

PER PEDES APOSTOLORUM.

ОБРАЗКИ З ЖИТЯ ДУХОВЕНСТВА НА УКРАЇНІ

написав

Володимир Левенко.

Друковано під доглядом Василя Лукича.

Ціна 30 кр.

У ЛЬВОВІ, 1896.

КОШТОМ АВТОРА.

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під варядом К. Беднарського.

ЛНБ України ім.В.Стефаника

01141331 (E)

В Книгарні Наукового Товариства імені Шевченка

у Львові, ул. Академічна ч. 8

можна набути:

ПАНИ Й ЛЮДИ,

повість Володимира Левенка. — У Львові, 1893 р. 168 стор. мал. 8^о Ціна 80 кр.

САЛДАТСЬКИЙ РОЗРУХЪ,

опов'ядане Вол. Левенка. Выдане ред. „Дѣла“. Ціна 10 кр.

ТВОРИ В. ЧАЙЧЕНКА (Б. ГРИНЧЕНКА):

Том I. Оповідання. — У Львові, 1892 р. 207 ст. 8^о Ц 80 кр
Зміст: Екзамен. Без хліба. Сестриця Галя. Сама, зовсім сама! З згадок про дитячі літа. Хата. Непокірний. Нелюб. Зустріч. Каторжна. Утікачка. Байда. Оповідання про Павла Хлібороба. Дрібнички. Діти.

Том II. Соняшний промінь, повість. — У Львові, 1892 р. 174 ст. 8^о. Ціна 60 кр.

Том III. На розпутті, повість. — У Львові, 1892 р. 210 стор. 8^о Ціна 80 кр.

Під хмарним небом (поезії). Ціна 1 злр

Книга казок (поезії). Ціна 60 кр.

Книга байок. Ціна 50 кр.

СЛОВАР

РОСИЙСЬКО-
УКРАЇНСЬКИЙ

Уманця і Сп.

Том I. (А.—К). Ціна 2 злр. 50 кр.

Том II. (К.—П). Ціна 2 злр. 50 кр.

СИБІР О. Кенана ч. I. і II Ціна I злр. 20 кр.

2012

B. 1720

PER PEDES APOSTOLORUM.

ОБРАЗКИ З ЖИТЯ ДУХОВЕНСТВА НА УКРАЇНІ

НАПИСАВ

ВОЛОДИМИР ЛЕВЕНКО

Друковано під доглядом Василя Лукича

ЛЬВІВ, 1896

КОШТОМ АВТОРА

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під зарядом К. Беднарського.

Присвята

У. Т. С.

Вам, мій коханий, шановний вчителю-друге, присвя-
чую з найщирішими любов'ю, поважаннем та вдякою
сеї твор'єві

Автор.

Г Л А В А І.

Жабодраківський батюшка пан-отець Макар Калитка повернув ся до дому з повітового міста, а саме з повітової бурси, невтішний та незадоволений. Що-ж бо їй дивного, бо повернув ся він не сам, а довело ся привезти і Наумчика, як ласкаво називав батюшка свого дорослого вже сінка-мазунця Наума. Довелось, бо Наумчик, досягнувши висчої кляси синтаксису, не зваживсь ступити на важкий шлях філософії та через чотири роки мов захряс ненорушний побіля пишної її брами.

Від міста до Жабодраківки не близько; їздив отець Макар по хазяйськи, то їй наслухавсь Наумчик батькових дорікань і геть то вже досить. Короткі промови не до смаку були отцеві Макарови їй менш над усе шкодував він свого язика на людську пораду. То їй з бурсацьких воріт аж до власного дворища угрущав він синові з велехвальною пильністю. І поважна батькова промова дотяла либонь чуле серце Наумчикови не менш за стусункі на вибоях або дзенькання дзвоників пари батюшчиних лошат, що, на знак мабуть Божої ласки, необхідно слідуєть кожную попівєску кобилу, бо прибувши до дому, він заледве привитав ся до матушки та мерщій дременує на задвірки, де досьвідним оком порядного господаря з одного погляду зважуєв поступ батькового господарства: де що полагоджене, скільки і яких телят, лошат та ягнят повиводило ся та скільки зажив батюшка якого добра.

Прикмети незадоволення виразно позначали ся на обличчю Наумчика.

— Тільки на язик острі, а придбати, так кебети нема, — бубонив він незадоволений батьковим порядкуваннєм.

Сіно в пан-отця не було звезене, повітки не полагоджені. Не можучи терпіти такого недогляду, Наумчик напав ся на наймита :

— Що се у вас за безладдє?! Чи не можна-ж було загадати парафіянам поробити що треба?

— Тай загадували-ж, — виправляв ся наймит, — і виїздили, щоб сіно звозити, так дощ перешкодив.

— А вдруге не зважились загадати? Не перенали ся-б і вдруге виїхавши для батюшки!

Але-ж правдивий гнів Наумчиків досягнув найдужчої сили, коли він побачив якусь то почвару, що надіслав пан-отцеві козак Семененко, коли Калитка прохав в його кнурця задля плоду.

— Ні, таки твій пан-отець Макар позбаловує тут людей та й переведе парафію на таке, що і після його хто батюшкувати ме, то долю свою проклене, — нападавсь Наумчик на наймита, що і, справді засоромлений за свого пан-отця, не знав що й відказати.

— От мати хазяїнують, — так, так! Зразу хазяїку знати, — вже веселіше і, навіть з якоюсь шаною, додав він за хвилину: — Бач, скільки самої дробини викохали! Сьогодні-ж гайда на досвітки! — закінчив він заспокоївшись.

— Добре; на вас там дуже Параска чекає.

— Їй ще чого?

— Дуже журить ся: неволить її батько заміж.

— То і з Богом Парасю, коли люди трапляють ся.

— А вона виглядає, що ви скажете.

— Яке моє діло? Я їй — не пара. Погуляли: обридло вже!

Тимчасом у горницях пан-отець Макар, бідкаючись, оповідав панї-матці їхню пригоду. З цієї розмови не міг він запевне заспокоїти ся, то й не присідаючи топтав ся по хаті, широко мотаючи руками.

Матушка слухаючи сперла лівий лікоть на праву долоню, злягла на шульгу щогою та журливо хитає головою, бо шкода, хто й зна як шкода, їй сина. „Не того шкода, що не „вміти ме“ він філософії, що по тому і на віщо вона, адже-ж і мій піц Макар не дуже утяв з філософії, а ба-

тюшкує-ж на честь чести^а, гадає вона. Так же відомо гаразд матушці, що тепер без тієї дурниці годі вже на батюшкі зазіхати і шкода їй робить ся великої парафії, карбованчиків, панахидних книшів та ільнового збіжжя, що підуть марно до чужих рук попід самим носом коханого сина.

Та матушка практична людина: меткий розум не дає їй захряснути на самім смутку, а стежить вже за думкою, як би хоч манівцями вивести Наумчика на просторий шлях на злість навісним бурсацьким понам; а насамперед метикує заклопочена матушка, як би приладнати ся і втихомирити батюшку, щоб не вигонив він з серця і так вже зажурену дитину, а краще і сам став на пораду розгадати лихую годину.

— І не гріх вам, пан-отче Макаре, так лаяти, так порочити власну дитину? Чи-ж воно винне, що науки вашої не подужає? — обізвала ся Калитчиха стиха.

— Оступайтесь, оступайтесь за вашого мазунця, бадуйте! — нападаєть ся на відповідь пан-отець на свою стару і як на правду, даремно — Наумчик бо зпоміж дітей швидче його, пан-отців коханчик: — Будуть з його за вами люди!... Не подужає! А горілку пити подужає?... А по досвітках байдикувати подужає?...

— Соромили ся-б при старості згадувати, не маючи що відповісти, — ображаєть ся матушка. — Схаменіть ся бо: чи ви-ж знаєте? чи ви-ж бачили?

— Люди бачили! — гримає батюшка.

— Люди? Може ті ще, бий їх сила Божа, котолуши бурсацькі? Язиком, коли не схочеть ся, і не те ще сплескати можна. А ви! Де-б пожаліти, де-б погадати, як дитину з лиха визволити, ще і раді на бідного хлопця напасти ся!

Та батюшка, поки не заспокоївсь, начисто не має охоти прислухати ся мягкой поради. Згадує він свій сором за таким сином, згадує гроші, марно запаковані на бурсу, згадує злидні, що треба сподівати ся Наумчикови і відтак ще гірше лютуючи, ганяє по хаті.

— Вигадуйте ви, як хочте, куди увіткнути свого мазунця, чи до свиний, чи до гусий, а в мене отари нема, чередників не треба, то я і чути про його не хочу, хай як знає сам крутить ся!

Проте поміж сердитих думок все частійше подекуди зачинає з'являти ся пан-отцеві думка, що з дороги годило ся-б смикнути пуншику, на який споживляє він доброї оковитої, що виробляють її на сусідській винниці його-ж таки парафіянина.

Таких хвилин за принадною думкою сердиті слова зачіпають ся трохи й не так легко плинуть на батьочині уста. Матушка-ж, гаразд розуміючи, які то бажання посіли її панотця, ладнаєть ся з їх покористуватись. То за її загадом і самовар з пляшкою не забарилась, з'явившись несподівано на столі, повертаючи думки пан-отцівські на більше лагідний шлях. Полекшаючи рух їх прикметними порціями пуншу, отець Макар міркував спокійнійше і не забаривсь погодившись, що не буває такої напасти, щоб не можна її обминути, та й став справляти з матушкою таємну, а й дуже цікаву пораду. Широке знаттє людського життя і звичаїв, однаково властиве обом порадицкам, — найкраща порука великої вартости їхньої розваги і небавом воно запевнило обох, що їхати у консисторию, та везти з собою якісь то дарунки на знак шани консисторським чинам, для їхньої справи неминуча потреба. Так само годі було змагати ся, що для більшого утвердження давніх приятельств, підмога котрих може бути потрібною на той час у губернії, необхідно справити бенкет.

Хто гаразд тямить, що то за консистория, і скільки кошту збавляє батьочкам кожне стрівання з консисторськими приятелями, той не здивуєть ся і не обсудить журби та вагання пан-отця з жінкою над цією думкою.

Серед сього гаразд зрозумілого смутку з'явила ся матушці думка, що, пишно малюючи матушчин хист, значно закрасила старим неприємність зверхзвичайних збутків. Старі потішали ся, міркуючи хоч надвоє з них покористувати ся. На бенкеті не минеть ся без консисторських паничів, то й нічим не пошкодить пошукати долі своїм попівнам, забравши їх дві чи три із собою. А за дочками на віддання в пан-отця Макара, як заведено і в кожного батьочки, не чуло ся недостачі. В таємних думках, що поділяли ся сам-на-сам батьочка з матушкою, ввижало ся їм одно, а може і два весілля, як послідок такого заходу і нагорода за їхні труди.

У дальшій розмові обидвоє цілком погодили ся, що прохати Наумчикови знов пристановища у бурсі і необережно

і не варто; бурсацька наука, як можна було пересвідчитись і за давнішого часу, була доволі зрадлива для його, то хоч кошту і не минеться без лиха, а певніше обрати той спосіб, за яким і усі пан-отці колись здобували собі посади з ласки Его Преосвященства, бо хай закон і лихий, та отець Макар мав певний досвід, що людина проворна, з глуздом, та ще на мазі скрізь і влізе і вилізе і без перешкоди і пригодно.

Належало ще обрідити ся за дорожні лаштунки, та у цій справі пан-отець Макар з жінкою відомі митці і, хто не схоче заробити собі віковичного дурня, не сперечати меть ся запевне, що за них ніхто не вгадає відбути ся як не як, а дешевше.

Калитки погодили ся: набравши усячини з запасу, по дорозі заїздити від попа до попа на гостини, щоб не втрачати ся у городі на покупки, а в дорозі на себе і на коний.

Е, дарма, що отець Макар непоказний з себе, дарма, що на йому задрипана ряса, що схуд він наче тараня, а зігнув ся мов та карлючка; дарма, що з бідних, мов вискубаних, кісок його чи й на поганеньку горстку волосся вистачить, а на вигляд він наче заляканий; дарма, що люди його не стак то шанують, та чи не з огидою кажуть за його: „Ат такий піп негавурний“, або просто „осудовище“; дарма, що у бурсі він пристав ще геть від кінця, а поки казань (проповідь) прокаже, намекаєть ся не згірш „шльонського“ барана, — та розгадав він свою справу так хоч би й кожному. Є таки розум в отця Макара: натоптана голова, глузду в неї за кону не забереш! Він, що йому треба, гаразд тямить й не змилить. А як хоче до правди, то й сам він за себе так розуміє, ціни собі малої не покладе... Ми з ним якось потягли трохи оковитої, так ще і не побогато, так він мені так же докладно виказав.

— А ну, — каже, — ви-б того покоштували, що нам з жінкою довело ся: шестеро дітей, та усі дрібні як намистечко, та усіх і вигодуї і до ума доведи. А діти-ж в мене, дякувати Господеви, сини понами, дочок не аби як повіддавав, а парафії були усякі; були і бідненькі поперед, треба-ж якось було з них попокрутити та й витягти. Зміркуйте оце, та тоді вже й кажіть, чи то-ж не через заздрість люди

мене здирщиком та скаредою дратують, та чи було-ж мені коли з богослов'я побагато вичитувати, щоб вам казані (проповіді) хороші промовляти, а то так, як Цилип з конопель: нуць, та й годі.

Так воно на те і виходить. Не вгадаєш, чи здирщик, чи ні, чи дурень, чи ще щоже й розумний? Міркуйте, як знаєте!

Тиждень перегадом з Калитчиного дворича викотила ся, простуючи на губернію, довга, простора балагула. Халабуду нап'ято рядовиною, спід викладено доброю кошицею сїна, а під його понакладано барильців з наливками, кошиків з крашанками, куликів з борошном, збанків з вареннями та повилами, навіть повязані курчата і поросята і багацько иньшої всячини. Поверх сїна, головами під саму шопу, у тїсноті, та бодай у злагоді затаїлись вдодачу три пошівни та три поповичі пан-отця Макара.

Задля цікавого ока сторонніх людей лишало ся геть недосяжне потайне життє, заховане у безодню дивовижного повозу.

Цікавому тільки і можна було безперечно бачити самих шановних батюшку з матушкою, що з цілком неповинним виглядом посїдали на перед халабуди, ні від кого не криючись. Изда пан-отця Макара була не з швидких; як господар порядний, не любив він збивати марно худобу та й багацько люців випереджало поволі пан-отцівський повіз. Оден з них, що тільки відвернув від шинку, де шкапинка його, хоч не дуже вже сита, мала досить вільного часу відпочити та вистоятись у холодку, чогось то почав підзорити, що батюшка глузує з його коняки. Маючи так пильний догляд за своєю худобою, він залевне не міг попустити її зневажити та на оборону її доброї слави даремно завдав своїй кобильчині великого хлосту, щоб, випередивши, збити пан-отцеві пуху. Несподівано-ж швидко досягнувши мети, приневоливсь він кинути випередки та почав зневажливо чїпати пан-отця Макара.

— Чи не на сало повигодовували кабанів, батюшко! ? Чи то-ж так бігають коні?! Вчїть ся но в мене, як треба бігти, бо як би я був попом, мені-б сором було так їздити.

І без жалю та без перестанку заходив ся він лущити свою безщасну коняку, аж та, шалено сіпаючись, бігла над силу, марно силкуючись втікти батога. Але і тим не захотивши пан-отця до випередків, бо, не схильний до марної пихи, Калитка лиш усміхавсь собі у вуси на такі непорядні вчинки, маючи на увазі, що коні за його доглядом певно будуть цілійші, муєїв задержуватий чоловік з соромом, як що мав охоту соромитись, відчепити ся від шановного пан-отця.

Щоб не було, а, їдучи з досвіта, пан-отець Макар не спізнився, а приспів на обід ще і загодя у те село, куди й хотів, до того батюшки, де і ладнав ся обідати, верстів за 30 від Жабодраківки. Пона того звали Демян Ола-насович Хранко-Буланій.

Г Л А В А ІІ.

Храпко-Буланій був вже не молодий, але дуже статурний батюшка. Хто й знає, де вже знайти такі широкі плечі, могутний зріст, здорове черево, червоний вид та дебелу сизу носяку, здобану печерями, якими наділила доля Демяна Опанасовича. Темні, як після дощу стиглий терен, очі його блищали жваво і молодому на заздрість, дужий регіт, як з бочки, гучно й бучно розтинавсь за отцем Демяном, аж двигтіла уся його постать. Він сам хвалив ся, що, йдучи на Йордань, вигрівав хрест руками, а спити й з'їсти, то й кожному видно, що здужає за десятьох. Вчив ся він у бурсі, з бурси не схотів у пони, і років з шість відбував становим та, переґризшиє і осоружившиє там, на уряді не вдержав ся та тоді вже впрохав ся у батюшки. Був він вдачі веселої, невпинної та завзятої, був моторний і практично розумний; що робити доводило ся, робив шпарко, не вагаючись, а про те найчастійш до ладу; та більше любив спочивати, гуляти, та піячити, любив, як там кажуть, життє і його радощі. На попівстві не відкинув ся він звичок станового: дупив кожного, та й з кожного, лаявсь добірно, аж хороше, піячив, гульвісничав, водив ся з молодими та з дівчатами, грав у карти, а за молоду то навіть часом бивсь навкулачки і витанцьовував по весіллях, звичайно як під чаркою. За життє своє дозотив людям на велике спасибі, накоїв декому лиха, та все мов не тямлячи, з веселим виглядом, з щирим уєьміхом. Якось.

навіть теплого ще чоловіка поховав, бо той вмер на страстну суботу, так не хотіло ся родичам ради Великодня хати смутити, не хотіло ся ще може, щоб часом небіжчик не віджив. То що — Демян Опанасович і сам про те було згадує, а люди жахають ся, усміхнеть ся й відказує: „Хай Бог милує, на що йому уставати?! Вмер, то й вмер, вічна йому память, нам з ним вже не бачити ся і не балакати!“

Матушка у Демяна Опанасовича маленька й у зморшках, як засушена груша, шамкенька та чопоруха, скупа та цікава. Чи на сьміх, чи на диво невпинний отець Демян де у чому боїть ся і корить ся своїй матушці, мабуть чи не самої її і боїть ся на цілому сьвітови, звичайно поки перед очима. Дрібненька матушка цупко тримає свого попа, весь зиск його під її строгійшою вивіркою, перед очима в неї Демян Опанасович таки долічуєть ся чарок, щоб не перехилити якої зверх призначених, скільки-ж можна випити Демянови Опанасовичу; а коли вже досить, твердо визначено умовою між ним та матушкою, і за останньою дозволеною чаркою матушка без довгої балачки бере з столу та захоує пляшки аж до другої страви. Умова ця склала ся запевно не зразу; за молоду батюшка довгенько попосварив ся з матушкою, поки його найменше та її найбільше погодили ся. На те пішло мабуть років зо два, та і мала силу умова ця тільки сам-на-сам, не при людях, та поки батюшка не спяніє; якже-ж доведеть ся йому повернутись до дому під чаркою, достаєть ся тоді вже глядіти матушці більше себе, ніж пляшок, віддаючи їх батюшці головою. Що до иньшого — голова був батюшка: без дозволу його матушка не зважить ся нікуди поїхати, бо пан-отець зібє бучу за коні та за непорядки; частенько погукує він грізно на усі горнички, як часом обід зварено не гаразд, або у хаті що не до ладу, бо хоч і наймає наймичку та кожен недогляд вважає за матушчину провину. Треба-ж бо, щоб жінка пантрувала господи. То його право, і пані-матка тоді повертаєть ся прудкійше, щоб втишити догодивши батюшку. Оттак зжили Храпки-Булані увесь вік, здаєть ся щасливі та задоволені одно одним.

За день, як пригостили Калитки, стала ся Демянови Опанасовичу пригода. Літньої доби за господарським клопотом давно не впадало ся йому погуляти: одно матушка не пускала, друге й сам бачив, що ніколи, то й занудив ся.

Спiniaв він себе, спiniaв через силу, а шіст від того осоружив ся ще мабуть гірше й кортіло хоч раз стрепенутись гарзд та поласувати, а тоді хоч і знов у ярмо. Здавалось до речі й складало ся: пан з того села, збираючись сьвяткувати іменини, попрохав отця Деяна відправити молебен, а відтак і на обід. На імениннім обіді без чарки не буде, то й заздалегідь смакував батюшка „велике розрішення“, а перевелось на таке, що і розказати ніяково і сьміяти ся-б можна, як би не так вже погано. По молебні припрохує пан гостей до закуски, а не по закону. Годило ся-б вперед „благословіть, батюшка“ попрохати, та, бач, по модньому звичаю і батюшку не те з усіма „у одну колоду мішають“, а ладнають ся ще на крайочок відсунути. Завик вже до сього Деян Опанасович, по панах бо і скрізь так, а десь там глибше на серцеви крутить, не любив він нових звичаїв. Ну, та за стравою непокоїти ся не годить ся, а за веселими думками усе лагіднійше здаєть ся. Взяв ся пан-отець до закуски і розійшов ся, сієї-тієї розказує, представляє; гості регочуть ся, сьмієть ся і господар, а Деянови Опанасовичови те і духу завдає; далі більше, далі більше, зачали пані одна по одній чогось оступати ся. Отець Деян не дурний, помічає, та те ще й дужче його проймає; він вусом моргає, очима грає, та острійше перцю засипає. Немов би і розказував прикладно, та мабуть десь не оберіг ся, щось як бевкне, панночки усі вростіч, як горобці, гості годі сьміяти ся, тільки очима одно на одного лунає, а господар присікав ся:

— Ви бо, батюшко, лекше, — не годить ся такого варнякати!

— А що? — питаєть ся Деян Опанасович, остовпів, то й не вгадає зразу, як відказати.

— А те, що тут є і пані і панночки, так треба оберігати ся.

Скинів тут Деян Опанасович та й заходив ся вичитувати: усе вичитав, що з давніх-давен на серцеви вагою тайло ся:

— А з якої це речі ви заходили ся навчати мене, неначе дитину? Я — батюшка, мені вас вчити, не вам мене! Батюшці перша честь, перший шматок годить ся, „благословіть, батюшка“ — он як треба, а не те, що наші пани огля-

дають ся, куди-б батюшку зацхнути, як би батюшка де на хорошому місці не сів, як би батюшка чого не бевкнув...

— Вибачайте, — відказує пан, — що-ж робити, коли і справді батюшки бевкають, коли і справді вони не шанують ся, звичаїв не знають, поводити ся як гоже не вміють, аби чарку понюхав, впивають ся...

Такого панлів, так батюшок у „качество“ укачав, що його як послухати, так понам хоч і на сонце не диви ся, а вже просто мерщій у свининець.

Розсердив ся Демян Опанасович, так скинів, аж не влучив і відказати; буркнув щось тільки про Ноя та Хама, на здогад, що, мовляв, нестатечно прикопувати ся та вишукувати, чим би з батюшки покешкувати, та й сів мовчки до столу; так ані пари з уст увесь обід і просидів, тільки того що їв, а і чарчини не покоштував, дарма, що припрохували, а по обіді мерщій до дому.

Не пив Демян Опанасович і гостювати ся не схотів, та що в тім за користь, ще гірше за душу підводить, не роздратує-ж хіба, на чужий бенкет дивлячись. Не здолав пан-отець далі терпіти і наважив ся як небудь відгулятись. Грошій у його не було, усі поховані в матушки, та на завтра випадало сьвято: сподіваючись багато зиску, ладнав ся Демян Опанасович, щось затаївши від матушки, з дому нишком змельнути і завіятись.

Другого дня, виряджаючись у церкву, довгенько топтав ся, вагаючись, пан-отець, чим забавити-б свою пані-матку, щоб до церкви вона не приходила. Притьмом би треба було пан-отцеві, щоб не бачила вона, чи багато іде частикових, чи густо сиплеть ся у кошик. Та не часто щастило Храпкови одурити дотепне подружжя і зневірений у власній кебеті не стак то до речі він вигадав, обізвавшись відходячи:

— Ти стара сььогодні до церкви не іди, вже поклопочись за обід, щоб кращий був... бо може чи хто не надїде...

— Кому-б там, хіба кого кликав?...

— Ні, не кликав... Та щось так здаєть ся може пан-отець Іван, або пан-отець Петро...

— Чого-б там,... а може... Гаразд, не піду, поклопочу ся, — ще не підзорячи відказала матушка, наміряючись послухати пан-отця.

Та тільки Демян Опанасович — з дому, матушку посіла непевність.

„Хто-б там робочої доби заходив ся по гостах їздити“, знешкоїла ся вона: „щось тут не так, щось піп мій лукавнує, чогось він мов шалений сновигає, чи не надумав піячити на мою голову? Побіжу лишень, гляну нищечком, які заробітки, а то ще одурить“, — і напавшись хусткою, пані-матка, як була, не прибравшись, побігла до церкви.

А у церкві зиск був очевидячки гарний на диво: люду — сила, батюшка визирає весело, моторно переходить по церкві, молитви проказує ходячи, Євангелію вичитує, тільки гуде, знати, що хоч роботи й багато, та він, знаючи, як біля чого заходжуватись, її не злякаєть ся. Раз-у-раз загадували ся панахиди, несли часточки, чисто як бджоли у вулику, тільки тієї і відміни, що бджоли усї мід зносять, — усї і поживляють, а тут зносили усї, а поживляв то сам піп.

Скинувши звичайним оком скрізь по церкві, матушка відразу зважила усї найдрібніші ознаки, бликнула ще за ради цікавості, хто є у церкві з парафіян значнійшого стану та хуленько і подала ся до дому, щоб почесні люди не вгледіли її ненаптьохою, щоб і піп не помітив.

Відправивши Службу, тільки у госпуду повинен Демян Опанасович не заїхати ні на чай, ні на закуску, а насамперед похвалити ся матушці зиском і доручити його їй до схову, бо ще у сїнях стриває вона раз-у-раз пан-отця привітно питанням: „А що, як... чи багато?“ — хоч за довге життє укуні гаразд помічає і по вигляду пан-отця, що той відкаже.

Як завжди Демян Опанасович почав викладати з глибокої кишені семи-гривенники та пятаки на стіл перед матушкою, а маленькі унучата, що на той час гостили в Храпків, і собі стовпили ся довкола зацікавлені дізнати ся про дідів зиск, як лисичата коло старого лиса, коли той притягне зайча або курку.

Заробіток був справді дуже гарний; матушці починало вже робити ся соромно, що даремно погрішила на свого пона. Старі з утіхою і шпарко одно поперед одного лічили гроші і рахунки їх опоживляли ся веселою розмовою, про те батюшка щось крив ся з очима і матушці те-ждало ся непевним. Полічивши виявлені з доброї волі пан-отцем гроші, вона пронизувато глянула на його і невпевнено похитала головою:

— Знов потаїв? Скільки? — докірливо запитала вона.

— А отже не потаїв нічогоїсьнюко; помилила ся на цей раз, — не гаразд завіряючим голосом відказав Демян Опанасович.

Та, після довгих літ досьвіду, гаразд знаючи звичаї свого подружжя, матушка не задовольнила ся тим завіренням, бажаючи краще упевнити ся, власноручно обшаривши пан-отцівські кишені. Ухилиючись від такого кривдного тусу, батюшка сам своєю необережністю підловив себе, бо, схопившись занадто шпарко, примусив забряцати затаєні у кишені гроші, до чого самі вони либонь не мали жадної охоти.

— Блящать, блящать, у кишені! — підняли лемент дрібні унучата, плещучи у долонки та гасаючи довкола по хаті. Пан-отець засоромившись стояв мов обшарений; пані-матка, промовляючи докірливі слова, хитала головою.

Що гроші були, було певно, та матушка не виправила ся ні виправити їх, ні ще менш полічити, бо у хату вбігла боса і задрипана наймичка, голосно, немов з переляку оповіщаючи: „Щось приїхало!“

Хранки обидвоє захапали ся на рундук витати гостей. Біля його стояла знайома Калитчина балагула і поки що сам лише пан-отець Макар мостив ся з неї злазити. Гості були мало знайомі, Демян Опанасович заледве пригадав Калитчине прозвище, про те вони з матушкою обидвоє радо припрохували гостей до господи.

Одначе Калитці дістало ся впевнити ся, що не даремно поховав він „своя чада“ деь глибше, бо привітність Хранчихи прикметно поменчала, а вид її почав невтішно осовувати ся, коли за старими Калитками посунули з балагули усі їх поівни та поповичі.

„Чи вона-ж коли випорожнить ся, ота балагула?!“ — з ляком оглядаючи славетний Калитчин повіз, безнадійно гадала Хранчиха, рахуючи, скільки то треба усячини, щоб вконтентувати таку орду, як нишком звеличала вона Калиток. Навнаки Демян Опанасович, живо зміркувавши мистецьку Калитчину вигадку, як і сам штукар не тільки з користи, а і з охоти, дуже нею втішав ся, тим часом уважно і залюбки накидаючи оком горбоваті та гладкі дона старшої Калитчної поівни, що і торкнув ся їх, звичайно ненароком, коли припрохував її на дверях у хату.

ЛННБУ ім. В. Стеф

Панночка привітно захікала на такий Храпковий жарт і, відразу оклигнувши з дороги, бадьоренько ухуркнула у хату.

Гості не встигли ще оглянути горнички, а Демян Опанасович заклопотавсь вже за закуску, тим більше залюбки, що мав тепер добрий привід потішити себе; на людях бо матушка не зважить ся йому перечити, хіба-б вигадав він що зовсім не до речі, та й то з обережністю, і найчастійш, як що батюшці не в охітку слухати, на свою-ж голову.

Незабаром Храпчиха зненавиділа гостей, бо Демян Опанасович зачав вигадувати таке несвѣцьке, немов би зсунув ся з глузду, звеліши унести пляшку сутого руму N° 145.

Почувши такі нікчемні вигадки, Храпчихі запевно ніяк було вже терпіти далі. Мов ненавмисне, покинувши двері з гостинної хати не щільно причиненими, почала вона топтати ся біля них, киваючи у щілину на Демяна Опанасовича, та той не мав либонь охоти до поради з щодругою, бо усе відвертав ся від дверей, неначе нічого не чув і не бачив. Знепокоєна долею безщасного руму, що мусів безневинно загинути, не змогла ся вже Храпчиха додержувати обачности і заходила ся рипати дверима де далі усе необережнійше. Бачучи, що від неї не відкараскаєш ся, Демян Опанасович таки приневолив ся вийти та за дверима і ускочив у хамазію.

— Чи ти звелів давати руму?!... — повстала на його матушка.

— Еге-ж, голубко, унеси нам пляшечку, — маючи ще надію підбадьорити ся, любязенько відказав пан-отець.

— Перехрестись! Тю на тебе! Чи ти не здурів? Чи не знаєш, коли руми люди пють? Чи до тебе ревізія, а чи благочинний, а чи може женихи — золоті снопи до дочок поприїздили?...

— А як в нас немає дочок, чи то-ж гріх, щоб на нас так кара, щоб і руму не пити? — запитавсь відмогти ся жартами Демян Опанасович.

— Бач, бузувіре! Самому кортить, то й радий кожнісїнького напоювати. Не діждеш, щоб я на тебе та на тих, що приплентали ся, руми збавляла! Бий мене сила Божа! З роду, з віку того не буде, і не турбуєш і не вигадуй й самою горілкою та наливкою, п'яницї ненажерливі, пельки по-заливаєте!...

Не можна вгадати, о скільки бучний зробив ся-б на-решті гомін збентеженої матушки, здіймаючись усе вгору та вгору від тихенького шопотіння, як би Демян Опанасович не завважав краще ураз спинити свою язикату подругу.

— Цить, квочко! Неси, коли кажуть! — пошепки, але досить завіряюче, гримнув він, підсовуючи здоровенного кулака під самий ніс матушці і сердито повернувшись від неї, подавсь знов до гостей.

Матушці лишив ся один лише поратунок з нещасного збитку і, правду мовити, вона широко з його скористувала ся. Знайшовши надпиту пляшку, де заледве блищало руму на самому денці, вона, складаючись на ймовірність пан-отцівських ротів та носів, широко рукою доточила її міцним спиртом.

Розмова в пан-отців з початку вела ся з обережністю; розпитували, хто як живе, та чого і куди їдуть Калитки. Звісно люди незнайомі, то й не вгадно, хто і як про що мислить, то щоб не склали ся пльотки і не дійшло що пусте до архиерея. Одначе обом, а Демянови Опанасовичови то й зовсім, спиняти ся не вподобало ся дуже, а за кільки хвилин виявило ся, що й нічого було ховати ся, бо думками пан-отці погодили ся. Якже унесено закуску, та хильнули по чарці, то й повела ся чисто приятельська розмова, як звісно, попередю про церковні справи, та, за ціми питаннями, і не чули ся пан-отці, зближившись і до власних потреб, де цікавість речі сама розчиняла їм душі та полекшала мову. Найдужче допитували ся вони один в одного, скільки бере другий за вінчання, хрестини і иньші треби, — з непокійною жадобою дізнати, чи не бере той більше, чи не можна-б і собі більше узяти. На цьому виразно почули пан-отці одностайність своїх бажаннів, і хоч для звичайности лишили ще у розмові деякі невеличкі перемовчки, та вони аж нічого не перешкоджували пан-отцям обопільно розуміти ся; і коли, полічивши звичайні попівські заробітки, зняв Калитка пекуче питаннє: „Скажіть же, пан-отче, з чого-ж тут нам попам вивольяться?“ — Демян Опанасович, побіджавшись вкупі на злиденність пан-отцівського життя та важко зітхнувши, почав несподівано вихваляти ся трудами своїми, що за вік свій поставив вже аж три церкви, а зараз ставить і четверту.

З задрісним похапом не втернів не смитати Калитка: — Як це вам так пощастило?!

— А що-ж! Справді таки пощастило „відняти труда для Бога на рамени своя“, — присьвятившись відновів Демян Опанасович. — Люблю „труждати ся“ для Бога і завжди шукав доброї ниви до праці, навіть гнобительство і утиски стерпів за свою-ж щирість від консисторії за чиймись заздрісними доносами, та, з'явившись на ясні очі Преосвященого під многомилоливою рукою його знайшов пільгу й оборону. Виємо за Преосвященого, — спасенна душа! — додав Демян Опанасович.

— Виємо!

Ковтнувши чарку й, засукуючи лівою рукою просторий лівий рукав, щоб узяти з миски пиріжка з сиром на закуску, пан-отець Демян провадив далі трохи на иньший „кшталт“:

— Це, бачите, хто зубатійший, той свого не випускає. Я моїм парафіянам не потураю, мужикови ні по що у зуби глядіти, мужиків як слухати, — в них ніколи на Боже діло гроший не буде, а Боже діло не жде...

Очи пан-отця Макара миготіли по хаті заласним огнем. „І не тікає-ж...“ — запекло гадав він, заздрячі отцеві Демянови.

— А як мужиків гаразд прикрутити та нашорохати, та де скоком, де боком, де лайкою, а до кого і піддобритись треба, то й справа іти ме як віз на мазі, — розійшовши ся напучував Демян Опанасович. — От хоч зараз я таку красуню-церкву своїм селянам поставлю, що вони і роти пороззявляють та мені-ж дякувати муть, а спитали-б ви, скільки я з ними за неї гріхів набрав ся... Та Бог за таку церкву і гріхи подарує, — реготавсь він і, наливаючи знов по чарці, додав весело: — Люблю догодити Богови, люблю созиждати дом його?

„Ще-б то, гадав Калитка, ще-б то! Прилипає мабуть тобі від Божого дому, неси та пелько! І щастить же оттак ненажері!...“

Одначе казав він щось зовсім иньше:

— Велехвально, велехвально, — промовив він кілька разів поважним голосом, міркуючи, як би й собі досягти такої хвали та щастя. — Скажіть же, будь ласка, — додав він, і голос його затремтів, либонь що з цікавості: — як ви ладнаєте ся з вашими парафіянами, що ви їм робите? І я-ж

бо не ворог своїй душі, і я-б радійший... хто і зна як... заробити у Бога, та нічого-ж не вдію з тими бузувірами...

В пан-отця Деяна щира душа і подічливий розум, він ніколи не буде крити ся, радий кожному порадити та чим знає переділити ся :

— Тут, пан-отче, насамперед не потурайте! В мене часом аж пелька дереть ся, а я свого догукую ся, а тим, що притьмом напосідаю. У одній парафії ще церква може і років з двадцять стояла-б, нічого собі була церква, та вже-ж комусь її пересипати треба, ну, то й прийняв я труда на себе. Як узявсь, як узявсь аж осип, поки на моєму стало ся... Я таки вмію тими дурнями повертати, ще становим бувши привчив ся, вони в мене шовкові, бо знають, що я не жартую, і боять ся.

— А як поскаржать ся? — раптово та з жахом запитав ся Калитка.

— Е, не поскаржать ся; перемовчуть любісінько, аби-б ви не поступали ся: вовка лякати ся, то і у ліс не ходити. Майте собі: аби мужик бачив, що ви у пани не шитесь, аби вважав вас за свого, зроду не пожалієть ся. Одно — він свого брата берегаєть ся, коли той зубатий, бо знає, що свій брат не посоромить ся себе обстояти; друге — з своїм братом він і чарку горілки випіє і пообідає і те йому за шану здаєть ся; третє — мужик ляканий, бояти меть ся, щоб гіршого не наслали; а четверте — зубатий піп йому-ж у пригоді стане. І цього таки треба, треба і мужикови догодити, та треба тямити і як і коли. Знай, де придушити, а де помилювати, та й роби з мужиком що хоч. От я торік вінчав одну пару. Дівчина з дуру затягла ся, в одну шкуру: „Не хочу за цього“; звичайно бабське волоссе довге, та розум куций, кохала ся там з кимсь або що. Та батько її до мене ще уперед з проханням заскочив; як не послухати? чоловік заможний, порядний... У церкву молоду він вже сам якось притяг. Та вона і у церкві брикаєть ся, каже мені: „Не хочу“. Так мене-ж не злякає. Я їй просто: „Опізнала ся, кажу, було-б уперед, тепер: „Се жених гряде“ просьнівали, — не можна служби ламати!...“

— Та же можна, вперед коли вона вам казала, — здивовав ся Калитка.

— То що, хіба вона тямить багато! Я мерщій побіля аналоя обкрутив, перстені заміняв. „З Богом, — кажу, — живить тепер любо та тихо“.

— І не бояли ся.

— Хе-хе-хе! Чого-б там? Молодиця жалітись не піде, коханець її тютій і макуха, а хорошому чоловікови я у пригоді став, і мені щось упало ся. Та і їй краще, живе не у злиднях, багато. Я її оце бачив. „А що, питаюсь, Оксано, як живеш?“ — „Нічого, каже, спасибі, батюшко“. — „Ну, іди собі з Богом, так би й давно!“ Так воно стерпить ся — злюбить ся.

І пан-отець Демян знов усінав по чарці.

— Е, з людьми треба тямити, як поводитись. От я згадував, що був в станових. Хочте? розкажу вам приключку з того часу.

— Якось, правлячи податки, назбирав я карбованців на сімсот і повертав ся у гóрод, та й забіг до знайомого панка. Щира людина був той панок, і чаркували ся ми з ним часом добре, наготовано в його усячини раз-у-раз, хоч і на мою пельку постачить, дарма, що неледача, і сам він пив не погано. Заїхав я, і випили, а випивши потаскало похвалитись за гроші, а лакейчуки і прочули. Засидівсь я до пізна. Він умовляв: „зоставайсь ночувати!“ — та я не схотів; до гóрода близько, верстов пять чи й буде, та треба переїздити яра глибокого, лісом та чагарями зарослого, а у яру гребля і місток. Було в осені, на дворі мабуть і холодно, бо і дощ накрапав, туман, ярака, місяць зза хмари хіба зрідка прогляне, темно, — байдуже — па — няй! Мені після закуски тепло; я і так не мерзлякуватий, а то аж парно стало, тільки накрив ся шинелькою. Сиджу собі, соплю, розчервонівсь як буряк, та куняю, аж ось з гори рушили, мій машталір обертаєть ся. „Лихо, каже, пане, у яру неблагополучно“. Сам тремтить, не вгадає, що й робити. „Дурний, кажу, поганяй швидче!“ Він і послухав. Тільки ми, з гори розігнавшись, на греблю скочили, вони зпід містка, та один до коний, а два до мене. „Стій, кажуть, гроші давай!“ Пики саджою помазувані, щоб не пізнав... Так я шинельку тільки з себе... — й Демян Опанасович, струснувши дужими руками та злегка засукуючи рукава, вільним порухом вдав як скинув тоді шинельку, аж стіл задвигтів, а далі оповідав, виявляючи

уже у лицедіях: — Як вхоплю я цих двох за чуба, як стукну лоба об лоба, так обидва і посипались, а третій мерщій навтікача. Тривай коли так, кажу, хлопче; поскручував гаразд тих, що лишили ся, покидав на шарабан, гайда тоді у город. Другого дня, порадившись з справником, запитую в хлопців: „Як хоче? хочте, — судити муть, то в острозі відсидите, хочте, — відчухраю по триста, та і йдїть собі к бісу!“ Зачали молити, благати, у острог не хотять, усинав їм купу...

— І пустили?...

— А пустив. Хай вони панам у борщі скиплять, щоб з ними ще бавитись. В нас і без них роботи до біса було.

— А третій?

— Е, я свого не подарую! Знайшов і третього, так тому вже учистив чотири ста: зперед очий не тікай!

— А скажіть бо, пан-отче, на милість, і чого вам у батюшки схотїло ся? Невже-ж становому не краще?

— А хїба книші не кращі за бублики?

— Но?...

— А то-ж!... та й обридло, непокою багато. А надумавшись у попи, попадаю швиденько знайшов, та й подавсь до небіщика Преосвященого. „Ваше Преосвященство, кажу, душа спокою не дає, батько олтарю предстояв, благословіть і мене на добре діло, Богови послужити“...

— Не похоже, — відказує.

— Аби ваше, Ваше Преосвященство, гоже було, а мое буде похоже, відвернув і я.

— Врешеш ти, мабуть?

Я тієї сїї, так йому баки забив. Засьміяв ся Преосвящений:

— Від тебе, — каже, — бачу не відкараскаєш ся; похвались хоч, де так брехати вивчив ся? Бачу я, що на його весела смуга найшла.

— Обучен був, — відказую, — у Н—ській семінарії доглядом та піклуванням Вашого Преосвященства цвітуцій, а опісля у Вашого-ж Преосвященства у співачах розуму добрав.

Засьміявсь тільки небіщик, любив він мене, і балакати зо мною любив, пером йому земля... Виємо за його душу!

— Ні, годі бо вже...

— Слушайте, нумо по останній, та й будь вона проклята!

— Хто це?

— Горілка, запевне.

— А мені здалося душа, — зареготався Калитка.

— Ха-ха-ха! гріхи наші, гріхи, нехай Бог вибачає, — реготався і Храпко.

За останнім у хату уступився чоловік погомоніти з батюшкою за весілля. Демян Опанасович вийшов до його, і розпочався торг; торгувались обидва завзято, а нарешті Демян Опанасович вилаяв та прогнав чоловіка, щоб не важився торгувати з батюшкою, і повернувся до столу.

— Діло наше звичайне: „Ублажи мене і воспою тебе“, — казав він усміхаючись: — Та й клятий же народ: за кожнісінького шага душу вимотає — шкода батюшці і разу переплатити.

Пан-отці пили ще чай з румом, переогодом ще повечеряли, як водить ся, запиваючи, та нарешті їх зморив такий сон і завдали вони хрпака на диво.

А вранці отець Макар подався далі „со чада і домашці“, розпитавши в Демяна Опанасовича, хто з пошів живе далі по дорозі на губернію.

Тільки з Буланового дворища, Калитки, як звісно, не могли не поділитися учорашніми вражіннями про звичаї та вдачу господарів.

— Ох та й клята-ж і скареда ця Храпчиха, — обізвала перша матушка: — чув, яку бучу збила за рум?

— Де-б не чув, чи вона-ж оглядалася рететуючи?...

— Тьху! у таких роскошах, так за тією невірною пляшкою трусити ся... та хай би вже руму, а то і хліба шматком шкодує. Коли-б ти бачив, як їй пику покорчило, як уgliedла, що ми з дітьми. Чи то-ж гостям любо?

— Ет! про мене хай вона з скаредства і лусне, я мов не чую, а не чуєш, то й не вадить. По що на кожну свиню вважати?

— Вважай, не вважай, а чи воно-ж гречно?

— Звичайно, не годилося-б...

— А ти і байдуже, — зненацька зареготала ся невпинно Калитчиха: — А Храпчиха пристроїлась таки вас піддурити. Хіба вона румом вас трактувала? Порожнієньку пляшку зпід руму долила натуральною... Я сама у щілину бачила.

— Но?...

— А ти і не помітив?...

— Ну, як би то не помітив, — соромлячись повинити ся у такій помилці, виправляв ся пан-отець Макар: — я тільки покуштував, бачу горілка, то і не пив навіть...

— Налопавсь любієнько.

— Та ні-ж бо не пив, то пан-отець Демян сам... так чисто біля посуду ходить.

— А і пяниця! — зітхнула матушка.

— Прости, Господи, та помилуй! — згодив ся і батюшка.

— Ти-б мовчав, однаковієнький сам, вас хоч до пари злігати. Я знаю, він тобі дуже вподобав ся; як до горілки допали ся — приятелі!

— Багато там випили?...

— А то мало ще висмоктав?...

— Ти все своєї, вже не можна з чоловіком і чарки випити! А приятелювати з Храпком — борони мене Боже! Здирищик, підлаза, церкву — храм Божий і той обдирає — і щастить же такому...

— Тобі вже ніколи не щастити ме, бо ти кнюх та макуха, — шпигнула матушка.

— В мене, дякувати Богови, сором ще є, щоб я таке виробляв, — образив ся пан-отець Макар: — та воно і небезпечно...

— Ти усе бояти меш ся, боязкий без ладу удав ся.

— Добре йому, в його гроший може і чорт не полічить, а я піймавсь, що тоді з дітьми робити, сама-ж докоряти меш!

На такий доказ пані-матка журливо замовкла, а трохи поміркувавши, промовила голосно, щоб розважити ся:

— Так воно, кому яке щастє!...

— Тьху! — несподівано сплюнув з огидою на бік пан-отець, що не міг ще забути ся, як його одурено румом. — Тьху! такою гидотою гостей трактувати, і уся-ж справа ні к бісовому батькови...

Г Л А В А ІІІ.

Гаразд пересудивши Храпків, Калитки їхали далі мовчки. Пан-отець частенько давав відпочивати коням, ще частійше уважно розпитував подорожніх за дорогу або що, куди кому та на віщо везуть, а поснідати став табором на шляху під трьома гіллястими вербами, бо на той раз не було нігде близько села, і до попа довело ся-б далеко звертати. Як комашня посидало з балагули поповіство, а приченурившись та витрусившись з сіна, заходило ся витягати з схованок печене і варене та уминати його на заласє.

По сніданку батюшка з матушкою полягали у холодку відпочати і загинали здорового хropaка. Попівни, як належить гаразд вихованим „баришням“, посідали з заялженими від покладеного на них довгого труда мережками; поповичі, скупившись осторонь, завели теревені і як впадало до речі додавали щось пошепки, після чого реготали ся голосно та невпинно.

Кожен раз, почувши те шепотіннє, попівни знаходили щось цікаве роздивляти ся на своїх мережках, спускаючи на них очіці, мов стерегли ся необережно почути щось нецікаве і стидке, та паняньські ушка мали свій власний погляд і нашоршували ся дуже уважно.

Години коло десятої пан-отець Макар рушив далі, а на обід постиг у велике село до дворища пан-отця благочинного Буяновського-Качалки, щó вважав ся між прикметнійших попів в епархії.

Єзекїл Єринархович Буяновський-Качалка походив з значного попівського роду, уся пиха котрого ставила ся на саяві стародавнього блискучого прозвища Буяновський; друге-ж

прозвище „Качалка“ прикинулось вже з недавніх часів за батька Єзекіїла Єринарховича і не з власної його волі, а з людських язиків та прибрехів, вчепило ся-ж так, що і небіжчик його не позбув ся, а синові, то й у папері записане. Причепило ся-ж буцім то з того, що якийсь чоловік, у ночі повернувшись до дому, жінку застав не саму, а чи зп'яну та здуру щось йому неподобне втовкмачило ся, чи не пізнав він через темряву батюшки, а намацав як трапилось качалку у жменю, та й вирядив нею пан-отця з двору.

Сількись, не всі бо стародавні перекази варті уваги і ніхто не доведе безперечно, що назва „Качалка“ повела ся з так простого приводу і то тим менш, бо сучасний володар її зрікаєть ся такого поговору і завіряє, що те сталось не так, а як саме — невідомо за давниною.

Пан-отець Буяновський — ще молода років 30—35 людина. Він високий, худий і трохи сутулий. Ця невелика помилка натури не збавляє про те йому вроди, а ще надає поважності, бо здаєть ся голова єрейська низько хилить ся від величніх думок, аж ледве тримають її дебелі вязи. Груба шия, упертий, а часом хижо лукавий відбляск чорних очий з глибоких влоговин зпід зсунутих густих брів, заострені полисячи щелени вкупі з пильним доглядом за власним убранням, завжди щиро чорного коліру, робили те, що пан-отець Буяновський найбільше вдавав у єзуїта зпоміж сучасних українських батюшок. І справді його не можна рівняти до звичайних селянських батюшок ні освітою, ні звичаєм. Єзекіїл Єринархович читав чималенько, правда, найбільше з богословя, та хоч прихватцем і з иньших наук, — живе на селі з неохотою, виглядає посади у гóроді що найменьш на соборню катедру і мабуть того і не досягне...

В батька отця Єзекіїла був далекий родич, пиха і краса роду Буяновських. Родич той, утиснувшись якомсь між синодські канцеляристи, запобіг там потрохи великої чести. Начальство вважало його дуже віри годним і посилало з препорукою по справах більшої ваги: на боротьбу з унією, католицтвом, та сектами. Коли пан-отець Єзекіїл, тоді ще молодий, років чотирнадцяти, хлопець, вперше побачив свого уславленого родича, той їздив вже пишню, бучним повозом; скрізь стрівали його справники, батюшки, люд з дзвоном та хлібом-їллю, — церковні часописі вславляли його яко велетня

і оборонника правої віри, і він прямував певним шляхом у архиереї. Та хижка смерть не дала йому довго користувати ся такою красною посадою, коли він обволодав нею.

Пан-отець Єзекїл бачив його одним один раз, коли той, їдучи повз їхнє село, зглянув ся на покірливі благання Єзекїлового батька і, пригостивши до них на якоїсь пів доби, затопив маленькі горнички Буяновських сяйвом краси своєї. Та чув за його чи не за багато; старі Буяновські раз-у-раз згадували, як їх родич вибив ся у люди, яку має він силу і честь, яка ваба тієї чести та як треба і кому догоджати, щоб і собі її запобігти. „Перші бо будуть останніми, а останні першими“, — завіряюче промовляв старий Буяновський.

Батькові розваги, а і пишний вигляд славетнього родича мали великий вплив на маленького ще тоді Єзекїла; вони здіймали у йому заласні, пекучі до болю, бажання слави, сили та розкоші, робили їх ширшими; яко вінець фортуни ще в дитинстві ввижали ся Єзекїлови Єринарховичови не благочинний і не протоєрей, а великий гóрод, пишні будинки з високими луками, розкішно прибрані горниці та широкі справи синода.

Розбурхуючи розум Єзекїла Єринарховича, примушуючи його вчити ся, читати, дошукувати ся, ці бажання хоч і підняли його вище над звичайне попівство, про те мрії його не сягнули за межі попівського кругогляду і жадана ним кар'єра все-ж була духовна.

Ще з дитинства він згубив вже безжурність, ще у школі він визирав рабом якоїсь пануючої над ним мети. З товариством він не братав ся, коли траплялась вільна година, повертав її на читання; читав багато з невпинною жадобою, але якось похапцем, неначе доминав ся в книжок тільки одної властиво потрібної йому поради... Та богословські книжки, які тільки і трапляли ся у бурсі, мало допомагали зрозуміти сучасне життя як потрібно, щоб досягнути високого стану; хіба поодинокі життєписі з церковної історії тих щасливих зпоміж попівства, що вибили ся у гору, обзивали ся на його турботи; погляди родичів знов були занадто вузькі, не на його бажання. Він зростав без поради і, хоч задрість таємних незадоволених бажаннів на самотині ширшала, та задовольнити її не достачало ані знаття, ані вдатности.

Обставини, серед яких зродився та жив пан-отець Єзекііл, не спромогали йому; розум його лишився необрубним, важким; поки у школі він метлявся, не вгадуючи як поводитися: часом підлещував до старшинства, часом відхилявся від його лютуючи, що за підлещування запобігає може і часто, та, як собака від панського обіду, хіба самі крихти. Але у однім певно пересвідчився Єзекііл Єринархович однаково і з книжок і з свідомого йому сучасного прикладу свого родича, що і на церковну єрархію, як і на усе життя краю налягла необорним тягаром сила, непорівняно більша сила уряду. Він добре бачив, що запобігти в неї ласки необхідно кожному, хто бажає фортуни, що ґрунтом щастя усіх улавлених пан-отців, почесної згадки понів Адамовичів, Лисовських та інших, були однаково донос, зрада та боротьба з сепаратизмом, католицтвом, штундою, унією та іншими пасербниками уряду — і ще заздалегідь, зза молодю, знав вже гаразд, що не вагаючись шукати ме й собі праці до послуги на тій самій певній та вивірній дорозі.

Сам Бог відає, що то за хиза сила виробила ся-б з такої людини, як би надати їй таку-ж силу розуму, яку мала вона завзятість та жадобу бажаннів, як би потрапити їй між інших, сприяючі обставини, три-чотири віків уперед, верстів 500—600 далі на захід та південь. Тоді і там вона повстала-б прямо карою Божою задля цілого краю та його людности; тепер і в нас, де на безкраїх просторах розпліскується на мертву калюжу кожна найбільша хвиля, де крім абсолютизму жадна з суспільних сил не мала дійсного розвитку та з знесилля марніла у слаботі, навіть і людина геть дужчого розуму не змогла ся-б бути кольористим образом церковного панування, от як колись єзуїти. Пан-отець Єзекііл самим життям нашим був завчасу присуджений лишитися тільки блідим відблеском тих давніх, осуружних і навіжених, правда, та все-ж величних діячів, йому нігде та й ні на чому було розвинути крила.

Ще у бурсі помітив Єзекііл Єринархович, що не теж саме піч селянський і у гóроді, а ще менше він може рівнятися до ігумена або архиєрея; бачив гаразд, що перші зневажені, бідні та необрубані, другі трохи вже кращі і почесніші, треті і геть то вже пишні. Перших він зневажав, дарма, що походив з їхнього стану; батюшкувати у гóроді

на який час ще-б погодив ся, але питимо ласував тільки на долю останніх.

Відтак він надумав йти у черці. Він рішуче завіряв сам себе, що не хоче родинного життя, не хоче жінки, не хоче кохання, що цураєть ся цієї дурної та нікчемної принади, що вона вдатна хіба на те, щоб заступати людям сьвіт, шлях у гору. Любощі, гадав він, то задля тих, кому і не снило ся нічого гарного, хто не вдатен ні мати сили, анї бажати її... Як лиха обминав він те дівочтво, де бояв ся, що може скінчити ся шлюбом, за теж там, де не чув собі вшину, де бачив, що не дізнають ся кому не треба, був ще гірший, ще немилостивіший бахур. Та, як часто трапляєть ся людям запальної вдачі, він не викріпив. Не стямившись як і коли, почавши з простого жирування, закохав ся він у бідну дячкову сироту до забуття, до згоди залишити усї свої мрії. Вони йому осоружили ся, жадана сила здала ся дурною, нікчемною принадою; на який час зробив ся він плохий, тихий мов ягнятко, йому замануло ся простого життя родини, і жити без нещасної бідної дівчинки здало ся некельною карою; він одружив ся, одружив ся під впливом гарячого, але хвилевого почуття, — і жару кохання вистачило не на довго. Оженивши ся, треба було з чогось жити, то і довело ся йти у батьюшки, та ще на село, бо зразу у гóроді посади не дали-б, — і пан-отець Єзекїїл потрапив на те становище, якого найдужче цурав ся. Не минуло й місяця, кохання остигло, звиклі бажання вернули ся знов, і подвійно тяжкі здали ся Буяновському сім'я та її спокій. Він побачив, що вона не задовольняє його, не дає ніякого особистого щастя, що жінка його занадто проста, що він не любить, ще може й ненавидить її!... З нещасного шлюбу з нею йому зачинили ся, аж поки жити ме жінка, двері змальнованої вабливими мріями пишної будівлі роскоші та влади. Відкинутись тих мрій він не здолав, бачити їх неможливими було незміряне мордування і не раз спостерегаючи себе, як спотання прокидаєть ся йому у серці бажання жінці сгерти, переляканий пан-отець Єзекїїл гонив його геть від себе. Саме тільки ліжко Єзекїїла Єринарховича могло-б посвідчити, скільки неспокоєних ночій перестраждав він то, втопивши сухі гарячі очі у темряву, мов сподіваючись спостерегти її відповідь на свої запити, то порскаючись несамовито, придушений важкою безнадійністю. Серед

глупої темряви таких скажених ночей з'являло ся йому ганебне знесилле, на яке він сам призвів себе; він вбачав себе знищеним, пригніченим, йому ввижало ся виразно, як він нещасний, з'убожілий селянський пошук не може ступити і кроку, не розгадуючи, чи виодобаєть ся те иньчим: благочинному, протоєрею, консисторії, архиєрею, синоду, навіть пану, справнику, цілій юрбі людей, що усі мають силу над ним, мають силу йому накапостити. Від таких думок витроювала ся в його остання надія, остання вдатність до боротьби і лютуючи, він метляв ся на ліжку. Але часом стомлений викидав ся він на якийсь час у забуттє і марило ся тоді йому, що має він незміряну силу, що має право над усіми і на усе, може та здолає, що схоче, що усі тремтять перед ним... та на спалому виду його і таких хвилин лягали не м'яккі риси задоволеної зичливости, навпаки очи його заливали ся ненажерливим хижим саявом пімсти та забуття, барило ся не довго, знов з'являла ся непривітна дійсність і ще тяжчий чи не божевільний смуток душив самотнього серед миру, лютого на весь світ Єзекїїла Єринарховича.

Та уперта вдача не може захряснути на самій безнадійности; перші прикрі хвилини минули ся, почуття зробили ся тихші, жаль не так острій і Єзекїїл Єринархович почав шукати виходу... З жінкою він мов попростив ся, ненавидів її більше, але враз наче і забув ся за неї, йому зробило ся байдуже чи є вона і що з нею, він волів тільки, щоб вона не чинила йому перешкоди, не лізла у вічи, а, коли є вже вона, хай поверне усю свою вдачу, хай при людях поводить ся так, як звелить її Єзекїїл Єринархович, а без людей хай ховаєть ся по закутках, у кухні, послугує йому, як наймичка, та борони Боже не непокоїть його.

Пан-отець Єзекїїл почав розмірковувати своє становище та з чого почати заходи. По тій єпархії, де був він, не було ні католицтва, ні унії, ні штунди, і не враз зрозумів він у чому може себе виявити, та доля його ще не спала мабуть і не забула ся за його.

Не спала доля Єзекїїла Єринарховича, бо сам він не спав. Хто добре помітить, відкіля вітер віє, той і у хуртовину не зблудить, а Єзекїїл Єринархович гаразд помічав, відкіля подихає і вітра глядів, хоч спочатку звичайно і помиляв ся було часом. Прибувши на село, не став він дурно

гаяти часу і роздивляти ся довго, а з першого заходу учистив три доноси: на вчителя, що товсті журнали читає, на сусіднього батюшку, що, не гаразд дбаючи про церкву, тим людей від неї відвертає, — та на пана, що неволить робітників на царські дні робити.

У єпархії на доноси ці не звернули уваги та самого Качалку помітили, зваживши, що він, може людина і неспокійна, та може у пригоді стати, а хоч часом що і підбреше, так не з дурощі, а з палкої охоти та молодого завзятости. Відтак викликано його у єпархію і відтіля 'виряджено, хоч з наказом і порадою, як, де і що помічати, а почесно. Образив ся трохи Єзекїл Бринархович, що згинула марно робота. „І чого тендітничать, чого боять ся, чого криють ся?! Що-б схотіли, те-б і зробили, а тож панькають ся та крутять ся перед ворогом, як ледачий цуцик!“ — бубонів він.

Та погляди поглядами, а робота роботою. Образившись не занедбав Єзекїл Бринархович поради єпархіяльної та, кермуючись нею, не забарив ся, діставши благочинського чину та красної парафії. Велике село простяглось понад річкою вздовж верств на чотири, а і завширшки розкинулось на дві, чи на три. Самих панів жило у йому щось чотири, чи пять.

Ледве пан-отець Макар поминув царину, одна повз одну почали йому дратувати очи порядні оселі заможних господарів, здійсмаючи великий рух у чулому серцеві. Де далі вражіннє більшало.

— Ого! — завважив пан-отець Макар; — ого! — додав він вдруге дужче і де далі, усе частійше та голоснійше почав зривати ся той ознак дивовання з почесного язика пан-отця.

— Еге-ж! — обізвала ся спочуваючи матушка, щό і собі давно вже зорила на таку знадливу парафію та й добре знала, що її піп Макар ого-кає зовсім не того, що на вибоях селянської улиці підкидало ним, як мячем.

— Ну, це вже дрібниця пішла, — спокійнійше, мов з великою полегкістю, промовив отець Макар, коли з'їхали на улицу, тісно обставлену обіхідчастими, обскубанними хатками; — тут не розживеть ся...

— Еге-ж дрібниця, а скільки її, а добра, що було попереду, що ще може і далі буде! Не бійсь, тут піп з голоду не опухне! — не заспокоювала ся матушка.

— А хай тебе морока візьме! — зненацька сердито зайорзався Калитка, коли балагула вихопилась з суточок на просторний майдан і несподівано з'явилися йому на очі двоє дуже пишних панських дворниць, що пишалися з обох боків майдану. — Оттут гребе грошики! — і, перенявшися цілком натуральним смутком, не заспокоївся вже аж до дворища Єзекіїла Єринарховича.

А в Єзекіїла Єринарховича ще від вчора було багато турботи та непокою. Вже давненько прочував він, що молоді пани і лікар з його парафії збирають ся впорядити читання задля народу, та на велику образу собі почув за се Єзекіїл Єринархович не власне від впорядників, а через люди.

Самі читання, не сподіваючись за них жадної вдяки, Єзекіїл Єринархович вважав запевне значно нікчемною вигадкою. — „На віщо мужикови ті читання і на віщо йому залишиться знатте? З такою делікатною річчю їм не те панотців, їм і Бога не треба буде!“, — складаючись на власний досвід, міркував Єзекіїл Єринархович. Сам бо, вважаючи себе дуже освітним, не чув він ніякого почуття до Бога, а ще таємно гордував тим, що не дуже йме у Його віри. Але все-ж, коли вже освіта, так треба-б і батюшки; відтак був він певний, що впорядники відчитів необхідно прохати муть його до справи. Про такий злучай Єзекіїл Єринархович виготовив вже красну казань (проповідь) звеличати нею щирість до послуги темному братови, таємно-ж збирався, устрявши до справи, потрохи розрадити її, дізнавшись тим часом за все, про що можна-б посьвідчити куди треба, так бо і у найгіршому, аби з розумом, можна знайти крихту смаку.

З цього погляду Єзекіїл Єринархович аж ні трішки не обсуджував відчитів, але усім його красним сподіванкам наспівав зрадецький кінець, бо минали і тиждень і другий, а до пан-отця хоч би здуру хто слово, впорядники немов поніміли.

Починаючи розуміти невтішну дійсність, пан-отець Буяновський запевне не міг її корити ся і не згодний ні терпіти цієї образи, ні залишити гаразд змірковані заміри, напоміг ся хоч самотужки відборонити собі належну участь у справі. Саме вчора, вертаючись з церкви, стрів Єзекіїл Єринархович одного з впорядників тих відчитів — молодого Івана Миколу Федоровича Карковського. Веселий, красно при-

браний їхав той парою невпинних коний, що аж зривалися геть з віжок, а гладкий кучеряка одно погукував: „падї“, полохаючи людей, що пускалися в ростіч та тулилися по під тинню, зачувши скажених коний. І пан-отець Єзекїл, зачувши їх, не здолав мимо волї почуття обережності і відступившись, зчучився біля тину. Вороже почуттє блискавкою майнуло йому у очах та й затаїло ся. Правду мовити, Єзекїл Єринархович заздрих таки на пишність панського повозу, почував себе знищеним нею, то й ненавидив за те і пана і панські примхи.

А Микола Федорович, вирівнявшись з батюшкою, звелів кучерови на знак шани припинити коний і привитав ся. Трохи подужуючи свою злість, трохи і справді влещений пошаною, Єзекїл Єринархович поздоровкався привітно та попрохав пана спинити ся до розмови. Той вийшов з коляси.

— Чув я, Миколо Федоровичу, що надумали ви підняти на себе важку, але почесну та велехвальню працю, — розпочав здалеку Єзекїл Єринархович. — Та невимовно і гірко і дивно менї, що почув я за се не від вас, а з боку та через люди... Чи-ж церква та робітники її не перші порадики кожної доброї справи?...

Досить не залюбки, знати було, слухав цю рацію Микола Федорович.

— А! — не дав він скінчити батющї, — не гаразд зрозумію, за віщо ви кажете? Кажіть бо простійше!...

Сердитий відгук тієї відповідї, як по струнах перебігли нерви Єзекїла Єринарховича, зачепив їх болїзною; щось затремтіло йому на виду коло рота, він почув, що холодний струмок перебіг йому по під рясою; але, ще перемущуючи себе, — відказав лагідно:

— Не вже-б то не розумієте? Я нагадую про відчити... То велика послуга задля простого люду, то пишній зразок високої щирости та любови до нижчого брата... Так на віщо-ж ви криєте ся, Миколо Федоровичу? Ви знайшли-б тільки щирого помічника, та й однаково не сховаєте...

„По що він нишпорить, по що набиваєть ся“, — з огидою гадав Микола Федорович, заледве тримаючи себе.

— За відчити, — казав він, — задалегідь та даремно турбуєте ся, пан-отче; ніхто ще не відає, що з ними станеть

ся. Діждемо, що з того буде, тоді вже і балакайте; часу буде доволі, а поки що, будьте здорові!

— Ні, тривайте! Завіряю, що без мене нічого не зробіте. Тільки згодою можна чогось досягти! На віщо-ж заводите розраду; на віщо ображаєте людей?

— Я гадав, ви хоч те розумієте, що, коли чоловік не хоче чим похвалити ся, не гречно в його допитувати ся, — сердив ся пан.

— То як знаєте, а без мене ви не обійдете ся! — нестерпів і Єзекїл Єринархович. — Я знаю — ви раді мене відтягнути, знаю, за віщо вважаєте нас, духовенство! Та глядїть, бо я не попусти ся! Є ще старші за вас і зрозуміли нарешті, що ми батюшки чогось варті, уряд потрапив таки на праведну ноту...

— То й сьпівайте її на добре здорове, ніхто не боронить, та не вязніть між чужі сьпіви! Глядїть, як над силу сьпівати мете, щоб голосу не передерли!... Гаразд зміркуйте, що дужче набивати метесь, меньче будете любі! — і не пращавшись, пан скочив у колясу, а за хвилину зник з очий, здіймаючи кіньми стовбур курави.

Маючи дуже рухливі нерви, Єзекїл Єринархович, можна думати, важко зрушив ся такою неприємною розмовою, аж не зразу прочунав ся і кілька хвилин стовбичив непорушно. Невтішний, тремтячий, посинілий, лютуючи і на образу і на те, що не зладнав свого заміру, повернув ся він до дому. Та на кожну скорботу є властиві полегкості, і пан-отець Єзекїл знайшов на свою, заходившись писати донос на злочинну громадку та її нікчемну вигадку впоряджати відчити на видиму шкоду урядови.

Писати донос, ця люба робота, надає людям часто спокою і втіхи: з власної лютости, з думкою піддобритись, намірившись вторгувати за людську душу кількоє срібників, починає її доносчик. На душі хоч не гірко, так гидко, що по тому? З пером у руці починає він вважати себе за поважною працею, шукаючи красних слів та речень, переймаєть ся шаною, починає милувати ся на неї, забуваючи про її мету, та чи й варто згадувати мету!... Ти, добродію! кому не вадить обмовити ближнього, хто не здолає утишити гидких покликів, користи і лютости, хто не дуже цураєть ся назвища зрадника, мерщій заходжуй ся писати доноси! Це модня і уславлена робота! Вона надасть тобі гроший і шан,

вона схилить перед твоєю силою полохливу громаду, ти обробиш нею собі розум, серце і слово острими вигадками і знайдеш собі нагороду та вікопомну подяку на с'їм сьвітї, а певно і на тїм! Стурбований та роз'ятрений повернувшись до дому, Єзекїїл Бринархович, тільки узявсь за перо, вже почув на серцю пільгу і спокій. Так і ти знайдеш у доносї втіху!

Тихо й похмуро у маленьких горничках Єзекїїла Бринарховича; і так невеличкі вікна, позавішувані з половини, нігде не чути не те лементу, а й розмови, тільки у кімнаті пан-отця чути рипить, швидко бігаючи по папері, перо, часом шелесне хтось перевертаючи лист, або зрідка господар покине писати, стукне відсовуючи ослоном, підведеться та важкою ногою пройде раз і вдруге по хаті та знов зникне і шеборшить пером. У горничках чепурноту і догляд знати на усячині, нема і на знак звичайного коліру понівських хат; усі меблі прості, але одностаїні: нема звідусіль набраних, розмаїтих та заялжених ослонців, щільно, аж до тісна, притулених і одно до одного і до стіни, нема олеографій або і звичайної „суздальської мазні“ по стінах, нема ні образів на пів хати, ні кенерів, ні перепелів на вікнах, ні безлічі кривих зеркальців, що ніби перекривляють того, хто зважиться на них глянути. На столі у гостинній хаті нема ні крихт, ні забутої пляшечки зпід чорнила; ослонці прості, ікона одним одна, але гарна і у гарній, штучно виробленій з дуба рамі, хата, де господар пише і читає — окремна, а у ній є усе, що потрібне задля писання та багацько книжок; очевидячки читає і пише він побогато, то і не може робити того, як другі батюшки, прихватцем притулившись де тринить ся.

Ще від вчора щиро працює Єзекїїл Бринархович над своїм доносом; він, знати, відійшов, заспокоївся, острій погляд зрозуміло та проворно бігає по написаних листках. Ні за віщо не забув ся, нічого не проминув потрібного для такої речі: згадав і великий жаль свій, що повинен непокоїти начальство і велику щирість, що неволить його те чинити, змалював кольористими рисами свою прихильність до родини та її величнього уряду, небезпечність замірів лихих людей, неосвітність темного люду і принадність для його незбутних мрій, а стуливши усе те до купи, вибухнув такою мішаниною на злочинну громадку, що збирається спорудити відчити з хижим заміром знівечити безневинні серця селян Нєв—кої

парафії, де він, Єзекїїл Буяновський, смиренний єрей, батюшкує. Пан-отець Єзекїїл на хвилину замислився, втішна ухмілка з'явилася йому на губах: „Так гаразд буде, нехай тепер видихають!“, — втішався він сам собі тихенько хіхікаючи. „Побачимо!...“ І знов заходивсь був переречити списані листи, змінити слова, вишукувати кращі речення, коли се, несподівано, почувши якийсь стогін, та глянувши у вікно, побачив у своєму дворіщи дивовижну балагулу пан-отця Макара.

„Хто і чого?“ — похмурился Єзекїїл Єринархович, задзвонивши у дзвоника, звелїв наймицці, що тихенько уступила ся у хату, спитати.

Пан-отця Макара невітшно вражено: господар не вийшов його витати, тільки якась наймичка, дуже вже чепурна для понівської, спитавши: „Як звелите казати про вас?“ — попрохала чекати та й подалась.

— Що тут за нові люди? — бубонїв Калитка. — Що тут за модні свині живуть, що і гостя не вмють гаразд привитати?!...

Минуло ще кілька хвилин, вже отець Макар міркував, чи не плюнути на порозі та їхати куди до людей, одначе пошкодував грошій і спокою. Нарешті вийшла та-ж наймичка і запрохала у горниці. Калитки здивовані, а трохи і залякані незвичайністю, тихенько посунули за нею одно по одному. Довівши їх до гостинної хати, наймичка знов попрохала чекати. Отець Макар, здивовано оглядаючи горнички, кихкнув собі у руку. Калитченки посідали у ряд, пригнічені, тулячись одно до одного.

Аж ось на дверях з'явилася постать Єзекїїла Єринарховича; він спинивсь на хвилину, пронизувато оглядаючи гостей. Калитка зірвав ся з ослінца через лад вже похапки і осьміхаючись накриво, як через силу, підійшов знайомити ся.

— Ідучи у губернію... по дорозі... вважав за сьвятий обовязок завітати до Вашого Високоблагословенія, — відізвався він по модньому.

— А? — недбало протяг Єзекїїл Єринархович. — Прощу-ж покійно, — додав він, примушуючи себе бути любящим.

Гості усї, навіть поівни, почали несьміливо наближати ся до господаря та знайомити ся; той здоровкався хо-

лодно, тільки руку старшої Калитчиної дочки тримав мов одну мить довше, а очі його втопившись у неї, мов чимсь засьвітились, заграли, та то був хижий і придушений відбляск.

— Сідайте-ж, прошу покірно! — знов промовив господар, сідаючи сам попереду. Усі мовчали.

— А чого zvolите їхати у губернію? — знехотя запитав Єзекііл Бринархович.

Калитка почав оповідати свою пригоду.

— То се ви лінуєтесь вчити ся? — глянув похмуро пан-отець Єзекііл на Наумчика.

Наумчик ні в тих, ні в сіх зайорзав ся по ослонцю, встроївши очі у долівку.

— І вам не сором?! Та і ви, не зрозумію, по що потураєте синові? — так само суворо, мов виговорюючи, обернувся Єзекііл Бринархович вже до старого Калитки: — Чи не можна-ж приневолити ледачого хлопця? Ви шкодите тим і собі і усьому духовенству! Яке тепер наше становище?! Кожне бере нас на глум, найпоганійший панок гне кирпу, а через те, що батюшки нічого не тямлять, через те, що дурнів пускають батюшкувати, через те, що воно пнеть ся у батюшки, а й їсти не вміє не по свинячому і слова не зтулить до ладу. То так вже і завикли усі, що де піп, там і нечутнє. А за такими ледарством та потураннєм і ніколи не діждемо належної шани!

— Одначе, чого-ж се ви лаєтесь? — запитавсь образений Калитка.

— А тривайте! — сердито спинив його Єзекііл Бринархович: — Мені ця незграбність, ця неосвіта батюшок у печінках сидить, за них скільки я сам зазнав та й зазнаю сорому, бо люди-ж стривають по одежі, а одежа на мені по-півська!

Очі Єзекііла Бринарховича розжевірили ся, наче йому під лоба устроєжено двоє гарячих вугіллів, а голос вигукнував запально, грізно, ненагло. Якась міць, хоч і зла, чула ся на той раз у його словах, вбачала ся у його постаті.

— Батюшкам треба зробити ся силою, треба усе при-брати до рук, дивити ся не тільки побіля власного носу, не на самі свої церкви та свою худобу. Треба знати, як живе громада, куди вона простує, треба зрозуміти, чого бажає уряд,

стати йому у пригоді, тоді й він нам стане у пригоді... А чи на це усе вдатен дурень та неосвіта?!...

— Ет, чи ви чуєте, — не погодився Калитка, котрому обридло вже слухаючи, — дайте нам гроші, то і так шанувати муть!

— Хе, хе, хе! Як то вже по простацьки! — нервово зареготався Бояновський. — Дайте вам гроші! А заробіть їх, заробіть шани, дістаньте влади над усіма, а насамперед над самим урядом, як те і було колись, як воно-б і годилося, не клопочіть ся, тоді і гроші будуть, а то що один робить, то десять руйнує... Тепер уряд став на праведну стежку, тепер він кличе нас на пораду, чого варто було перетягти його на наш бік? То чи-ж ми з того користуємося, чи ми обзиваємося? Чи ми тямимо, чого від нас треба та що нам робити? Зараз іде скрізь починка на сепаратизм, в нас на українство... Треба його знищити, викоренити, а батюшки натомість самі чешуть по мужичому, самі від себе ласку урядову відвертають!...

— Годі бо вам, — поткнувся знов пан-отець Макар: — Як нам лекше, так і балакаємо; адже-ж ми не у комедію граємо, щоб ще мові перевчати ся та себе перелицьовувати!...

— Вам лекше! — скипів Єзекііл Бринархович, — знаю, що лекше, бо й мені може лекше. Так же батюшка повинен бути людиною освітною, повинен вбачати мету задля чого що робить ся, повинен прагнути та шукати поваги та й бачити, що з мужичою мовою, не як то вже шанувати муть!... Кажу-ж вам, що й мені може лекше, що і я може, коли не стак втну по московському, так се і подарувати можна, а не можна подарувати упертости та потурання! Цілком не має ваги, як ви балакаєте, чи гаразд, чи мішаниною: треба тільки, щоб людям здавало ся, що ви соромитеся рідної мови, щоб і люди за вами соромили ся та цурали ся її, цілком однаково, яким побитом ви досягнете цієї мети, що до того? От хоч я: я глузую з мужичат у школі, з мужиків у церкві за їхню мову, — я кажу їм: не слухайте ваших дурних батьків, говоріть помякше, помякше, ви вже Гетьманщини не повернете!...

— Тю, на вас! — не витримав пан-отець Макар: — Кому-б се, дітям Гетьманщини треба?!... А чи-ж паша мова собача, щоб з неї оттак поневіряти ся?! — і, сердито під-

скочивши на ослонці, він на вшів відвернув ся від Єзекіїла Єринарховича.

Блідий нахилив ся той, мов наступаючи на пан-отця Макара; покривлені губи чи тремтіли, чи шопотіли. Певне він збравсь щось дуже непривітне відказати Калитці, та чи не здолав промовити, чи здержував ся; вигляд його страшний, очи вияли ся, аж печуть пан-отця Макара. Калитчиха, глянувши на отця Єзекіїла, ледве встигла перебігти очима його постать, та й мусіла знов їх спустити; їй робило ся так страшно аж млосно, аж бажало ся-б краще ціти крізь землю, аби не чути на собі того погляду. Пан-отець Макар теж не-впокоєно зайорзав ся по ослонцю, а в додатку перелякана пані-матка, присунувшись ближче, і собі узяла ся сварити ся йому над ухом:

— І чого-б я плував ся не в своє?! Тобі неоднаково, хто що верзе...

— А якого-ж ката він лаєть ся, чим я йому вдав ся?! — виправлявсь перед нею Калитка пошепки.

— Ач недоторка, і виляяти не можна! Ось через тебе не збудемось клопоту. Цей тобі подарує — як-же?! — за переляком ледве тулила слова до слова Калитчиха.

На щастє старого Калитки, у хату уступила ся зхудла, бліда жінка, знати мабуть недужа або засмучена якимсь не-випучим смутком. Це очевидячки була матушка Єзекіїла Єринарховича, і Калитчиха забула і бстрах, зразу звернувши увагу на її чепурне, а навіть і розкішне для матушки вбраннє.

Єзекіїл Єринархович, зачувши жіночу ходу, теж хутко обернув ся та перебіг по жінчиній постаті пронизуватим, вивіряючим поглядом. Очевидячки на цей раз він лишив ся задоволений і той самий острій погляд його перебіг і по гостях, вивіряючи, яке вражіннє зробила на них його матушка, та презиркуватий осьміх затремтів на губах пан-отця Буяновського, мов казав: „Ну, ціх то не диво здивовати!“

— Прошу покірно обідати! — привітно але з смутною, занадто тихою, вимовою обізвала ся господарка.

Зачекавши трохи побіля дверей, Єзекіїл Єринархович попускав уперед гостей у хату, де стіл був настланий до обіду і, уступившись останнім, миттю оглядів вбраннє столу, немов дошукуючись у йому якої помилки або хиби.

Але диво! звертав він увагу на саму нікчому дрібницю, бо що-ж потім, що стіл прибраний красно, що понаставлено багато тарілочок, чарочок, навіть пляшки з купленими винами, що потім, що і страва мабуть хороша і німецька, силкієсь, бо і по обіді Калитка не вконтентовавшись, залюбки згадував користні запаси своєї балагули.

По мисках страви треба шукати, собі у тарілки господарі ледве сипали, неначе курчатам на подзьобку, припрохи не було аж нічого, а вина господар наточував сам коли не коли, так наче забудеться та згадає; хай їх Бог любить, може вони і дорогі, так самі-ж найдрібніші чарочки, аж пан-отець Макар дивовався, на віщо їх такі і роблено?...

Та і їсти ніяково: ледве був Калитка донавсь до чогось, щоб попоїсти у смак, як там кажуть розперезавшись, Єзекїїл Бринархович так-же пильно на його поглянув, що мовляв, як би пан-отець Макар їв на той час не руками, гарненько поклавши віделочку на бік, довелося-б її з рук випустити.

По обіді невдовзі, тільки унесено каву, до рундука підкотилася чиясь чепуренька коляса.

— Бач, з якими панамі відається! — завважив нишком Калитка, з цікавості виглядаючи у вікно, тим часом як з коляси виходило щось молоденьке, фертикувате та дуже по модньому вбране.

„Мабуть цабе чималеньке, — міркував пан-отець Макар, — бо і Калитчина пиха збавилася, побіг бач на зустріч.“

Але гість уступився у хату і погляд Калитки відразу змінився. „Ет, жид, та й годі“ — заледве не гукнув він. „Диво, до пона жид, та ще які рідні, чого-б се?“ — міркував він, поки гість чорненький, кучерявий, зачесаний левержетом угору, у куценькому піджиганому піджачку проворно підбіг до господарки і, чи не силоміць вхопивши руку засоромленої жінки, цмокнув її, вклонився, відскочив і заганяв, мов нишиорячи, по хаті так хутко, що тільки самі очі його бігали ще прудкіше.

Він очевидячки був чимсь стурбований, але-ж силкувався поводити ся звільна і задля того торохтів, крутився і забирав високо голосом через лад.

— Ві не вгадаєте, чево еті дурні вігадалі! Не можна віказати, що то за дикаго народ! — додав він ліричного жару. — Ну, чі тож первина, що в нас по степену короґви

носять?!... Ну, ми самі євреї, що-ж такого? Ми виявляємо вніманіє гаспадствуючого релігія... А еті лайдакі кажуть: „Тепер не понесемо корогви на жидівську землю.“ Пхе! бидло, такого грубаго слова...

— Не турбуйте ся, Соломоне Давидовичу, звелемо, понесуть, — заспокоював Єзекїл Єринархович.

— Ні, ві казіть, что такого, коґда еслі жидівська земля, хіба нашіі татонька мало ще роблять уваженія христіанскаго вера... Хіба разві так говорит христіанскаго закон? Еті галґани вони зовсім не тямлють свого закону, чі мі-ж не чичали: „Нєсть бо ні Єлїн, ні Юдей?...“ і що гаварить, ви ще не знаєте, чего вони плещуть: вони казуть... „Нехай батюшка сам корогви несе, як що заживовів...“

Це вже було занадто, аж Єзекїїлови Єринарховичови не дивно було і розсердити ся; він аж випростав ся, — та певність наддає людям спокій; і, як би спитати самого шановного пан-отця Буяновського, він запевне відкаже, що відповів Соломонови Давидовичови досить рішуче, але-ж начисто без лютости.

— Не турбуйтеся, добродію! Корогви будуть на вашому степену... Що вони за господарі корогвам? Ща за мода кожному блазневи по своєму сьвяте письмо вивертати? Дякувати Господеви в нас на те батюшки є, щоб євангелію читати та людей навчати, як її розуміти! Дякувати Господеви в нас земля поки ще не безсудна, знайдесть ся дотична заплата любісїнькій секті та штунді. Спасіб-ж їм, дурникам, за їх дурощі, коли схотіли батюшок пересуджувати! Не вете-режуть ся: самі у пастку улізуть, щось бевкнуть собі на голову, мені на втіху!...

І Єзекїїл Єринархович з Соломоном Давидовичем, на тім заспокоївшись, розбалакались цікаво та лагідно, а за Калиток наче забули ся і не обізвуть ся. Розмова йшла найбільше за новини з часописів і кожен додавав свої запевне значні уваги; Буяновська сиділа мовчки пригнічена, немов боячись помилити ся, промовивши слово; Калитки, залишені собі на придозвіл, зітхали, нудили ся, заливали ся потом, а відтак панночки обмахували ся хусточками, пан-отець і пані-матка обтирали ся пильно, а старий то ще навіть присопував...

Ображений непошаною, пішов він загадати лагодити ся у дорогу та ще гірш знепокоєний повернув ся, дізнавшись,

що машгалір не допоміг ся для коний ні вівса, ані сїна і до- вело ся посликати балагули.

А у горницях саме цікаве: розбалакались про церковні братства, що зведено батюшкам їх заводити.

— Як там знаєте, Соломоне Давидовичу, — казав Єзекїїл Бринархович, — а треба вам щось пожалували на наше братство.

Невтішно та злякано заметлялись по хаті очи Соломона Давидовича. Цей дарунок, здаєть ся, робити йому не так то в охїтку, а про те відмагати ся не зважив ся він і запитав- тись, бо хоч і не личить йому на чужу віру втрачати ся, та знав мабуть Соломон Давидович, що віра вірою, а Єзекїїл Бринархович сам собі та за себе більш ніж за віру турбуєть ся.

Міркуючи, як би відбутися лекше, відповів він по- хапки та покїрливо:

— Що-ж, я охоче, по можливости... — і тільки голос його тремтів, правду мовити, не позначаючи жадної охоти, а руки нервово шукали гаманця. „Що швидче віддам, поки воно не розласувало ся, меньчим відбуду ся“, — бігало у голові Соломона Давидовича.

Байдуже на важні турботи його, спокійний певністю, що може примусити, Єзекїїл Бринархович доводив тим часом докладно та повагом:

— Звичайно кожен дає, скільки спроможеть ся. Та-же ви людина заможна, дукар, ваш дарунок — сьвідоцтво вашої шанї до нашої віри, вам і сором і не можна скупіти, та й вам-же буде утішно повершити наших панів...

Соломон Давидович дуже любив хизувати ся коштом, але-ж так само любив він і гроші.

— Ну, двадцять пять, на-те, — вихопивши з гаманця, тикав він їх Єзекїїлови Бринарховичови.

Пан-отець Макар аж роззявив рота на таку нечувану офіру, та Єзекїїла Бринарховича не так легко було мабуть ні здивовати, ані розласити. Він чатував добре і промовив зовсім спокійно:

— Як хочте, але вже хоч би пятьдесять, — правду мовити, я сподївав ся на сотню.

Мабуть добре був школений Соломон Давидович: без жадної супереки друга двадцятьпятька пішла до рук Єзекїїла Бринарховича і тільки від Соломонови Давидовичови ще гірше обсунуло жалем.

Але кілька хвилин перегодом він визирав вже пишно, як справжній велетень після бійки.

— Що-ж, — казав він хвастикуючи: — хіба разві п'ятьдесять карбованців задля нас втрата велика, пхе! Толькі і усього!...

Задля пан-отця Макара привітність Єзекіїла Єринарховича до Соломона Давидовича зробила ся тепер цілком зрозумілою і відтак він менше вже сердив ся за неувагу до себе.

Втишившись та зацікавлений розмовою про братства, бо за останні часи досить надолужили йому з єпархії тими братствами, забажав він собі усунути ся до розмови.

— От ви кажете, що за нами тепер піклують ся. Добре піклують ся, — тільки на батюшок більше напасти! От хоч братства! У печінках вони мені сидять ці братства; засновуї та засновуї, а як його в біса заснуєш, як нікому не треба, та й яка-ж в тім користь, хоч кому, марно гроші збавляти, таки хоч своїх докладаї!

— Ат ви вже мовчали хоч би, як нічого не тямите, — навіть з якоюсь то ворожнетою визвірив ся на відповідь Єзекіїл Єринархович.

Та Калитку мабуть дошкулили єпархіяльні накази, бо він і після цього не втишив ся:

— Кажу вам — примхи чієсь та й усе! — гукав аж напинавсь він: — аби батюшок кривдити.

— Ат думайте, як знаєте, — сердито повернувсь Буяновський до Соломона Давидовича.

— Не розуміють, — немов жалкуючи, немов насмішкувато завважив той, моргаючи на Калитку. — Мені здаєть ся це вже так видко, аз сьвітить ся, що ці братства — дуже користна річ, а гітер гешефт, як казуть жидочки.

— Видимо. *Divide et impera*, — здвигнув плечима Єзекіїл Єринархович.

Давид Соломонович не розумів латинської мови та не мав хіті того виявляти і обізвав ся наврогад:

— Звісно, мани маленького дурня шанюю, то й великі зза неї з шкури вилізуть...

Пан-отець Буяновський нічим не стверджував, але і не сперечав ся такій увазі Соломона Давидовича; проминаючи її, він казав далі:

— Батьюшкам ці братетва збільшують шану, владу...

— І гроші, — додав знов Соломон Давидович.

Знов не обзиваючись і на цю думку, Єзекііл Єринархович провадив далі:

— А найголовніше, що це тільки дрібна частка широкої системи, що нею досягне духовенство належного становища.

Тим часом Калитки, ображені знов господарем, проклинаючи і день і час, коли втаскало їх до цього гаспида, що воно, мовляв, і не піп, а так щось неподобне, з нетерплячкою виглядали на коний, та заледве вгледіли їх, чи не прожогом вихопили ся з непривітного дворища.

— Як вони мені остобісили оці дурні, як мені вадить балакати з такими сліпцями, — бідкав ся Давидови Соломоновичови Єзекііл Єринархович, — і чого він втаскав ся до мене!...

— Із васою головою, отакая кумпанія, — підлещувався той, широко розплющуючи очи, мотаючи головою, здвигуючи плечима, ввесь напружуючись та крутячись, щоб виявити своє розумінне та спочуттє.

— Мені байдуже, мені з ціми понами дітий не хрестити; я простую своїм власним шляхом і довго тут не барити мусь; здавало ся-б, що мені байдуже, чи дурні вони, чи розумні, а щось гризе коло серця, бо таке сьміттє стає усьому духовенству на перешкодї!...

— Звісно, дай Бог вам, чого ви базаєте, та як же нам буде без вас? Ми лишимо ся як серед пустелї без такої осьвітної людини, — казав Давид Соломонович, гадаючи нишком: „Хоч би тебе швидче витаскало, а нам би вже краще з тих дурників“.

Тим часом пан-отець Макар, розлютований їдучи через село, забачив біля колодязя кількох людців. Він не втерпів, щоб не спинити ся, неначе-б то напоїти конї. Небавом помітив він, що і парафіяни не так то кохають Єзекіїла Єринарховича, та вже і осудив і вилаяв його на усю свою волю. А і наслухав ся усячини: і як він з людий дере, і як у карти грає, і як жидам послугує.

— Ото ще, прости Господи, сором, — з невірою трохи що не цілуєть ся! Що то за жид, що я в його бачив? — голосно гукав Калитка, розбалакавшись з людьми, що обступили його відусіль.

— Та це воно тут вбрало ся, землю кушило; таки жидюга — жидюгою, і попереду пін наш як би і годило ся, було наносів на його: робити йому в сьвята забороняв, казані [проповіді] на догад за його у церкві казав, аж слухати було хороше, а це, як відрубано: за жида як за батька і водою не розіллеш: погодили ся виходить; кажуть, жид багацько у карти йому програє, — один поперед одного оповідали люди.

Г Л А В А І V.

Верстів 30 далі Калиткам знов трапило ся велике село — парафія пан-отця Сергія Івановича Тендітного.

Сергій Іванович не лічив ся між улюблених у епархії пан-отців; навпаки там вважали його небезпечним, та, давнійш діставши, яко академіст, красної парафії, ще до часу додержував її.

Тендітний — людина середнього зросту, років вже зверх сор-ка, був мабуть замолоду гарний з себе, та життє пошкодило помалу пан-отцєви родиму вдачу: Колись тонкі йому на обличчі риси зблідли, запливли та зробились обколисті та запухлі, злиняли червоні і жемчугові відбляски шкіри, згасло сяйво очий, понід ними пообвішували ся капшучки і на обсунутому виду почеркали ся подекуди зморшки. Хворобна запухлість виявляла обледачілу та нудьгою прибиту людину.

У пан-отця в гості зібрала ся відповідно своему звичаю уся місцева інтелігенція: лікар, фельшер та вчитель, бо що дня збирають ся вони поміж себе чи в того, чи в иньшого. Сьвітло ще не запалене, вечірні сутії посиували ся по маленькій салі пан-отця Сергія і зразу знадвіря не гаразд видко.

Відчинений задля карт стілець витягнуто на серед хати, ослонці, позсовані з місця, скупили ся біля його та біля другого стільця, де манячить щось з пляшечок та закуски; обсіротіла канапка самотне приткнула ся у своєму звичайному кутку, а на ній понаскидано шапок, верхньої одежі, скатірки, карти, книги ще та ще щось... Сивий туман від цигарок, стелячись на вів височини хати, коливаєть ся пасмами, подекуди збиваючись у гору, подекуди звисаючи шматтєм... І через той гармідер у хаті здаєть ся геть більший натовп, ніж є навсправжки...

Господар з гостями бавлять ся стуколкою і жарту карточної фортуни позначають ся виразно на обличчях: лікар нервово змішує та роздає карти, сердить ся і кидає їх навіль. Батюшка сидить, не вгадаєш, чи нудить ся, чи сумує. За те фельшер, загібаючи гроші, регочеть ся весело і, прикладаючи приказки, дратує і лікаря і пан-отця. Але-ж, заклопочені важливою працею, усі більше висиджують мовчки, потягаючи з шкляночок чай з румом...

За картами минає вже сема година. Ще з дванадцятої найпоперед завернув до пан-отця лікар...

Лікар Семен Петрович Невтішний нудив ся вже тільки з ліжка; прокинувшись, він насамперед згадав чорта, коли бликнуло йому крізь сон, як його перебути цілісінкйй день. Минуло мабуть зверх години, поки висиджував він над вихолонувшою шклянкою чаю, раз-по-раз запалюючи та зараз і кидаючи нескурені цигарки, часом встаючи сновитати по хаті, або заходжуючись свистати... Від сили приневолив ся він нарешті вмити ся, та й то не збавляючи води марно, та піти на якийсь час до шпиталю, де якийсь десяток недужих сподівали ся на його може і не перший ранок.

Світлова річ — нудьга не ворогує з болістями, то вона і не покинула Семена Петровича, поки, заклопочений якимись думками, з протягом проходив він поміж ліжками недужих:

„Що я вдію їм тут без належних ліків, серед цієї неохайности та тісноти, де вони хіба заражувати муть одно одного?... Та чи й можливо робити і мати силу робити тут, серед сього безлюддя що дня те-ж саме, ті-ж самі дрібниці?... Тут і не самохіть дурнем зробиш ся, товчучи воду у ступі“, — дражливо міркував він.

Надійшло ще кількось людей за порадою. Невтішний оглядав їх не уважно, непоспішно; втомлені думки його плутали ся десь далеко, а на поблідлому обличчю, як і на кожному порусі значили ся прикмети тієї втоми. Кожен раз, коли ринали двері, впускаючи до його недужих, зморшка, ознак тяжкого болю, тремтіла йому між бровами, сердите слово рвало ся на уста і він заледве здержував ся від лайки... Нелюба робота невдатна була відхилити неприємні думки,

а лише розбурхувала їх, коли на самоті вони починали помалу затлумляти ся, втишувати ся.

„Хай їм аби що, і без їх голова заморочила ся!“ — чи то сварив ся, чи виправляв себе сам Невтішний і ледве трапила ся перша хвилинка, коли не було чергового, поспівав з шпиталю...

„Куди-б зараз? Чи почитати-б щось трохи?...“ — посунула ся і не обізвала ся йому вдруге думка. Натомість дійшовши до улиці, що нею звертало ся до пан-отця, постояв, постояв він трохи та й подався до Теодітного...

Сергій Іванович прокинув ся як і завжди рано, — це ще звичка в його від давнього часу, прибрав ся, напив ся чаю споквола не поспішаючи, — сема година. Пан-отець поникав по хаті, неначе чогось шукаючи, позіхнув, узяв читати книжку якогось „товстого журналу“ та не дуже постигав і читанням, бо книжка лежала непорушно, а листи не перегортали ся часом по пів години, поки очи пан-отця блукали замислено по хаті.

Надійшов чоловік з села покликати батюшку охрестити дитину. Мовчки пішов пан-отець до церкви, мовчки подякував чоловікови, торкнувшись бриля, за дарунки, та й подався до дому неначе з здивованим поглядом задуманих очий... Дома Теодітний узяв метрики записати хрещеника, та щось відвертає його увагу, бо вмочене перо обсихає, хрещеник невписаний, а очи пан-отця пильно дивлять ся на щось у вікно немов з дивованнем..., позаяк дивованне те не належало либонь до півня, що грів ся понід батюшчиним вікном, не зважу ся я завіряти дійсне, на віщо воно обертало ся. У хату увійшов наймит, поблагословив ся, поцілував пан-отцеву руку і, відступивши до дверей, кахикнув.

— Що тобі, Пилипе?

— Рапсу треба косити, пан-отче...

— А...

Почекавши даремно більше виразної відповіді пан-отця, Пилип почав задруге:

— Час вже косити рапсу, то загадали-б ви людям, щоб вийшли.

Очи пан-отця знервовано заметляли ся.

— Загадай сам, Пилипе, будь ласка, — відповів він голосом, що у йому чути було благання.

— Таке! Хіба мене хто послухає? Я-ж не батюшка!

— Ну, може послухають.

— Діждете, як же!

Пан-отець замовк.

— Так не хочете?

— Ні, ти вже сам...

— Ну, то давайте гроший!...

Пилип гаразд знав, що в пан-отця не повинно бути гроший, знав, що не зможе і примусити його вимагати що в парафіян, та Пилипови у сьому не було і потреби, бо, порядкуючи пан-отцівським господарством через скільки років, при звичаїв ся він гаразд викручувати ся без батюшчиної за-помоги, так же дуже любив Пилип помордувати трохи батюшку, щоб не забувався він ні того, що не так робить, як треба, ні того, чого Пилип вартий. А Тендітний шпарко шукає по кишенях, по столах, по всіх закутках — хто і знає, як би раднійший він віддати наймитови все, що має, аби вивольити ся від сїх питаннїв про господарство, що здають ся йому гірші кари, — та з усіх схованок назбирав пан-отець Сергій усіх тільки пять золотих з мідяками.

— Що-ж я з ними робити му, де-ж на них рапеу ви-косить?...

— Більше нема... — жалібно казав пан-отець.

— Ну, то хай вона висиплеть ся.

— Ні, ти будь ласка, Пилипе, поратуй!...

— Як то поратуй?...

— Як небудь... Ну могорича постав, ну попрохай!...

— А ви?

— Я... я не вмюю...

— Такої ще — людям звеліти не вмю, диво яке! Чи-ж вони не повинні? — сердито махнув рукою наймит. — Ну, та що-ж з вами зробиш? — засьміявся він далі: — хіба ви батюшка, як би треба, — і знов незадоволення почуло ся йому у голосі. — Давайте вже коповика, — якомсь крутити мусь, — і Пилип пішов бубоніти собі за дверима: — Не вміє, дитина мала та й годі!...

Знов сидить пан-отець самотне над книгою.

Бе одинадцята година.

У хату увійшов лікар, двічі перейшов взад, вперед, та аж тоді обізвався поздоровкавшись.

— Здорові! — відповів і господар, неначе прокинувшись.

— А ви все ще читаете?

— Та читаю-ж.

— Є по що час гаяти?...

— Що-ж робити?..

— Охота себе дратувати? І без них знаємо, як було-б добре... Так не буде-ж... Та й сучасні книжки, хай їм усячина! Вже і по дитячому не белькэтьять, а пискотять, як придушені миші!

Довгенько перемовчав пан-отець, здавалось неначе міркуючи, поки нарешті промовив:

— Одначе...

— Що там одначе?!... Вам усе одначе: як з вас і урядових понихачів поробили, як і дїтворі голови морочити приневолили, як і з земства витурили, вам все „одначе“, вам бо що, ви ще й раді!

— Ну, раді! Та же кожен повинен нести хреста свого!

— Годї вам! Хреста несуть... чистими руками...

— А виять як на правду, то у земстві батюшкам може і не личить.

— Личило-ж?

— Був иньший час... знов люди грїшні.

— Засьпївайте і цїєї ще! Страміть ся бо!*) що ви? Ну і справдї, — нові книжки голові отрута... Я забувсь, як і читають, а сього не сплещу!

Лікар похмурился дужче, замовк та швидко почав ходити по хатї взад і вперед, раз-по-раз спльовуючи на бік; за кільки хвилини робив він це вже зовсім систематично: дійде у один куток — плюне, повернеть ся у другий — плюне, знов назад і знов плюне, та як раз на ту саму містину.

Згадуєть ся ся Невтішному, як марили він з товариством працювати на рідній ниві, що збирали ся поробити... тоді колись за щасливі університетські роки... Хіба за таку

*) Страміть ся = майте сором!

роботу марило ся їм, та не вистачило ні сили, ні охоти, все посіли власні клопоти... Зазіхали на багато! Чорта тут зробиш, лютує він. Та й диво? коли, що потрібнійше, того не можна робити, а що не зробиш, все знищать, розтягнуть або і само воно згине серед неприємних обставин, що їх найпоперед треба-б переробити, та їх переробляти зась... Та що вже там про славу, про великі завдання, хоч би-ж шити у гурті з усіма, хоч маленькою голочкою, велике вбраннє, та не бачити, як иньчі деруть великі дїрки, поки ти латаєш маленькі... не було-б тоді лінощів, не кортіло-б так ласоців.

Нудьга!

— Випємо хоч по чарці, пан-отче! — обзиваєть ся лікар.

— Чудесно, — заклопотав ся батюшка, і покликав наймичку.

— Найчудеснійше навіть! — обізвавсь вчитель, несподівано вродившись у дверях.

— Ха! — вигукнув здивовано Невтішний: — пляшка і він — одно на зустріч одному... Чи ти носом чуєш її, чи що?

— А що-ж? Мені з нею не розминати ся.

Тим часом ледве лікар з шпиталю, фельшер втомлений неспрощаною ніччю завважив і собі краще так-сяк збавтати загадані ліки та йти на відпочивок. Правда, не спав фельшер ночі не біля недужих, а на досвітках, так же-ж не робити над силу, та й ніхто не доведе безперечно, чи то у шпиталю, чи на досвітках поспішнійш спричиняєть ся фельшер до сїдлення і збільшення роду людського... Відтак не забаривсь фельшер, опинившись у господі пан-отця Сергія.

Тепер, коли компанія збільшила ся на чотири, не було-б рації не згадати карти і, як те знаємо, ні господар, ні гості не схотіли марно гаяти часу.

Вже років з десять, як Тендітний скінчив київську академію. Дуже вбогий, як не може бути вбогим жаден селянин господар, сирота без батька і без матері, вештав ся він тоді між такої-ж як сам голоти академістів та студентів, та дарма на злидні, на те, що часом доводило ся перебути день не ївши, що по місяцях ні за віщо було наняти оселі і доставало ся переночовувати в товаришів, що часом не вистачало

гроший справити найпотрібнішу одежу, коли стара обтріпувала ся до неможливого, — молоде товариство почувало себе і жило весело, жваво, з надією поглядаючи вперед: їм марили ся великі сподіванки, вони кохали ся у сьвятих ідеалах волі, братерства та рівности, кожен линув мріями поробити, щоб спричинити ся до їх панування на землі і ці бажання, ці сподіванки були пишною окрасою їх життя! Товариство вважало Тендітного не дуже талановитою та дуже щирою людиною. „Цей робити ме як віл“, — казав за його хтось з товаришів-поводаторів. Справді Тендітний був щира, тихої, доброї та мягкой вдачі людина; він не бажав собі ні слави, ні сьйва, ні гомону поміжлюднього, йому досить було роботи і не бучної, досить робити і невідомо; з жагою приставав він до спільної праці і працював тоді пильно, справді як віл, та не вдатен був Тендітний ні до боротьби, ні до праці; з власної думки, з власного приводу його і справді як вола треба було запрягти у плуга. Лишившись сам, бачучи довкола глум та нехтування з правди, не здолав він сам вгадати, що треба діяти, а міг тільки банітувати себе та марніти під тягаром думки, що життє плине рік за роком, що праця і сили гинуть на нужденну, на самого себе роботу, а на суспільности вона і не значить ся. Досить було у його глибокої любови до правди, був і ясний погляд на правду і ясні ідеали суспільні, що начисто не відповідали вони дійсному життю; вони зробили неможливими для пан-отця Сергія задовольнити ся маленьким щастєм-спокоєм звичайної людини, та не було у йому тієї сили та тієї жадови боротьби і її радощів, що знищує у людях самий смак до такого щастя.

Лікар був більше палкий, більше завзятий, більше і острій, ніж Сергій Іванович, та ще заздалегідь, ще серед завзяття університетських змагань, можна було помітити у йому потайне та пекуче бажання не самої тільки правди, а і широкого вільного життя, бажання виявити себе великою працею, бажання хвали, бучної слави, подяки та гомону людського; нищечком протягти життє над тихою роботою не задовольняло його; не спокій, а боротьба манили його, та яка боротьба? Він иньше ніколи не гадав про неї, як про славетну змогу, він сподівався, що певно затремить та обсоромлена і злякана побіжить геть неправда перед щирими думкою, словом та подіями, що це станеть ся швидко, трохи

не враз, а хоч боротьба і буде запекла, хоч і достанеться може загинути, так же загинути на славетному полі, високо тримаючи стяг, з твердою надією, що за тобою іде молитва ображених, суне могутня сила оборонників правди... а згинути, а хоч і жити, так, — без слави, невідомо, — морозом тягло поза спиною Семена Петровича від такої думки.

Серед обставин сучасної суспільності не можна було таким людям не знищити себе морально.

Яка печаль, скажуть може за людей з так хибною вдачою? Що потім? І нема чого за ними шкодувати! Сім літ мак не родив, та голоду-ж не було.

Та чи то-ж вже така пеня, чи то-ж такий гріх на людину? Чи не можна і справді їй бажати собі власного щастя, бажати впити ся радіщами слави, просторого вільного життя?

Чи не винна більше сама громада, коли гарні вдачою, щирі до громадської праці люди гинуть так без користі для неї, без утіхи для себе? Чого бо варті такі обставини суспільності, у яких хіба велетень здолає їй стати на послугу, а вона дарує щастем тільки гірших синів своїх? І чи не жаль і тих людей і на ту громаду, де воля та щирі бажання їх гинуть так марно і так несправедно?!

Скінчивши академію, Тендітний, як і збрався, оженившись пішов батюшкувати. Прибувши на село, перебалакав він з селянами і погодилися на тому, що не брати ме він з них за кожну потребу, а складкою виплачувати муть йому парафіяни шість сот карбованців річно. Для великої парафії пан-отця Сергія це було легко, для його, як він мав ще 30 десятин руги,*) — досить, і жив він, як по своїх звичках, то й розкішно. Сергій Іванович заклопотався за школу, познайомився з сусідами земцями, — небавом обібрали його гласним, — це знов трапила ся люба йому робота, життє складалося з початку, здавалося, гаразд. А що на далі — не було і краю гарним сподіванкам.

Тим часом Семен Петрович вештав ся ще по Києву; він допоминав ся лишити ся в університеті, прямуючи до професорської посади, та мабуть щось прочуто було за його студентське життє, бо уряд на те не давав дозволу і як не

*) Руга — та земля, що належить до попівської посади.

змагався Невтішний, а довелося їхати у земство. За причиною пан-отця Тендітного здобув він посаду у тому-ж селі, де жив той, та приїхав на неї роздратований та сердитий.

Пан-отець Сергій силкувався розважити приятеля, маючи ясеними фарбами земське життя, знайомлячи з освіченими сусідами-земцями, що їх осілося кількох чоловіків довкола, та се не задовольняло Невтішного; йому усе ввижався та мавив геть ширший простір громадської діяльності ніж той, що був призначений земству.

— Це вже примхи, правда! — сердився Тендітний на приятеля.

— А ти не бажав би цих примхів? — глузливо запитував той.

— Як не бажав би? Звичайно, що бажав би, і певно знаю та сподіваюся, що воно буде і буде небагом, также не сидіти поки що поклавши руки?

— Ну то й викладай, сподіваючись, камінці по земських брукках та мий посуду по шпиталях, грайся собі, коли маєш охоту, поки без тебе що більше пороблять! — гримав Семен Петрович, — а мені остобісіло сподіваючись.

А і справді що більше діялося десь далеко поза очима пан-отця Сергія, наближався час, коли не самі вже бажання, а і діяльність його почали називати примхами. Вийшов наказ, щоб батюшок відлучити від земства, в самого земства почали відбирати приручені вперед йому справи; відібрали суд, взялися і до земської школи, намагаючись віддати її на догляд батюшкам...

Здавалося-б Сергій Іванович робився тим побитом у школі господарем, але-ж насправжки діяльність його вужчала, бо вперше він доглядав за усіма школами, а тепер знав лише одну; вперше він вкупі з иншими давав їм ряд, тепер повинен був слухати, який ряд дадуть його школі, а відтак і йому на збірці повітового духовенства, де почував себе зовсім чужим. В додатку Сергій Іванович бачив, що мета парафіяльної школи — не розвій народній, а боротьба з школою земською, та що його роблять ворогом тієї справи, на яку поклав він стільки праці, тієї думки, яку вважав кращою.

Коли-ж на збірці духовенства Тендітний почав був провадити свої уваги, чим на його думку повинна бути народня школа, батюшки повстали і счинили на його галас як

на розбійника; відусіль помітив він ворожі погляди, почув глум і пошепки і в голос, а нарешті ще виявився на його у єпархії донос.

Не знаходячи спочуття, зацькований ворожнетою пан-отець Сергій зник та уперто перемовчував на збірках, бо-лізно перегадуючи по закутках, чи не правдивіші зневіря Невтішного за його сподіванки і острій біль тих думок гнітив у йому охоту до змагання. Коли-ж часом, щоб перемогти знесилле, шукав він спочуття, бідкаючись Невтішному, той тільки лаяв ся зле, уперто, пророкуючи на далі ще гірше.

І справді життя робило ся все непривітніше. Батюшкам почали нагадувати, що вони яко пастирі душ повинні глядіти і змагати ся, де обізвуть ся в них по парафіях небезпечні думки. Соромом заливало очи пан-отцеви Сергієви від так почесної віри та препоруки старшенства, та він ще мав надію відмовчатися. Так же мабуть не було начальство у йому певним, або хтось клопотавсь за його нагадувати, бо частійше й частійше почав відбирати він накази, де далі робили ся вони суворіші, нарешті то були вже погрози.

Трапила ся ще пригода. Зпоміж парафіян пан-отця Сергія вхоплено двох чоловіків ще і його знайомих, що належали буцім то до таємної громади. Пан-отця викликано сьвідком у суд по бучній політичній справі. Побитий власним лихом, — саме тоді вмерла йому жінка, — звіривши на наймичку двох малих діток, повинен він був, не давши ще ладу своїй обсіротілій господі, їхати аж у губернію.

Пан-отець був тільки сьвідком, та мабуть нерви його були страшенно зрушені тим, що довело ся чути і бачити на суді: знайомих людей у ланцюгах, москалів з рушницями, суворі присуди: каторга, поселення, знов каторга, чи не сотня таких присудів, бо не здолав він визволити ся від важкого почуття небезпечности, боязні, та невизрозумілих але гнітючих бстрахів; і не даремно, бо, дарма, що ніяк не доведено, щоб Тендітний належав чим або відав за таємну громаду, тому не няли віри, а винуватили його навіть за те, що він не дізнав ся, що діється по його парафії і прибувши до дому він дістав наказ їхати не галячись у єпархію.

Преосвященний розгніваний за те, що Тендітний буцім то обсоромив усе духовенство, з ганьбою, з докорами звелів йому кидати службу.

— Я тобі того не подарую, що ти на нас усіх навів таку славу! Щоб духу твого не було у єпархії! не буде тобі парафії поки живий!...

— Ваше Преосвященство!...

Та Преосвященство не давало ся на прохання.

— Геть зперед очий!

Це вже було над силу. Пан-отець Сергій не здолав нічого відказати, він навіть нічого не бачив кільки хвилини; коли-ж заспокоїв ся потроху, Преосвященого не було вже у хаті. Розгніваний так правдиво, він пішов либонь на відпочивок до себе у покої, та у хаті стояло ще кількось попів, попадів, діяконів і знайомих і незнайомих Тендітному, усі вони поглядали на його з цікавістю, з осьміхом та зовсім не спочуваючи. Не вгадає як потрапив у двері; не бачучи нічого поперед себе, Тендітний біг з хати, як міг швидче, бо чув, що щось підкотило ся, та душить йому у горлі, що ось він не здолає терпіти і застогне... ще може потечуть сльози... сором, сором і лихо!

Годин зо дві перегадом блідий, знервований посунув пан-отець Сергій з кватири до горниць секретаря консисторії, не розуміючи навіть гаразд, на що зважить ся, що казати ме секретареві... В пан-отця перед очима бовваніли маленькі діти, блимав сумний погляд небіжчиці жінки і, дарма що секретар сивий, з хижим лукавим поглядом, грубий чоловік вийшов до його досить небавом, Тендітному здало ся, що чекав на його цілий вік. Через силу примушуючи себе вдавати спокійніше, почав він враз і оповідати свою пригоду і прохати оборони.

— Нічого не можу зробити... — непривітно відрубав секретар.

— Згляньте ся!...

— Не можу... Прощайте! Не можу і не хочу.

За хвилину ще Тендітний не знав, та й не схотів би поняти віри, що зробити. Ніколи досі не давав він хабарів, обминаючи сей соромицький*) консисторський звичай, та зараз несподівано пригадали ся йому слова про хабарство се-

*) Соромицький = стидкий.

кретаря і, навпів не розуміючи, що чинить, Тендітний вигукнув:

— Поратуйте, дам, що схочете!

Чи то звичка старого хабарника, чи неситство так торкнуло секретаря, він спинився та лише на жить.

— Ні, се політична справа... не можу, — з жалем промовив він по хвилині вагання.

— Дам багато, що схочете!... — з нестямною упертістю намагався Тендітний.

Пронизуватий погляд секретаря пригас, відвернувшись від пан-отця, мов придивляючись у глибини власних думок господаря.

— Як що завтра вранці буде шістьсот, запитаюся може, та глядіть: я беру вас на власний страх, — промовив він нарешті відрубно, мов посварився і, покивавши перед очима Тендітного грубою пучкою, подався з хати.

Наче під катівськими канчуками ганяв до пізна знищений, зморений пан-отець по незнаемому місту, поки трапився жид, що мов зглянув ся, обіщався принести вранці потрібні гроші за 36 процентів річних та за вексель на подвійний кошт. *)

Увесь день, уся ніч без крихти сну перейшли тяжким мордуванням у соромицькій боязні чи не одурить порадник-жид, у боязні незрозумілій, нестямній та тим гірше тяжкій, що знищила усі иньші думки, усі иньші почуття пан-отця, пріч остраху за власну шкуру. Ні скарги, ні гніву, ні ремства, ні думки, на що ті гроші, ні загаду, як їх віддати, одно нетерпляче бажання швидче мати у руках 600 карбованців! Та вранці, коли нарешті ще ледве затуманіло на дворі, жид пошкрябав у двері і хабар був забезпечений. Коли прибравшись на швидку та ледве похрестивши лоба поспішався Тендітний до секретаря, тут посів пан-отця нестерпучий сором за своє знесилле, за покірливість перед кривдою. Та довго бажане завдання переважало зломлену волю знервованого пан-отця та все штовхало його далі аж до дверей секретарської кухні; крадькома, як і жид до його, пошкрябався він у ті двері та мав ще силу дякувати своєму оборонникови.

*) Вексель на подвійний кошт = вексель подвійної вартости.

Секретар звелів Тендітному чекати, поки перебалакає з Преосвященим, бо: „може Преосвящений звелить вас покликати“, — казав він.

Другої години і справді покликано Тендітного, а до того часу непросвітні турботи зовсім пригнітили пан-отця: сподівання змінiali ся безнадійністю, безнадійність знов — сподіваннем, а розум метляв ся від одної до другого; зморений він на який час пригасав, зникали з голови усе лихо, усі пригоди, пригадували ся щоденні домові справи, та самий спокій того забуття вражав пан-отця як несподіване, та зараз нагадуючи все, здійсмав ті-ж турботи.

Довго ганьбив Преосвящений Тендітного, поки оповістив свою ласку, що милує його ще на сей раз, додаючи про те не так вже ласкаву пересторогу:

— Гляди-ж, не забий собі у голову, буцім я роблю це задля тебе; до тебе мені байдужісінько, та я бережу добру славу духовенства, бо ти-ж на лихо піп і, витуривши тебе, не хочи звертити тим викликані тобою на нас пересуди! Стережись же!

З губернії повз парафію Тендітного йшла залізниця та, прогаявши поїзд, що йшов вранці, треба було чекати вже до вечора. Пан-отцем Сергієм, що лишив ся тепер без жадної мети, без жадного діла, які могли-б ще забавляти його, опанували сором, втома та незадоволення: йому стало байдуже до усього, що за годину ще так непокоїло і, забившись у свою маленьку кімнату, він почував якусь незрозумілу, але люту та нестерпучу дражливість на усе і на усіх. Та дражливість не кинула його і у дорозі; він сердив ся і на те, що так довго доводить ся чекати на поїзд і на те, що той сунеть ся так помалу, з нудьгою навіть згадував, що їде до дому. Коли поїзд став після першого перегону, пан-отець почвалав на станцію. Там було людяно, бо і на зустріч прибув саме поїзд. На дворі тягло добрим морозом, то усі товпили ся у невеличку вокзальну салю, а здебільшого до буфету, добиваючись чергової чарки. Двері раз-у-раз ринали, впускаючи у хату кубла холодного сивої пари. Публіка була більш місцева і багато дехто здоровкав ся стриваючись. Тендітному теж трапив ся знайомий: у дверях стрівсь він з Єзекілом Єринарховичем. Цей тоді тільки скінчив бурсу, то й не мав ще тієї красної парафії, що ми бачили; відтак, зачувши про лихо

пан-отця Сергія, і поспішавсь Буяновський до епархії, щоб вистарати ся на його посаду. Їхало ще три пан-отці з тієї околиці може і того-ж таки, та жаден з них не хвалив ся за те один одному. Так само і Єзекїл Єринархович не мав по що робити неприємности Тендітному, виявляючи мету свого прямування на губернію, а навпаки, як і личить доброму приятелеви, почав розпитувати з великою обачністю — чого і куди їздив пан-отець Сергій, та як у дорозі щастило? Позаяк одначе пан-отець Сергій, хоч відказав, що йому все гаразд, та дуже сумним голосом, не поняв тому віри Єзекїл Єринархович, але-ж не міг і уневити ся, чи посада для його спорожнилась. Через те наміривсь він допитати ся більш у подробицях, а відтак ще щирійше почав спочувати пан-отцеві Сергієви.

— Тут пішли за вас такі прикрі чутки, що дуже нас знепокоїли. Кажіть же, будь ласка, то маю надію, даремний поговор, наче вас відсунуто з посади?

Сергій Іванович давно почував потребу спочуття, потребу висловити комусь своє лихо, то й дуже зрадїв щирій прихильности Буяновського.

— Дякувати Господеві це пронесло... до часу се лихо відсунуто...

— То парафія лишилась за вами?! — ледве тримаючи свій вид, що чогось почав тіпати ся невдержно, перехопив Єзекїл Єринархович.

— Дякувати Господеві...

Здивоване та сердите: „Ну?!“ зірвало ся в пан-отця Єзекїла і, раптово порвавши розмову, він покинув самого здивованого Сергія Івановича.

То була велика, а і дивна для так розумної як Буяновський людини помилка. Як би, зберігаючи свої думки і почуття про себе, краще спитав він в Тендітного пошенки, чи не довело ся йому визволяти ся хабарем, певно той бевкнув би привселюдно і про хабар і про усе, як було, і з того могла-б бути велика користь, звичайно не для Тендітного.

Ця необережність Єзекїла Єринарховича аж вкидає мене у сором, та на оборону доброї слави розуму Буяновського треба звернути увагу, що тоді був він ще молода людина і певно не помилив ся-б так тепер; не дурно-ж бо по французькому мовить ся: „Si jeunesse savait“.

Покинувши Тендітного, пан-отець Єзекїл подав ся до других батюшок, що були на вокзалі, і між них новина про несподіване визволення Тендітного зняла враз велику цікавість та турбацію.

А пан-отець Сергій, лишивши ся на самоті, першу хвилину остовпів, не розуміючи, що се з приятелем, другу — кров вдарила йому на обличчє, третя хвилина — і він вже почув розмову, що навмисне в голос почали поміж себе пан-отці.

— Це бачите така вже мода на червоне скрізь, то й у церкві. Давнійш досить було червоних короков, тепер і попи червоненькі, казав один.

— Що поробите? — відказав другий, уперто та промизувато поглядаючи на Тендітного. — На те-ж вони вчені!

Як опечений кинувсь Сергій Іванович з вокзалу, та вже був і час, — саме дзвонили у друге, за тим не забарив ся і третій дзвоник і поїзд рушив.

Цей перегін машина йшла жвавійше, машиніста теж мабуть вигрів ся коло буфету, то й поїзд біг дуже швидко, колеса торохтіли, вагони кидало з боку на бік, та у голові пан-отця Сергія, що забив ся у найтемніший кутюк, чи ще не дужче кидають ся почуття гніву, образи та сорому. Коли загальмовали біля другої стації, крадькома поспішив ся він до буфету та вихилив кільки чарок одна по одній.

Ще перегін. Пан-отець Сергій відчуває себе легше. Горілка не затлумила розуму, ні про що не забувсь він, ще може виразнійше чує свою кривду, та намість гнітючого болю на серцю киплять погорда і зневага до гидливих напастників, а у очах заграли відбляски завяття.

Тим часом недалеко від його два якихсь добродії завели балачку про духовенство. Сивий, обважнілий вже на тілі під вагою літ, та ще з острим поглядом чорних жвавих очий, пан не мав мабуть згадувати батюшок добром, та неприязно поглядав на Тендітного, чи не того, що за ради ввічливости, не може висловити ся при йому вільно до полегкости серця.

Довго пан-отець Сергій не чув за своїми думками ні тієї розмови, ні того сердитого погляду, та нарешті учули ся йому одно-два слова, що заченили його... Він прислухав ся та наблизив ся до розмовляючих.

— Ви, пан-отче, з нами не погодитесь, то вам не цікаво і слухати! — непривітно обізвав ся до його сивий пан.

Та у цю мить Тендітний ненавидів духовенство з усієї сили душі і мабуть ще геть дужче, ніж той пан.

— Я?! — зрушеним, повним ненависти, голосом відказав він. — Я згоден з вами більш, ніж ви самі з собою.

— Но? — поглянув на його той здивовано та неймовірно. — Що-ж тут крити ся! То правда, що духовенство то якесь сьмітте і що-ж там дивного, бо чи-ж можливо, бувши попом, лишити ся чесною людиною!? Хіба прокляті попівські обставини не викурять і з найкращої людини усе, що вона мала доброго?!

Тендітний казав це так запально, з так щирою завзятістю, що неймовірний пан мимоволі мусів поняти віри та на диво собі прихилив ся до незнайомого пан-отця.

— Ви і справді так розумієте?

— Як же-ж не справді? — і Сергій Іванович почав малювати хіби пан-отцівського становища і життя.

— Ну, то дайте вашу руку! Зроду не бачив ще такого батюшки... Ви якийсь особливий зпоміж них...

— Той самий! — чи не з плачем вигукнув пан-отець Сергій.

— Як то той самий?...

А Тендітний почав вже оповідати свою останню пригоду з жагою, з посьміхом, наче шукав покаяти ся за свої гріхи. Та поїзд вже знов надходив до стациї і йому треба було виходити.

Довгі неспросьвітні дні потягли ся тепер пан-отцеві Сергіїви, коли прибув він до дому. Здаєть ся, нічим не змінило ся життя його. Ті-ж треби, ті-ж служби у церкві, ті-ж щоденні дрібниці, як і вперед, займали найбільшу частину часу, та неначе щось випало, десь поділо ся, що було зверх обовязкового у життю пан-отцівському і те саме було йому окрасою.

Було, коли отиднуть пан-отцеві щоденні уїдливі клопоти, зробить ся важко на серцеві, десь близько є кількоє молодих, щирих, розумних людей. Запряже пан-отець конячку і рушає помалу до приятеля, а в приятеля може і ще зїдуть ся два-три так само приятних людей. Поведеть ся та плине як на крилах розмова, щира хороша розмова, здіймаючи ви-

сокі почуття, налкі поривання, широкі як сьвіт, ясні як сонце надії та сподіванки і пізно вже перед сьвітом повертаєть ся пан-отець до дому, змивши з наболілої душі мляві почуття, а з ними заздрі залася, поклики люлости, зневіря у правді, — усе, що залазить та вкоріняєть ся у ній серед блідої тиші самотних днів.

А зараз нема і сліду того товариства, — хто стишив ся, знищив ся духом та затаїв ся у свій куточок, хто, от як Невтішний, укинув ся у запекле піяцтво, у карти, у розпусту з самим лише проклоном та лайкою і на устах та й на думці, нестотно чуючи задоволенне пімсти, викоріняючи з себе усе людське; були навіть ті, що й зрадили. Напрям громади змінив ся за хвилю як мрія і хижі верстви суспільности, що досі таїли ся притаївшись, зараз в голос здіймали на глум сьвятощі ідеалів.

Важко було Тендітному зносити се нове життя. Уперті мрії його не хотіли, чи не могли, змінити ся і попередю остро до кривавого болю, де далі не так вже виразно, та тяжко як неперестанна болість, душив його брак того простору та волі, що, марило ся йому, повинні робити ся все ширші та ширші. Та без надії, без поради, без любої праці, се-б то без жадної моральної втіхи, він почав нудити ся, знищувати ся духом, осоружувати ся як власним господарством, що спустив все потроху на наймита, так і обовязковими роботами. Навіть читанне, що любив він колись, не цікавило його більше. Він примушував себе сидіти над книгою, а думки плутали ся десь далеко все біля тієї-ж ваги. Щоб збути ся самотної нудьги, під оmanoю лікаря частійше і частійше почав Сергій Іванович заходити до їх компанії, що піячила та бавила ся картами; почали завертати і до Тендітного і потягло ся щоденне гранне та гультайство.

А тим часом і домові справи пан-отця не вели ся гаразд. Вексель, що мусів він дати на хабар, здирські на йому проценти та збутки на офіри у епархію, щоб ними виявити своє піклуванне за церкву, яких через славу небезпечного не міг він обминути, як обминали їх иньші пан-отці, лягали на кошт Тендітного великим тягаром.

В додаток починка не минала ся, батюшки щось зненавиділи його і від часу до часу у епархії виринали на його доноси. Правда, секретарська порука не повинна була бути

марною і з доносів тих не робило ся нічого шкідливого за-
для Тендітного, та нарешті і секретареві обридло обороняти
так за дурно, він почав вимагати подяки і її вже ніяк було
обминути.

Помалу неможливість інакше визволитись примусила пан-
отця Сергія приймати дарунки, що намагали ся з ними за-
можнійші парафіяни на знак шани своєї до пан-отця; звикши
до сього та замотавшись ще гірше, він почав вже сподівати
ся, радїти, — часом, хоч і над силу, хоч не сам, а через
наймита, нагадувати за них людям.

— Це вже і наш піп перешивсь на понівський кшталт, —
балакали люди, щó, як звичайно люди, суворо судять з по-
гляду власної тільки користі. І дарма, що Сергій Іванович
сам часто ганьбив і судив себе, а важкою незаробленою обра-
зою здавали ся йому ці пересуди, здійснюючи вороже почуття
до людей. Провини пан-отців, що сам він судив давнїйше,
здавали ся йому під впливом образливости не так вже тяжкі,
а непошана батюшок громадою — незаробленою кривдою;
відтак, не помічаючи як, почав він спочувати тим, на кого
давнїйш озброював ся, погляди і спочуття його змішали ся,
похитнулись, життя стало ще гірше неосаяне, мляве, непро-
світне і потреба губити розум у забуттю за горілкою та кар-
тами зробила ся необхідною.

— А ну-ж бо моему попови шлях! — промовив фель-
шер, пригинаючись до столу та з боязкою непевністю слї-
дкуючи, чи не вбють його дзвінкового короля, щó був на той
час козирний, а він пустив його на різико першою картою.

— Овва! дуснемо і попа, щóб не совав ся! — з осо-
бистим задоволенням лягнув лікар короля зверху тузом.

— Чи тож так? — бідкав ся з жалем фельшер. —
Не вже бо ви батюшку?...

— А хай-но не прискає! бо і не виприсне... а то з по-
нівським замахом...

— Що? — зненацька спитав ображено Тендітний, щó
сидїв досї мовчки.

— Пнеть ся вище себе стрибнути, — різнув, скінча-
ючи недоказане, лікар, унерто та дражливо дивлячись на
пан-отця.

— Що я вам за сьміховище? Що вам батюшки на глум дали ся? — сердито гукав Тендітний, кидаючи на стіл свої карти.

— Бач, не подобаєть ся! — шпигнув суворо Невтішний.

— А чого-ж вязнеш, коли тебе не чіпають?

— Бо і нема за віщо...

— А батюшок за що?

— Бо дуже пиндючать ся і ти вкупі з ними.

— Дурника строїш!...

— Дурника не дурника, а я не надимаю ся, шани і поклонів собі не вимагаю, живу який є, а попи діла не роблять, людей дурять, нишпорками поробили ся, та ще вдяки бач замануло ся!... Знаєш, яка шпігунови честь?...

— Я не шпігун!

— То ти ще і не справжній піп. Та хай тобі цур! не прискай, що лаюсь; лаюсь, бо заробили. Бери краще карти та грай, справді ти кращий був, поки менче попом відносило...

А тим часом Тендітному почало вже згадувати ся багато такого за пан-отців, що і, справді, ніяк було образити ся на приятеля і, мовчки нахнюпившись, знов узяв він свої карти.

— А от за згоду! — налив лікар по чарці. — Кк!... — нече гемонський рум, аж лоскоче, — казав він, роздаючи карти.

Аж се у дворичі щось загуло та задеренчало; приятелі глянули у вікно і перед ними з'явила ся у повній красі балагула пан-отця Макара, щб, надсилу повертаючись у тісному дворичі Сергія Івановича, простувала до ганку. Довгому Калитчиному повозу і справді не так легко було повертати ся у тісноті, а надто розполохані курки заметляли ся поперед самих коний, коні схарпудили ся та оступаючись, зачали смикати ся кожна у ростіч, аж сам пан-отець Макар завважив потрібним власноручно допомогти машталірови і вдвох вони на чотири руки грали віжками, ще гірше плутаючи розумінне коням.

— Бач „ковчегъ, аки Ноевъ“, се до тебе хтось від коліна Левітова, — завважив Невтішний, поки Тендітний, помітивши незнайомого пан-отця і знепокоєний, що його побачуть за картами, ханав ся ховати їх та відсунути стілець до зеркала.

— Ти думаєш він не грає? Не сьвятий! — спиняв лікар.
 — Та хай йому усячина... може і грає, та щоб не до-
 вів! — клопотав ся Тендітний.

— До начальства?...

— Еге!

— Так, так; він з почесного кодла!...

А тим часом, переваживши всі перешкоди, Калитка до-
 правив вже свою балагулу до ганку і знов та знов почали
 вилазити з неї Калитченки.

— Бач „умножи ся, аки пшокоць морекій“, — робив свої
 уваги лікар, поглядаючи у вікно. — А попівна нічого і ніжка
 маленька, — завважив він далі, придивляючись на попівен,
 як злазили вони з високого повозу, — тільки на що бо ті
 домороблені та такі ще червоні панчохи?

Захапавшись пан-отець Сергій ще не скінчив свого по-
 рядкування, а низка Калиток з пан-отцем Макаром попереду
 вже увійшла у хату. Калитівни, улучивши між так великий
 гурт паничів, мерщій подали ся чепурити ся у дальші хати,
 враз і від турбачії і задля краси витягуючи на ході шні,
 похитуючи головками та вихилиючись усім тілом. Там на са-
 мотині виряджаючись зняли вони чималий гамір, спорячись
 за красу кожного з гостей Тендітного, — але-ж у салі Сер-
 гія Івановича не так мабуть зацікавили ся панночками, бо
 небавом знявсь там такий бешкет, що панночки приневолили
 ся самі собі нудьговати увесь вечір, не виходячи до веселої
 компанії.

Сам Калитка, ще витаючись, оглядав вже оселю нового
 знайомця і досьвідне око його не минуло неуважно ні жадну
 дрібницю. Помітив Калитка і гармідер у хаті, і недоглядне
 вбраннє гостей і щітку від карт, що забувсь приховати Тен-
 дітний, не схоронив ся від пан-отця Макара і наче прови-
 нувачений вигляд господаря, та з усіх цих маленьких прик-
 мет не гаячись робив меткий Калитчин розум уваги про вдачу
 господаря та звичай господи. За карти не обсуджував Тен-
 дітного Калитка, що йому по тім? та й не бачив він рації,
 через що-б обминати батюшкам такої безневинної втіхи, так
 і не зацікавив ся ними, бо думка, що можна програти — на
 віки відвертала його від карт. За те-ж ще з порога вже
 нильно придивлявсь він на закуску, що помітив у дальшому
 кутку. Та щось і здалеку видко було, що злаштована вона

не про їжу, а про чарку і, що людині як треба, не з таких піджиганих як гості Тендітного хвертиків, то нема чим і визволити ся. Це могло-б зовсім знепокоїти пан-отця Макара, бо хоч і чарка має вагу, так же і страва річ не остання, як би пригнічений та нашороханий вигляд Тендітного не заспокоїв Калитку над усе. Зваживши бо на його, Калитка зразу почув себе звільна і залюбки та й ладнав ся повернути, як схоче господаря а з ним вкупі певно і його закуску.

А, коли Сергій Іванович попрохав Калитку до столу, він, ковтнувши путященьку чарку та трохи помотавши віделкою, мов шукаючи, чим би посолоцювати,*) не покритв ся з своїми бажаннями.

— От коли-б ковбаси до речі та ще буханці, або може яєшня! — промовив він завіряюче.

І зробивши таку увагу та наносівши тим часом на чарки та на страву, що трапила ся, спокійно вже ждав на господаря, поки той, мов провинуватившись, ханав ся задовольнити гостя.

Унесли перегодом і ковбаси і яєшню, знайшли і млинців і вареників, а чергова заплутавшись не виходила з кола гостей пан-отця Сергія.

Калитка розжеврив ся на виду, волоссе йому розкуйовдило ся, зачервонілий ніс вилискував ся, а по виду як зайчики з весняних проміннів бігав задоволений осьміх. Пан-отець щось дрібно та весело оповідав лікарєви, що навпаки любив працю над слово, та усе наточував чарочки, приказуючи до кожної: „Чарка та шматок — пара на зразок“ і „Без чарки шмат — дурневи брат“ і т. п.

Помалу компанія почала розбивати ся на два окремі гурточки: товариства поважнійшого та молодшого. Більші бо сини пан-отця Макара, хоч і мали вже право пити перед батьковим очима, та задля звичайности обминали ще поважну батькову компанію. То й, облишивши батькови, лікарєви та Тендітному стіл з закусками, самі обволодали вкупі з фельшером та вчителем столиком, що під зеркалом, витягши його насеред хати. Що-ж до Наумчика, хоч не було ще гаразд відомо, чи належать ся йому вільности більших братів, та, утасовавшись між товариство, він поза спинами його виразно-

*) Посолоцювати = заїсти чимсь солоним.

доводив, що давня бурсацька слава полягти ще не повинна, а сили в молодих юнаків ще не позбавили ся. Заспокоєне з цього боку товариство почувало себе досить весело і реготало ся, збиваючи Наумчика ще та ще попитати сили; і, не відмагаючись того спитку, здержував його Наумчик досить з поспіхом.

— Ну, та батька не перець, — моргнув фельшер на другий стіл, де знаємий за свою на горілку лютість лікар, здавалось, починав умлівати у боротьбі з пан-отцем Калиткою. Більші Калитченки, зацікавлені тим питанням, вивіряюче поглянули двічі на батька і на брата, та жаден з них не давав ще приводу до зневіря; але-ж, як за батька була дуже давня слава, то й більший з братів завважив рішуче:

— Ні... батька не подужає...

— Ти почім знаєш? — образивсь Наумчик. — Їм може так і не сишло ся, як в нас пють... Сип у чарки, зараз аршин виплю...

— Як то аршин?

— Ти і не чув? А ще у присудці шить ся! Чне-б гарчало, а чне-б мовчало. Сип швидче, коли кажуть, хай посуд не гуляє!

І Наумчик, наставивши чарок у ряд завдовжки аршин, заходив ся хилити чарку за чаркою.

— Ха, ха, ха! ну і штукар! — реготало ся товариство.

А біля другого стола зайшло вже на „ти“.

— Та ти мені, лікарю, голови не мороч, кажи просто, чого до батюшок уїдаєш ся, чим ми тобі поперек стали? — гукав Калитка.

Та на сей раз йому не впало ся діждати відповіді, бо ззаду молоднеча реготала ся так дуже, що пан-отець Макар повинен був обернути ся, а обернувшись аж очима залупав, взоривши молодецьке пораннє Наумчикове. По хвилині задуму завважив старий потрібним не лишити сина без поради і наказу; відтак подавсь, хоч хитаючись, до байдужої молоднечі.

— Сема! — гукав, аж пригинаючись з реготу, фельшер.

— Ну-ну! Ну і гріє! — гукали другі.

Аж ось рука пан-отця Макара просеунувшись поміж гурт, припинила за плече руку Наумчикову, що простяглась вже була по осьму чарку.

— А ледащо! — бубонів голос пан-отця Макара: — вчити ся дурень, а до горілки то й прибрав розуму...

Вид Наумчика заемкав ся і захолов, губи втягли ся і скленили ся, а очі, мов вилинявши з ляку, як прикипіли до батька, непорушно дивлячись на його.

А старий Калитка, почавши так бучно і досить вже задоволений з досягнутого вражіння, не мав більше охоти турбовати ся з так незначної оказії. Відтак, переступаючи раз-по-раз з одної ноги на другу, бо жадна не хотіла тримати його самотужки, а стати враз на обидві він ніяк не владнав ся, пан-отець Макара провадив не сердячись, а лише докладно:

— Бач сину, що-ж се ти робиш? Чи здасть ся тобі, що придбаєш собі п'яцтвом долі, чи зробиш тим втіху батькови і матері, чи заробиш від людей пошани? Так ні-ж, синку, бо з п'яцтва ніколи не буде добра: обсядуть тебе нікчемні приятельства, обшарпають вони тебе, споживляючись твоїм коштом, не придбаєш ти за ними нічого у віки, та ще прогайнуєш і батькові труди, та й зробиш ся обідранцем та сьміховищем, бо усі візьмуть тебе на глум та звивати муть п'янюгою. А через тебе і мені буде великий сором, бо кожне-ж казати ме: „От пан-отець Макара Калитка і добра людина, а дурень був, бо не навчив сина брати з себе привід і не довів його до ума“.

Скінчивши так сю поважну рацию, пан-отець Макара посварив ся на сина пучкою і, повертаючись знов до закуски, чогось трохи поточив ся.

— Чули, як я йому вчитав... хоч кого пройму! — з задоволеною ухмілкою обізвавсь він до лікаря.

— Ну, не дуже то, — визьвірив ся той, що за кілька хвилин почував знов звичайну дражливість.

Це знов неприємно вразило пан-отця Макара, та ще спиняючи себе, промовив він лагідно:

— Ну, та й погана оця в тебе звичка усе лаяти ся.

З свого боку і пан-отець Сергій, дарма, що йому Калитка не вподобав ся, що при йому і ніяково і непривітно і навіть чи й небезпечно почував себе сам Тендітний, мислив, що приятель поводить ся з гостем таки незвичайно. Відтак заханавсь він утишити сварку, що могла розпочати ся і, як у сій справі покладав найбільшу надію на чарку, то й заханав ся з припрохою:

— Ну, і чого ви, чого бо ви? — аж благав він. —
Випємо краще!

З боку Тендітного це було великою саможертвою, бо досі задля звичайности не залишаючись з чаркою позаду гостей, він яко слабійший перехонив через край і не те не добирав вже смаку у горілці, а просто йому відвертало.

Коли-ж Калитка, звернувши увагу на господарську припроху, поналивав чарки, довго та з жахом поглядав на свою пан-отець Сергій, поки зваживсь ковтнути. Та це була на той день вже і остання чарка Тендітному, голова зсунула ся йому на руки, потім на стіл; потім господар нестямно підвівсь, посунув ся якомсь до кананки та розкинувся на пій.

— О! вже одного дуба втято під корінь! — оголовив фельшер.

— Який там дуб! Берестина гнила, — хизуючись глузував Наумчик.

— А ти таки, лікарю, даремно не ймеш мені віри. Істинно тобі кажу, слово в мене острє і пекуче — аби схотів, хоч кого зворушу. Які вже наші мужики занеклі, а й тих часом улещую!

— Щоб тобі книші зносили...

— Ні, чого се ти дурно порочиш?! Ти вперед розбери.

— Та хай тобі цур! хай в тебе слово і острє як перець і солодке як мід, що мені?

— От тобі і що: я народ на добре навчаю.

— Тобі гроші зносити!

— Я йому сьвяте слово показую.

— Дурни ти народ от що!

— І тобі без мене йти між них, як між звівря; не вдержати ся-б, — з'їли-б.

— Зась тобі, поне, сам ти є звівір, а не люди! І де-б ти Божому слову навчав, коли і сам сліпий?

— От тобі і на!

— А що є Тройця?

— Тройця — єдиносущна і нероздільна...

— А далі що?

— Та ну, не збивай!

— А далі ні тпру, ні ну! завчив як сорока: середини без початку не скажеш. Божого слова ти, поне, не знаєш.

— Балакай!

- А який заповіт Божий?
 — Возлюби Бога.
 — А ще?
 — Ну, та ще й ближнього.
 — А ти-ж його возлюбив?
 — А то як же?
 — Кишеню ти його возлюбив!
 — Що ти мені кишеню у очах довбаєш?
 — А от ти казав, що людей Божому слову навчаєш?
 — Казав.
 — А навчаєш ти їх постувати?
 — А вже-ж.
 — А сам пости додержуєш?
 — А... певно.
 — З горілкою?
 — Тьху!
 — Ні, ще не тьху — а часом і з скороминкою.
 — Відчепись!
 — Та ще навчаєш ти їх, щоб у церкві поважно велися, а сам з дяком у вівтарі за чуба водите ся.
 — А ти?...
 — Ще не все, потривай! Вчись ти людей, щоб на чуже не зорили, а сам оком попівським нишпорить де що-б видерти.
 — То з голоду понам треба пухнути? Так? на тебе...
 — Не бійсь, не попухнеш! А хвали ся: ось ти вік ізжив, вік головою викрутив, а про віщо? — Про гроші. То й кажу тобі, попе: Божого слова ти не знав, та воно тобі і байдуже, а завчив ти слова старшинства попівського та за жменю пятаків і морочиш люд цілий вік!...

Калитка увесь зачервонівсь та аж тінав ся. Слово ніяк не поспішало ся з серця на відповідь.

— Ач вчителі хороші! — дратував лікар.

— А ви хороші?

Це несподіване питання вдарило лікаря. Він сам обернув ся на себе. За мить полинули у голові обривчасті згадки з власного життя, примушуючи червоніти з сорому.

— Що ми? — несміливо спитав лікар.

— Бач і не знає! Ти на нас, — тривай і я на тебе, — визьвірив ся тепер і Калитка. — От ти нам очи людьми пе-

чеш, а ти що людям робиш? Лічиш? Брешеш — не лічиш, неш та у карти граєш, та як недужий прийде, з хати женеш.

— Ніколи...

— Ну, то чортом дивишся, злякаєш однаково, — хоч до баби переполох вилити йди після тебе; а як би тобі грішми у носі крутило, гляди-б і помякшав. А то ти на людий пльотки зводиш та свої думки скрізь злючі сієш, а усього з тебе й є, що ти скоробрішка!

Де далі докори Калитки, повертаючи с'умління лікаря на власне життя, пригнічували його все глибше та глибше. Смутні важкі турботи посіли його. Де й поділа ся його завзятість, його дражливість, його злість на людий! Пекучою тугою геть далеко важчою, повстали перед ним власні гріхи, і усї думки, усї почуття, уся сила незадоволення обернули ся на себе. Покірливо слухав він пан-отцівські докори, прикладаючи у душі сам собі геть гірші.

А пан-отець налягав та налягав. Каже, каже, налле чарку горілки, ковтне не заїдаючи та знов напосяде.

— Що-ж зробимо ми, коли усї наші заміри, усї наші надії, усе чому ми вірили, чим хотїли працювати, все загнане, заборонене, зацьковане, зганьбоване?! Що можемо ми робити без волї, без сьвітла зверху — розігнані, як куц горобців? Ми винні, страшенно винні, — та о скільки-ж більша провина тих, що призвели нас на це, хто понсував краший сьвіт нашої душі, а може і краший сьвіт нашого краю! Що їм треба було? Власної користи, сили, могутности, — а нам треба було лише правди та волї! Їх сила, вони подужали! За наші змагання, за наші сьвяті поривання, вони відібрали в нас ще нашу честь. Так будь вони прокляті і за нас і за весь люд і за край! — стогоном виходило ся нарешті з самої глибини душі лікаря.

— Розкис! — презиркувало хряпнув губами Калитка і, махнувши рукою на лікаря, подав ся до більше трямкої*) компанії молодечі.

По хатї поснували ся кубла диму, сьвічки пообливали і миготять жовтим, слїним сьйвом догоряючи; долівка вся всипана недопалками цигарок, скатїрки замочені та зайло-

*) Трямкий = витривалий, той, що може багато витримати.

жені позбивали ся на бік. Перші рожеві сутії ранку осьвѣчують крізь вікна змарнілі, побліді та, потом мов вмазані, види гостий. Лікар схилившись на стіл, тремтить нервово від важких думок. Молодецька компанія з пан-отцем Калиткою по середині витинає пісні і теревені.

Пан-отець Сергій розкидав ся на канапці. Волоссе йому збило ся на бік, високий та чистий лоб весь розкритий, на виду грає привітна ухмілка. Якийсь гарний веселий сон малює йому привітні малюнки. Бачить він себе молодим, веселим, щасливим. Бачить гурток молодого товариства, чує поклик до сьвятого діла і всі вони линуть туди, кудись, де гарно, де щасно і всі вони щиро працюють.

— А ну, хлопці, утїть веселої, хай всячина тим розумникам!

— Наплів: сили, надії, сподіванки.

— Зломлені сили.

— Сплячі сили!...

Хтось завів „Селезня“.

— А ну!

Пан-отець Макар, ухопивши у руки заполи підрясника, утинає серед кола козака, аж гуло...

— А ну, розступіть ся!

Брязнула чарка, падаючи з столу, що похопились відсунути на край.

Вчитель пішов колесом з краю в край хати.

— Ну, хлопці, ще хто?

— А ось тривайте, розбуркаємо сплячу силу, — гукнув фельшер, регочучись та, підбігши до сплячого Гендїтного, настромив йому на лоба здоровенного дурацького шлика, що зкрутив з наперу.

— Геть звідси! — загуло з страшенною лютістю перехоплене у горлі. — Геть! — і здоровий лікарів кулак торохнув по столі. Щоб духу тут поганого вашого не було, волоцюги, безпутники! Знущати ся, з чого? Чи розумієте? З сьвятих пориваннів, з нещасної долі, з того, що в нас хоч колись була крихта правди. Як би її не було ніколи, ви були-б нам приятелі. Геть же! Ще вистачить сили в сплячих побити ваші погані пики! Хай на краще і зламани, а це ще зможемо! — і, високо знявши над головою пляшку зпід пива,

схопив ся лікар з покривленими та тремтячими губами, з блідим видом, з гарячими від гніву очима.

Рожевий промінь, вдаривши у віконичю, осяяв спорожнілу хату та перелякану купку людей, що стиснула ся на дверях тікаючи. Позад усіх пан-отець Макар, що забарив ся заплутавшись у поли підрысника, репетує тікаючи :

— Протестуюсь!

— Ха, ха, ха! — з істеричним реготом поточив ся лікар змарнілий, зіслабий на ослонець, і довго ще чути було його нервово хлипаннє серед спорожнілої хати.

Г Л А В А V.

Старий, років на 70, а і старосьвіцький пан-отець Каленик Пафнутєвич Трубайло правив невеличкою, бідною, та наче забутою у епархії парафією. Бідні, хоч і чисто прибрані, горнички пан-отця, — дві простих хати з мазаною долівкою — похилили ся як і сам він під вагою літ давніх, дуже давніх: вони бо бачили ще як народив ся маленький Кель, чули як квилив він малою дитиною, терпіли, як скуб їхню стріху, деручи горобців, трошив шибки мячем та й достояли ся, поки вдвох з маленьким колись Келем поробили ся старезними дідуганами. Та дарма, що батюшчина оселя хилить ся на бік, уростає у землю, що очеретяна стріха зеленіє мохом, — супроти неї уся у садку біліє нова красуня церква з гарними образами, з цегольною дзвіницею. Збогатіла і скрасила ся вона на увесь округ за довге батюшкованне пан-отця Каленика. Давно вже править службу Божу у цій самій парафії Каленик Пафнутєвич. Вже і батюшкою років з сорок з того часу, як впала вона йому спадщиною після небіщика батька, що ще за старих прав оббрала його у батюшки громада, а і доти дячком та дияконом, бо не довго і не багато вчивсь пан-отець Каленик у бурсі. За чотири роки скінчивши усю науку, яка була йому призначена батьком відповідно звичаю того часу, повернув ся він знов на село до давнього свого товариства, що колись грав ся з ним у гилки, блукав по степах та лісах, шукаючи козельців і виробляючи нищики, а зараз почав сьпівати, гуляти на досвітках та улиці, часом коштувати нишком горілки, звичайно чим бавить ся парубоцтво. Не облишив пан-отець Каленик ні товариства, ні його забавок, і тоді, як батько, забравши сина і гостинці, поїхав у консисторию, а відтіль привіз Каленика Пафнутєвича дячком своєї церкви.

Молодий ще був Каленик Пафнутєвич, не було йому і двадцять років, то і кохання не займало ся йому у серці. Гуляв він на досьвітках, женихав ся з дівчатами з усіма потроху, а може з якою і більше, та не з кохання, а так для закону, бо такий вже закон на досьвітках і ні та дівчина, ні ще менче молодий Трубайло не гадали нічого про те, щоб одружити ся, — а минуло йому двадцять років, покликав його батько, докладно наказав, що годі вже байдики бити, що час робити ся дияконом, що треба женити ся, заводити господо, родину, та додав, що нагледів і молоду. Каленик був не від того. „Що-ж, — гадав він, — усі люди женять ся, треба й мені, аби-б тільки пугашенька молода“, — а то вже закон треба сповняти, і так без великого задуму, без турбот, без муки кохання їхав він на розглядни, ходив ще й на досьвітки, а небавом і перевінчав ся, тільки мов трішечки зробивсь поважнійший та все смикав свого куценького вуса, наче гордючи з товариства, — що, мовляв, — „ви ще хлопці, а я скоро людиною буду, чоловіком, о!“

Оженивши сина, знов повіз його батько у єпархію і відтіль повернув ся Каленик вже дияконом. Та ще раз по батьковій смерті довело ся йому їздити у губернію, щоб зробити ся батюшкою та випрохати батькову парафію; — а з того часу довго жив пан-отець Каленик спокійно, не рушаючи нікуди, не бачучи ні старшенства, ніким не турбований на своїй парафії. Довело ся сьпівати „Ісаія ликуй“ і „Идеже нїсть ни печали, ни воздыханія“ над більшістю з свого товариства, навіть над багатьма з дітей їх, а пан-отець жив так само у миру та злагоді з своїми парафіянами. Прості були звичаї пан-отця, не багато було йому треба, то і не обтяжав він парафіян; не дуже попередив їх наукою, то і не нудив ся і не гребав їх бесідою. За те-ж щиро любили та поважали люди свого пан-отця та з охотою по можливости дарували на церкву певні, що і одного шага не піде марно, або повз церкву до батюшчиного гаманця, та що працьовитий і дбайливий пан-отець поверне їх на церковні потреби як найкраще.

Вже з двадцять років живе пан-отець Трубайло самотне удівцем. Сини розійшли ся батюшкувати по далеких парафіях, дочки заміж, жінка вмерла, навіть це давнє лихо минуло ся, збувшись свого острого болю і тільки мягкий ла-

гідний смуток помалу ворухить старече серце. А це роки зо два з новим лихом впала і нова втіха на старість: вмерла його найменча дочка, вмер і зять та й кинули на догляд дідови унука Васька жвавого, гарного хлопчика літ десяти. Каленик Пафнутєвич пестив ся, кохав ся у малому унукови, за ним життє здало ся старому ще десять раз краще і тихо плинуло, як сонце на захід тихого погожого осіннього вечора. А не вважаючи на тихий ряд його і воно не минуло ся без турботної смуги, яку й досі згадує Каленик Пафнутєвич з неприємністю. Вже років двадцять батюшкував він як колись батько, як з давних-давен вело ся, се-б то: твердо додержував пости, службу правив довго та докладно, у консисторію що належало пересилав що року, а хоч часом забувавсь за деякі єпархіальні накази, або під старість, боячись розхлюпати дари, помянувши царя, царицю та цїсаревича, поминав царських родичів у загалі, проказуючи „і прочая і прочая“, та ніхто до того не прискіпував ся.

Аж ось наставлено нового Преосвященого, що дуже не любив старосьвіцьких батюшок. Цей зачав заводити новий ряд, правити від батюшок такого, що до них і не належало. Звичайно, щоб піддобрити ся до Преосвященого, і протоєрей намогли ся з тим самим на своїх батюшок, а вже надто на Трубайла протоєрей його благочиння. Покликав він Каленика Пафнутєвича до себе, угрущав його і за недогляд за парафіянами, і за несвідомість у Божому слові, і за байдужість до єпархіальних наказів, багацько за всячину, аж здумати страшно за віщо, як би тому правда; хитав до того головою та все, мов би грозячись, радив схаменути ся. Як не був тихий пан-отець Трубайло, а чути таке від молодого протоєрея його розсердило. Не бачив він ні розуму, анї правди у наказах протоєреєвих, саму лише напасть, а розсердившись, наказав вже такого, що і не треба-б, та, нагадавши про свою чесну та довгу службу, повершив.

— Якої-ж ще примхи вам треба від мене? Батюшкую як батюшкую, як закон велить; так і буду... Я думав ви мене за ділом кличете, а за цим то й гріх було-б мою старість турбовати! — та з тим і подав ся до дому.

Але даремно сподївавсь пан-отець Трубайло, що тим і відміг ся. За два тижні прийшов з єпархії наказ, щоб невідмінно засновав він парафіяльну школу і братство, щоб

приглянув та доніс, чи не прокидаєть ся у парафії яка секта або непошана урядови... Разів десять перечитав його Каленик Пафнутєвич, три дні поспіль бравсь по кількось разів за перо відповісти, і не знав він як вдовольнити єпархію і не гаразд розумів, чого їм треба, і чогось гидко робило ся йому, коли починав він мислити про те, що у наказі писало ся, та нарешті і поклав його до слухного часу у шафу, хай там лежить — може минеть ся перемовчкою.

Минулось ще з місяць, аж ось заходить до пан-отця чоловік, мнеть ся щось біля дверей, немов щось хоче казати, не звачить ся.

— Що тобі?

— Та чи ви чули, пан-отче?... — та й дивить ся поза двері, чи нема кого.

— Що таке? Кажі просто, чого там криєш ся?

— Казав би, — відказує, — так не ті се речі повели ся, щоб спроста і вимовить. — Зиркнув ще раз поза двері, причинив їх, надійшов і до других, глянув і там та, приступившись до батюшки, і каже пошенки:

— Чи не шпігуни, пан-отче, на вас виявили ся? Приїздив тут якийсь підпанок, так щось несєвіцьке... мовляв, майстрів наймати, так майстрів не наняв, а за вас найбільше розпитувавсь.

— За віщо? — аж пополотнів Каленик Пафнутєвич.

— Чи не загулюєте, мовляв, чи не пете часом, як службу правите, чи царя поминаєте, з ким відаєте ся.

— А ти-ж що?... — знепокоєний від сили зміг ся спитати пан-отець.

— Бог з вами, пан-отче, чи-ж я дурень, щоб свого пан-отця на аби кого виміняв?! Я йому докладно розписав: у церкві, кажу, раз-у-раз та найбільше про царя чуємо, батюшка не відають ся аж ні з ким, а горілки так і ніяк не приймають.

Знепокоїла Каленика Пафнутєвича ця звістка. Як вже не бути напасти, де шпігуни вилудали ся? Значно таки бояв ся він їх, як і усї старосєвіцькі люди, аж не дужче злякавсь і тоді, коли кільки днів перегадом відібрав грізний наказ, що виправляв його у єпархію, навіть зрадів йому — мовляв, там хоч видко буде...

Преосвящений напавсь на пан-отця Каленика як з мокрим рядом, а найдужче за царських родичів, що пан-отець проминав їх у молитві.

Даремно завіряв Каленик Пафнутевич, що у серці подвійно щирійше згадує їх, благаючи в Бога їм долі, а не каже те в голос, боячись, що не вдержить так довго чаші та розхлюпає дари, — Преосвящений не вгамовав ся :

— То нічого і батюшкувати, коли чаші не вдержите!

— Як то? — аж не зрозумів зразу Трубайло.

— А так, що просить ся на спокій.

Пан-отець Каленик довго не міг зрозуміти цієї відповіді, чи не жарт вона, чи і справді Преосвящений вишихає його з служби, та тільки і міг відказати :

— Не хочу!

— Мало чого.

— Так же мені і їсти нічого буде.

— А нам що потім? Ви не здатні.

Аж ось коли виразно з'явила ся Трубайлови напасть.

— Так, так; ну, то знайте-ж: їсти я наїв ся-б і з пенсії, і люди, сподіваю ся, не забули-б, та, коли вже такої чести добувсь я за мою щирю працю, що хочете на старість мене на сьмітник вишхнути, то женіть самі. Ваша воля, женіть, а з доброї волі я не піду! З якої речі ввесь вік я слугував Богови нелукаво, то-б то не вартий вже батюшкою і вмерти? Не піду з служби волею, от щоб ви знали! — і Каленик Пафнутевич хотів вже йти з хати та мабуть за старістю не стало сили стерпіти кривди і, не вважаючи на Преосвященого, він схиливсь на ослонець та заплакав.

Мабуть і сього таки утяв сором.

— А! — сердито прогарчав він: — та хай вам, батюшкуйте вже; вам недовго, — і, не можучи втишити незадоволення, подавсь з хати.

Так минула як важкий сон, перебігла як страшна хмара і ся напасть, що зависла була над життєм Каленика Пафнутевича, і з того часу, мов за його забули ся, ніхто вже не непокоїв старого Трубайла і знов тихо та лагідно справляє він свою працю, з даруючою ухмілкою згадуючи навіть напастників своїх.

Чиста, заново вимазана горниця пан-отця Каленика блещить, аж відбиває сріблом від натовпу соняшного про-

міння; дарма, що позаставлювані квітками маленькі віконця, та багацько їх; з трьох боків хати і між узорчастого листу квіток веселе лїтнє сонечко щиро обєшпає золотими блищами своїми і стїну, і білу як снїг скатїрку столу, і товсту книгу на нїй, і самого пан-отця, що у вишнїялому та чисто випраному пїдряснику сидить над нею, усїх надїляючи ясними колїрами...

Помалу читає пан-отець Каленик, близько пїдносячи книгу до великих окулярів у товстих срібних обкладках. Частенько доводить ся йому облишати читаннє, щоб дати очам спочивок; до того спинаєть ся він над кожною вичитаною думкою, силкуючись краще її змїркувати. Але скоро читаннє його було перерване; він почув гуркїт колїс, далї гомїн біля свого ганку і, визиркнувши у вікно, змїркував, що до його наїхали гостї, бачучи тїльки якийсь натовп людю. Повагом згорнув Каленик Пафнутєвич книгу, заклавши на сторонї де спинив ся клаптик паперу, зняв свої окуляри, поклав їх на призначену мїстину та й подибав на зустрїч гостям, що, поки господар тупцїв ся, вже прямували до хати.

— Здоровї, здоровї! — привїтно осьмїхавсь він, обома руками здоровкаючись та враз пильнуючи крадькома ближче придивитись до обличчїв, щоб вивїрити себе, чи справдї гостї йому незнайомї, чи може він не пїзнає їх, не добачаючи, — але, дарма: на усї заходи пан-отець Трубайло лише тодї довідавсь, що бачить ся з Калиткою вперше, коли той почав знайомити ся.

Це не збавило про те привїтности пан-отцевї; йому так зрїдка трапило ся стрївати кого, прїч своїх парафіян, що, хоч і не нудив ся він самотиною, бо день у день однакові, як брати минали йому тихо та лагідно по давно заведеному ряду, та приснана потреба єднаннї з людьми, не турбуючи раз-у-раз, виявляла ся привїтнїстю до людїй та чи не дитячими радощами, коли доводило ся з ними здїбатись.

„Чудненький і пристаркуватий вже, — з першого огляду на Трубайла мїркував тим часом Калитка. — З цїм на веселошцї не розживеш ся... Мабуть і не пє нічого?..“

Але як не розпалили ся за мандрївку бажаннї пан-отця Макара, все-ж відомий силою розум його переважав знадливі почуття. „Так бо і краще, — заспокоював себе рахманними докладами Калитка, — годї бо справдї, і так

у середині жабі кричуть, а завтра-ж і між начальство; а з похмілля яку там другу-третю чарку і без його само-тужки упораю“.

Пані-матка з дочками тим часом не гаючись обволодали дальшою хатою чепуритись з дороги, поповичі потупцались трохи і подались з хати пошукати щось більше цікавого, а пан-отці хвилини вже з десять висиджують мовчки. Трубайло дуже тим знепокоєний міркує, з чого-б краще почати розмову. Йому здаєть ся, що розмова про віщось з Сьв. Писання найбільше-б личила незнайомим пан-отцям задля першого стрівання і відтак спотання добаєть ся він одною рукою у товстій біблії, що́ лежить біля його, міркуючи, яке-б обрати найкраще та найповажнійше до такої okazji речення. Так же, відомо кожному, книги Сьв. Писання товсті; є ба-гацько у них цікавих та поважних речень, то й ніяк не здолав Каленик Пафнутєвич ні обрати найкраще, ні почати розмови.

А сидіти мовчки робилось вже зовсім ніяково. Це помітив і пан-отець Макар; дарма, що йому, як ми бачили, досить було і без балачки думок доконче цікавих до розваги, і як не схильний він був до глибокого самозадуму, але-ж за-для звичайности промовив:

— Сьогодні я від пан-отця Сергія, від Тендітного, їду я, бачите, у губернію, треба у консисторию — ну, то думка враз годить ся і своїх перевідати, щоб ще й не гудили — мовляв їхав повз та не схотів завернути, — от і до вас.

— Спасибі, спасибі!

— Так був і в Тендітного, та щось мені чудно — ска-жіть, ви тут ближче, що воно за людина?

— Старий вже я, мало з ким бачу ся, незнайомий з ним — а здаєть ся людина нічого, хороша людина, — від-казав Каленик Пафнутєвич з ухилкою.

— Сам він то може й нічого, ну, товариство в його так різне, добрі усі, а лікар там є, так той — чиста зві-рюка!...

— Це часом не з тих... не з соціялістів? — з ціка-вістю запитав Трубайло.

— Як то з соціялістів?... Хіба?...

— А ви і не чули? Бачите тут багато за пан-отця Сергія балакано усячини, не знаю я конче, а тільки чи напасть така вже на його, чи лихо, а вожено його і у губернію і з посади трохи не скинуто, будім він до них таки дуже горнув ся.

— До соціялістів?

— Еге-ж; були тут такі і пани, і лікарі, і вчителі, люди як люди неначе, ось тобі виявило ся соціялісти.

— Ну, так воно і буде, досьвідчено, — промовив Калитка, — певно, що так; лікар той соціяліст доконче. Там я газетку одну відбіраю, так там так само і пишеть ся. Пишуть: виявились і, хоч багацько вже висловлено, а деякі затаїли ся і з найстарших, — так на те-ж і виходить, що лікар з соціялістів, а може і сам пан-отець Сергій.

— Гріхи! — позіхнув Трубайло, і обидва замовкли.

Але на сей раз Каленик Шафнутєвич таки згадав незабаром щось цікавого з книги Премудрости Ісуса Сина Сирахового.

— Бачите, читав я оце з Сьв. Писання, — почав він за хвилину, — книгу Премудрости Ісуса Сина Сирахового, істинно, що премудрість.

Калитка мовчав.

— От тут пишеть ся: „Начало премудрости — бояться Бога... и съ вѣрными она образуется вмѣстѣ во чревѣ...“ — і казати ніяково, а нам грішним не те робити, а і зрозуміти важко.

Пан-отець Макар тільки пошкрябав собі потилицю.

— Премудрість, звичайно! — позіхнув він, хрестячи рота.

— Важко, важко розуміти Сьвяте Письмо, — не заспокоювавсь Трубайло. — Ще давнійш, то нічого, яку проповідь розкажеш, усе гаразд, а зараз, аж сум бере: гляди, не обережеш ся. Ще казати муть — єретицтвуєш!

— Та хай йому! — аж махнув рукою Калитка. — Скажіть краще: ви самі живете?

Пан-отець Каленик враз мов відживів, — очи йому весело засьвітились і радісний осьміх заграва на губах.

— Е, ні, не сам, унук є в мене десяти літ Васько. Там що дитина хороша, що розумне, що утішне! — почав він вихваляти ся унуком, як завжди, коли доводило ся за

його балакати, бо і справді старий любив як сонце, як світ свого старого життя, як не любив мабуть ніколи і своїх дітей, сю маленьку хорошу дитину, що так закрасила вона йому життя. І довгенько мабуть довело ся-б Калитці слухати про усякі пригоди з Васькового життя, що їх і до ночі згоден був би згадувати Трубайло, як би на щастє пан-отця Макара не спинив оповіданнів Каленика Пафнутєвича якийсь ввесь задріпаний селянин, утаскавши у хату якусь мокру та кальну торбу, що ворухила ся, мов щось живе.

— Це я вам, пан-отче, рачків приніс, — казав він Трубайлови, поблагословившись. — Ловив тут близько коло вашого горόδу; поживляйте-ж, будь ласка, на добре здоровє!

— А спасибі, спасибі! Рачки то чудова річ, — радо розгортував старий торбу, зазираючи у неї. — Страшенно люблю ціх рачків. Сідай же, Охрімє, погостюєш, ось-но я зараз покличу куховарку, хай їх зварить, — в гурті ївши і рачки посмачійшають.

Але дарма, що Каленик Пафнутєвич зовсім не помітив, як пасунув ся пан-отець Макар, зачувши ту припроху; Охрім враз помітив, що сторонній пан-отець не дуже радіють його компанією і відтак вибачаючись заханав ся.

— Спасибі, пан-отче, вибачте на сей раз; їй Богу, не могу, покинув човна, снасть і трохи рачків, що вловив. Небезпечно. Бувайте здорові!

Охрім вже і пішов, а пан-отець Макар все не міг ще заспокоїти ся. „Старий, як дитина: такого затіпаку між моїх „баришень“ у один гурт кличе! Дурень, їй Богу!“ — сердито мислив він, поки Каленик Пафнутєвич, нічого не помічаючи, все тунцяв ся, розглядаючи біля рачків та тихенько всьміхав ся.

— Хе, хе хе! Це вам, пан-отче, як би розказати, за віщо мені цей Охрім усячину раз-по-раз зношує, так чиста комедия...

— Ну? — незадоволено спитав Калитка, ще маючи надію, що Трубайло хоч тепер зрозуміє свою необачність. Але Трубайло зовсім байдуже провадив далі:

— Комедия, чиста комедия, далєбі. Одурив він мене колись цей Охрім капостний, та ще як! Брата женив, приходить за вінець. Я не багато і заправив, три там карбованці. Божить ся, молить ся — не має, і тих скрутно знайти. „Ну, дай два!“ Нема і двох. „Ну, одного!“ Нема і того...

Аж очі розплющив Калитка, слухаючи таке нечуване оповідання.

— Ну, ну! ну і бузувір же капостний! — дарма на своє незадоволення, не міг він покрити свій погляд.

— І знав я, що він хоч і незаможний, так не в таких же і злиднях; ні, таки ублагав, думка може і справді скрута. Кажу йому в жарт:

— А що-ж в тебе, чоловіче, є?

— Щоб в нас було? — бідкаєть ся.

— Ач гадюка! — знов не втерпів Калитка.

— Атже-ж, кажу, гречана полова є? Лантух принесеш — повинчаю.

— Но?... і повинчали?

— Та і повинчав, а він вражий син другого дня і узяв мене на глум: „Одурив, хвалить ся між людей, дурного пона; щоб схотів, те-б і злупив, а він за торбу полови повинчав!...“ Псчув-я. Тривай, коли так, мислю; понав його у церкві, та й заходивсь парити... Парив, парив, дивлюсь у кишені довбаєть ся, витягає троячку: „Візьміть!“ — клапняєть ся. — „Не хочу!“ Благов, благов, аж заплакав, а я таки гроший не взяв. Еге-ж, з того часу він раз-у-раз до мене з гостинцями і такий же чоловік гарний став. Казав: „годі вже тобі, Охріме, буде з тебе на покуту, не втрачайсь зайво; ти вже мені з процентами виносив“ — так же просить ся.

— Ну і бузувіри, ну і лодарі, ну і капостники! — повний правдивого обурення сварив ся пан-отець Макар. — Мерхамуди неосьвічені!...

Аж вжахнув ся Каленик Пафнутєвич, зачувши таку силу острих слів.

— Що бо ви? Хай Бог милує, люди як люди ні з чого, то й скупиють...

— Еге-ж, ні з чого; а нам з чого? Робили-б, то було-б з чого...

— Так воно, так, так же біднота та і Бог з ними!

— Ні, вам ще так-сяк; а в кого Бог благословив — діти, їх до ума доведи! — не вгавав Калитка.

— Хе, хе, хе! — несподівано зареготав ся, аж затрусивсь весь Каленик Пафнутєвич, а вид йому збіг ся зморш-

ками, як печене яблуко. — Хе, хе, хе! Ні, таки вони гасидові діти тямлять, коли пан-отцеві треба грошій, а коли і так визволить ся. Оце у піст, у Великдень, та у передпипівські запусти, саме попівські жнива; кажуть, в попів гроші є і торгують ся-ж, хоч зубами видирай кожну копійку, а серед літа, самі здорові знаєте, хіба який шаг щербатий у кишені мотаєть ся, — ото вони, поки жінка жива була, було і нагадують, час панї-матці ілнувати, а зараз то й самі вже у двір зношують.

— Пху! недолюдки!

— Чого бо ви? Йї таки Богу, знають, і самі признавали ся.

Відчинили ся широко двері і у хату спрожого веселе, зачервоїле з веселоців та біганини, ускочило маленьке хлопця у гарній кольористій сорочці, що десь вже виправило ся ви-мазати її до останнього. Це і був унук Васько. Але-ж, коли зобачив у хаті сторонніх людей, вмить спинив ся, похмурился і остовпів, чи не збираючись тікати за двері.

— Ну, ну, іди-ж, Ваську, будь гречний, не лякай ся, — обізвався до його привітно пан-отець Каленик.

Васько мабуть і сам надумавсь, що тікати не личить, але-ж балакати за багато з чужими не виявляв жадної охоти. Він, з обережністю обминаючи гостей, добивсь до пан-отця Каленика і, ховаючись поза його рясоу, поглядав звідтіл на них насупившись.

— Он дивись, хлопче, — обізвався до його, щоб підбадьорити, старий Трубайло, — яких нам рачків принесли. Ось! — і, витягши з торби здоровенного рака, Каленик Пафнутевич підсунув його зовсім близько до унукового носу. — Живий з'їсть, коли бояти меш ся!

Маленький Васько незадоволений на таке турбованне замахнув ся злегка рукою, відбиваючись від страховища, але, згадавши що так не личить поводитись з дідом, ще дужче засоромив ся і вже начисто убгав ся у збірки дідового підрясника. На хлопцеве щастє унесено обід і усіх думки повернули ся більше до страви. За обідом, лишившись до чаркової компанії, пан-отець Макар обмежувавсь тільки трьома чарками, але поноїв у смак, аж почув охоту до сну.

Як на лихо Каленик Пафнутевич щось пригадав цїкавого, чим dokonче бажав переділити ся. Правда, він ще щось

соромив ся та вагав ся, поглядаючи на Калитку привітно-дукавнуватим поглядом, немов вивіряючи, чи можна йому до-ручити так важливу річ. Та мабуть вигляд Калитчин був досить віри годний, бо Каленик Пафнутєвич, хоч спочатку і несьміливо, а почав таки скоро своє оповідання.

— Ні, таки похвалюсь вам! Є в мене тут гай пред-ківський десяти на сорок... — і Каленик Пафнутєвич, по-дбавши до шафи, вийняв звідти з надзвичайно шануючою обережністю якісь папери. — Хазяїнною я ним вже скільки років по стародавньому, звичайно зберігаючи, щоб і дітям не аби що унало ся, та й байдуже, аж ось відбираю папір аж від самого міністра „государственныхъ имуществъ“ — гляньте і підпис власноручний, — ткнув опоживляючись Ка-леник Пафнутєвич один з паперів перед самі очи Калитці. — Цікавий би я довідати ся, хто йому за мене дав звістку? Спасибі йому! спасенна душа, пошановала і мої труди! Чи-тайте-ж по лишень, що тут прописано: „Честь імѣю просить не отказать подѣлиться... і сообщить въ Министерство... Ваши взгляды... И результаты Вашего опыта... по вопросу о сохраненіи лѣсовъ“. О! Ну, видимо і як би я там відмовив, або, пак, „отказалъ“, і звеліти-б могли, а то так же обаченько, ще і „честь імѣють“, — радо як дитина сьміяв ся Трубайло. — Ну, так не пошкодував же і я праці, по-поморочивсь, а написав і чималенько, а, здаєть ся, і докладно, не проминув нічогоїсїнько, і як треба ліси чухрати, і на який рік хворости рубати, і щоб товару не пасти, — в мене це боронь Боже, — і що окопувати та тарасом прикладати треба. Пишу: тарас великий захист від товару робить, тільки у дро-ковицю не помагає, коли худоба хвоста задерши ганяє, куди влучить, то часом і тарас пересягне; писав і за те, що от, як ви знаєте, на вія, на граблища, на вилки, дуже не можна оберетти ся, щоб люди не вкрали і що се саме лісові шкоди... Ні, таки докладно написав. Так же і вдяки, спасибі, діждав, читайте-но знов: „Министръ государственныхъ имуществъ честь імѣеть“, знов таки „честь імѣеть выразить Вамъ при-знательность за принятый Вами на себя трудъ и полезныя указанія“, — і підпис знов таки його самий.

Гаразд, що пан-отець Каленик не добачав трохи, бо певно прикро було-б йому бачити, як почав позіхати, а далі і зовсім закуняв, слухаючи його Калитка. Може ображення

не дало-б Трубайлови звернути належну увагу на те, що занані минулої ночі пан-отцем Макаром великі турбації виправляють його прихильність до сну та неуважність до писанин пан-отця Трубайла. Але-ж слабі очі на сей раз вратовали його від грішного гніву і він довідався про бажання Калитки спати лише від його власне, коли той, почекавши хвилину, обізвав ся:

— Будь ласка як би оце по обіді трохи заснути, бо я у ночі не гаразд виспавсь.

— То що-ж, зараз постелемо, спить на здоров'є! — захапав ся Каленик Пафнутєвич.

— Я вже у вас і почувати му. Воно у вас і тісенько, так що-ж зробимо; хай баби там, а ми з вами та з хлопцями тут примостимо ся. Не люблю я проти ночі у гóрод їхати.

— От і спасибі! — зрадів Трубайло, навіть і в думці не журачись тим, що достанеть ся мозолити старечі кістки на твердій кананці, і зараз потюпав радитись з наймичкою, як би краще владнати гостям ночівлю.

Унесено перину; наймичка довго штовхала її з усіх боків, здіймаючи зграю піря, застелила її чистенькою рядниною, а в головах поклала купу подушок. На це не було бідноти в пан-отця Каленика і він, дивлячись, як стелять постелю, журиливо хвалив ся пан-отцеві Макарові:

— Це ще стара моя, небіжчиця наготувала, спасибі їй і вічна пам'ять, впорядила мене на весь довгий вік.

Постеливши постелю, наймичка поставила у головах великий кухоль квасу і пан-отець Макар не забаривсь захропiti на усю хату, а Каленик Пафнутєвич подибав помалу до церкви, дорогою ще сам позачинявши віконіці, щоб сьвіт та мухи не непокоїли гостя.

Вже з пів року чи не що дня і по буднях простує пан-отець Каленик на цвинтар — чого саме і досі не зовсім відомо парафіянам, але те вже кожному видко, що батюшка ходить найбільше понад огорожею та усе пристукує та придивляєть ся до кожної ґратини, до кожного стовничка. Огорожа нова ще, є багацько гірших по єпархії, хіба денеде порозгнивали ся жолобиці під ґратинами, так же у церковній скрині придбало ся щось кошту і враз з тим, як він більшає, лежучи марно, частійше і частійше вкидаєть ся Каленикови Пафнутєвичу у думку чудова камяна огорожа біля собору

в місті. „Ото огорожа, так, так! дуже гарна, а в нас що? Понастромлювано паличок“, — гадає старий і думка поставити нову опановує ним в такі хвилини цілковито — але коли зважившись йшов він потім на цвинтар роздивляти ся як що робити, знов починав вагати ся, завіряючись ще раз, що стара огорожа досить ще справна.

Але кошт все збирав ся, більшав і де далі дужче мулив старого Трубайла. Ців року ходячи сам на цвинтар, сам розгадуючи і свої бажання і свою непевність, пан-отець почав почувати невідмінну потребу перевірити ся з ким своїми думками. Так і сей раз, довгенько попоходивши по цвинтарю і натурбовавшись непевними думками, щб коливали ся то у той бік, то у иньший, він побачив чоловіка з парафіян, що вважав його за розумного, як той йшов улицею, і, не вдержавши далі свого бажання, закликав того до розмови.

— Дивлюсь я оце на нашу огорожу, Даниле, — соромлячись почав він несміливо. — Здасть ся... нічого ще?

— Дякувати Господеви! якої-ж ще?

— А тим часом щось мов не так... — ще несміливіше запитавсь пан-отець.

— Та хваліть ся вже, пан-отче, — засміявсь чоловік, — кортить мабуть вам нову ставити?

— Ох, як кортить, голубе!

— Так, так. І ми вже давно помічаємо: ходять батюшка по цвинтарю, дурно не ходити муть, — та ще рано, пан-отче.

— Ну, ти слухай, Даниле, чому рано? Для Бога нічого не рано, а як би то хороше, як би огорожа цегольна, як у місті біля собору — краса! А то, що справна? так палички-ж!

— Цегольна?...

— А ти думаєш я чого? — знервовано ханаючись з радісним осміхом на красу своєї думки, провадив Трубайло: — бачу-ж і я, що ся справна, — перестойть. Так чи той же вигляд, чи така-б була пишність церкви?

— А гроші? — перестеріг чоловік, що і самого вже вразила та лестила думка про цегольну огорожу, так бояв ся ще нових облатків.

— Гроші, голубе, є!

— Є?

— Є!

— І вистачить?

— Та й вистачить!

— Так чого-ж? Так і Боже поможи! — зрадів і чоловік і довго ще радісно розмовляли та радили ся пан-отець з Данилом, яку прегарну огорожу учистять вони побіля своєї церкви та яка буде з того краса і диво на усю околицю.

Вже посутеніло, коли Трубайло подибав до дому, збудив пан-отця Макара, повечеряли чимсь і, похрестивши трохи лоба, Калитка знов заліг висипляти ся, а пан-отець Каленик, ногасивши світло, щоб не непокоїти гостей, став на молитву. Минало з час, вже двічі, прокидаючись до квасу, Калитка з дивованнем прислухав ся крізь сон до побожного шопотіння молитов, що вражало йому уха, ливучи з темного кутка хати; та пан-отець Каленик то спускаючись навколїшки, то охаючи, знов здіймаючись на ноги, гаряче благав Господа, вичитуючи попередю молитви, далі просячи власним словом, яке трапляло ся, яке вихоплювало ся з його повної зачаровання, прагнучої до Бога душі.

Рано вранці рушив повіз пан-отця Макара з Трубайлового дворища. Вирядивши гостей, пан-отець Каленик сїв відпочити на рундуці проти сонця, поки наймичка прибере хату після ночівлі. Маленький Васик, що ганяв був по дворі, прибіг ластити ся до діда та притулив ся в його біля колін. Не дуже спав старий на твердому ліжку і, почувавши себе втомленим, похнюпив ся та вигрївавсь проти сонця, заплющивши очи; але-ж йому так любо було чути побіля себе маленького онука, чути його пестощі і дід тихо гладив хлопяті білу вистрижену голівку шореткою долонею. Але Васик мав якусь клоїтну думку, що невідмінно бажав чути на неї дідову відповідь.

— Дїду, дїду! — ворухив він старого, повертаючись шпарко до його та нетерпляче торкаючись йому бороди. — Оці капостні Калитки, вони сьміяли ся з нас...

— Но? — не розплющуючи очий байдуже відповів старий.

— Калитчиха каже, що ми живемо по свинячому...

— Але як ти, сину, знаєш, що вона так каже?

— Та-же я чув, як вони поміж себе реготали ся, не бачучи мене.

— Та тобі не годило ся-б слухати... Але то вона неправду каже: ми живемо вбого, а не по свинячому; по свинячому то було-б неохайно, нечепурно, а у сьому нас не можна винувати.

Дитина на який час замислила ся, але знати було, що у маленькій голівці змагають ся якісь то непорозуміння.

— Так же вона казала, що їх погано трактували, не давали ніяких ласощів, що не гречно так витати гостей...

І довго достало ся старому Трубайлові ще нового клопоту доводити онукови, чия брехня, чия правда, — чи його, чи Калитчишина?

Г Л А В А VI.

Було над дванадцятую годину, коли Калитчина балагула, а ще не так вона, як самі Калитки почули мистецтво викладки бруку на улицах губерньського міста Н. Про те, як траплялось багато геть більше цікавого, то і, не вважаючи на ці неприємности, Калитченки звернули так пильну увагу на гарні городяньські крамниці, на безліч паничів і панночок, на коні, на зброю, на усякі городяньські примхи, що бідна покрівля на балагулі аж дерла ся від такої цікавості.

Перегодом пан-отцівський повіз звернув на небруковані бокові улочки та закурив по товстій перині з куряви поміж низьких кривобоких горничок з розмальованими на прах жовтими, синіми та червоними розводами віконницями; біля кожних воріт була лавочка, біля неї невідмінно як не куц дівчора гріб ся у понелі вкуші з малим собачам, так дівчина з парубком женихали ся, здебільшого мовчки лузаючи насіннє. Коні пан-отцівські без згуку ляпали підковами по товстій настелі куряви, що зривала ся зіід коліе густою хмарою та, важко обідаючи, вкривала сивим попільом і стріхи і лист недорослого дерева, що хирів поїд пішоходами. Нарешті Калитки спинили ся біля одних горничок так само, як і усі довкола, низьких, похилених, так само вимазаних крейдою, з так само зеленою від моху очеретяною стріхою, що була оселею пані-матки удови дияконової церкви Св'ятого Івана у Н., давньої приятельки та подруги старої Калитчихи.

Німфодора Тарасівна Терепетиха, як звали пані-матку дияконову, була вже не молода, та і не охоча до старости молодиця; гладка та обледачіла вона часом могла ще бути моторною по нагоді, але на завжди мала звичай відсиджувати соняшну годину у хаті, зачинившись на усї віконниці та розпанахавшись о скільки можливо. Натягаючи на швидку

біленьку кохточку, вона вибігла на зустріч коханим гостям, заметляла ся з радощів, пискнула, вдарила ся руками об боки та й кинула ся цілувати ся з матушкою та з „бариннями“, потім поздоровкалась з пан-отцем, а паничам навіть присіла по модньому, брикнувши ногою, та здалеку, мов відсовуючись, подала руку.

З Німфодорою Тарасівною в Калитчихи неможливі були ніякі неприємности з тієї лише okazji, що Бог дав Калитчисі багато дітей, а їм забажало ся у губернію і на гостини до Німфодори Тарасівни. Це питання давно вже було гаразд поладжене між старими і Німфодора Тарасівна добре відала, що на кожного гостя з Калиток є у балагуді дотичні міри борошна, масла та иньшої всячини на ралець господині, — а хати-ж не перележуть.

Життє прокинуло ся у горнищях Німфодори Тарасівни, зняв ся гамір, стукотня; щось пересовували, переносили, виносили. Чути було:

— Оце вам!

— Та на що мені?...

— Та візьміть, будь ласка...

— Та спасибі вам!...

Хтось цілуєть ся дрібно та часто і незначливо; це за гостинці...

— Таточку, голубчику, а коли бенкет?

— Годі вам, не вязніть, сороки!

— Та любий, хороший!

— Гетьте бо, тільки приїхали, а вже хлопці на думці!

Але дочки посіли старого Калитку та смикають на усі боки і дарма, що збираючись у консисторию пан-отець Макар дуже турбуєть ся і зовсім не має охоти гадати про бенкет, та мусить нарешті, щоб відчепити ся, обіцяти його дочкам на після завтра.

— Глядїть же, татуню, щоб паничі моторні та жваві... — жартовливо наказує старша Калитівна і, здіймаючись навшипнячки, цілує пан-отця Макара ззаду у лисину.

— Та геть, мороко! Які знайдуть ся! — відпихає її цілуючи і сам Калитка і, поспішаючись надягти нову рясу, хрестить ся крадькома попід нею.

Стіни великої салі консисторської канцелярії з рештою якихсь визерунків, наче загадались, потеміли притрушені попелом. До половини вона густо позаставлювана довгими столами, застланими чорною цератою, щоб аж рябіє від чорнилових плям та знаків писарських рук на куряві; на стільцях, на ослонцях, навіть подекуди долі кунями понакладані товсті „діла“ пошдшивані з малих і великих, однаково заялужених, паперів, а серед тих ознаків значних справ розминаєть ся та позіхає чималий гурт писарів з запухлими та поморхлими видами, з сердитим та ледачим виглядом. Полекшаючи собі важку працю, вони гризуть пера, малюють щось ними по столах, або і лають ся потиху і тільки, коли від часу до часу чуєть ся грізний вигук „столоначальника“, починають старанно обтирати об волоссе пера, виправляти їх пальцями, навіть схиляють ся над паперами, хто до чого більше вдатний. У найдальшому кутку, грізному задля усієї канцелярії, стоїть у пишній самотині стіл, застланий хоч старенькою сукниною, а позад його на високому дзиґлику якась дуже сердита та гладка мацапура, щоб, як враз можливо признати, повинна б́ути з старшини, — то секретар консисторії. Побіля того стола є про те ще щось вартійше уваги, то щільно причинені двері до хати, де чергою сидять пан-отці радники консисторії.

Гаразд розуміючи, що консистория не може нікому дарувати задалегідь даремну увагу, та памятаючи її звичай, а свої обовязки, пан-отець Макар не схотів і запитуватись дождити, чи ситає його хто, чого йому треба; певно те було-б зовсім даремне, більше бо задля поважности минали-б його усі канцеляристи оком цілковито байдужим, то, щоб і не гаятись марно, пан-отець Макар, застромивши у прошенне карбованця так, щоб жовтенький краєчок його знати було зпід паперів, подавсь з ним до одного з менчих писарчуків.

Відбираючи собі тільки належне з паперів пан-отця, сей ту-ж мить повернув йому прошенне до рук та, ткнувши пучкою на старшого з товаришів, додав:

— Оберніть ся до них!

— Оберніть ся до них! — вказуючи ще на старшого, так само відказав Калитці і сей, забираючи і свого карбованця.

Дійшла черга до помічника столоначальника і, доручаючи йому своє прошенне, пан-отець Макар завважав потріб-

ним закрасити його вже троячкою, враз з тим просячи ласки не минути його господи. Так перейшов Калитка ще двох, чи трьох консисторських паничів, надкидаючи помалу вагу кишенів своїх, поки нарешті не справлено його до секретарського стола.

З належним поважаннем наблизивсь до його пан-отець Макар, заклавши у прошення цілу п'ятку.

— Вам чого?

— Прошення до вашої ласки... а на марки у середні... — похопив ся Калитка.

— Але-ж ще треба на марки і на відповідь, — виймаючи п'ятку, — відказав секретар.

Це був несподіваний і тим гірше неприємний збиток задля пан-отця Макара, він бо і не сподівався на другу п'ятку задля секретаря, але-ж проти його докладів ніщо було відмовляти.

— Зараз доведу за вас пан-отцеві радникови, — щиро, по приятельськи казав секретар, здіймаючись, щоб йти до радницької хати, поки пан-отець Макар запрохував його до себе на бенкет.

— До вас, після завтра? Охоче, охоче.... А якої години?

— Коли ваша ласка?

— Ви-ж прохати мете і пан-отців радників?

— Маю надію...

— То для усіх... найпридобрійше буде... так коло третьої години, ми вже звикли так обідати.

— То, будь ласка, хай так і буде.

— Ідїть! — повернув ся за дві хвилини секретар і, покинувши двері радницької салі відчиненими задля Калитки, тим часом наказував йому пошенки.

— Нічого не турбуйте ся, сподіваю ся повернемо вашу справу гаразд. Глядїть, аби самі не понсували. Самі-ж, здорові, знаєте, до воза мазі треба, та майте на увазі: мазь тепер німецька.

„Проти чого-б се?“ — знепокоєно міркував Калитка, ще у дверях низенько вклоняючись радникови.

— Сідайте! — казав той привітно. — Прошу покїрно, що треба?

Досить ще досї сьміливий, зараз Калитка почував таки чималий óстрах, а вже надто через ту „мазь німецьку“, що

ніяк не міг її зрозуміти; та розмірковувати довго було ніколи, бо як не ладнав ся він мстити ся довше сідаючи, так що-ж там збагнеш під старшинськими очима, — і пан-отець Макар, через п'яте-десяте розказавши свою справу, вибухнув і сам не знав як: „Ви мені поскидайте зап'яті, то я вам прикладу точку!“ — і вихопивши з кишені двадцять п'ятку, розгорнув її перед пан-отцем радником, ще й шлепнувши по ній зверху долонею.

— Що бо ви? Господь з вами, пан-отче!... Вибачте мені, я не можу узяти дарунку вашого! — вжахнув ся той та аж встав, аж вклонив ся та вхопив руку Калитчину, неначе збираючись її цілувати. — Я і так з великою охотою зроблю задля вас все, що зможу.

І засоромивсь, і злякав ся та й здивовав ся Калитка так, що тільки й постачило його мерщій смикнути та заховати свої гроші, та ще хвилини з п'ять тільки лунав очима, не можучи нічого відказати, та аж тоді узявсь дякувати та мрехати вибачення...

Але як не подобало ся Калитці сховати собі такий кошт у кишеню, все-ж не міг він цілком переняти ся вірою до такої доброти пан-отця радника і враз з тим заспокоїти ся. Всяке встрявало на думку: „Може чим розсердивсь, образив ся та обітницями тільки морочить голову...“

А поки так Калитка плутавсь з думками, то радіючи, то знов зневіряючись, пан-отець радник завів щось балачку зовсім не дотичну до справи про якісь свої заходи зібрати кошт на якісь то церковні потреби.

Слухав, не слухав Калитка та й то задля ввічливости, а щось то де далі почав почувати непевність.

„Чого він балакає про це? Що мені по тім? Брати не бере, а куди закидає“, — вагав ся Калитка, помічаючи в голосі пан-отця радника якесь то незадоволення. — „Чи брати-б, то і брав би, самому та за діло і не шкода-б, а це вже химери нікчемні: гроші віддай, та хто і зна, чи й ділови поміч!“

Позаяк одначе острі вагання пан-отця Макара тягли ся занадто вже довго, то й терплячість пан-отця радника збавила ся до краю враз з тим, як витрачував він останні вирази до проведення своєї думки і, розгніваний Калитчиним нерозумінням, скінчив він сердито:

— Така почесна мета zapewne приверне до неї серця і офіру кожного справдешнього християнина, хто схоче сподівати ся на пошану на тім та й на сїм сьвіті!

Та чулі серця пан-отців не дали лягти поміж них довічній розрадї, однаково обом некористній. Калитка зрозумів нікчемність своєї упертости і повний найщирїйшого каяття поклав на придозвіл радникови для його красної мети свою двадцять п'ятку; знов і пан-отець радник, здавна відомий добрістю, не обтяжав себе дальшим гнївом, даруючи Калитці його першу помилку.

На ґрунті сього обонїльного розуміння пишна розцьвіла ся злагода поміж двох пан-отців, аж на знак своєї ласки пан-отець радник погодивсь закрасити своєю присутністю Калитчин бенкет.

А тим часом у господі Німфодори Тарасівни складали ся широкі заходи. Яко людина великого досьвіду вона і на хвилину не загадала ся, на віщо було „барішням“ їхати так довгий шлях у губернію і, повна спочуття до справи поладження жіночого щастя, вдвоє обрідїла Калиткам, сподїваючись розваги удовиному життю своєму цікавими вражіннями засватання.

— От яких красунь понавозили! — не втерпіла вона звернути ся до Калитчихи, заледве довідала ся, які саме гостинці привезено їй у цей раз.

Калитчисї порада Німфодори Тарасївни здавала ся дуже потрібною і, задля обачности не обзиваючись на цю її увагу, Калитчиха з нетерплячкою сподївала ся на дальші запити.

— Що-ж, панї-матко, час би дочок і за люди...

— Як Біг дасть...

— Годї бо, і чоґо там крити ся! Це-ж не сини, дома не держати, а під лежачий камінь і вода не підбіжить; гаразд що і попривозили.

— А як у вас тут? — не втерпівши, хоч ще і соромлячись, запитала Калитчиха.

— Та що там, не без паничів у консисторії, а таких красунь, то як перець хватати муть. Живо справимо!

Калитчиха задоволено осьміхнула ся.

— Звичайно без додачі не можна. Як у вас?...

— Та наготовано всячини; без сорочки-ж не вирядим.

— Так, так... а гроші?

— По тисячі кожній призначено, — збіднила ся зітхаючи матушка.

— По тисячі, це гаразд, молоді не убогі. Бачите без цього не можна, не той час наспів, — мов виправляючись додала Німфодора Тарасівна. — Є, коли хочете, в мене тут один паничик на прикеті, саме для вашої старшенької, гарний хлопець!

— Бачите, не хотіло ся-б аби за кого і віддавати.

— Оттаке бо, хіба я не знаю?! Я вам аби кого не пораджу. Ні, таки путній панич, попівський син; батько вмер, каменця є у гóроді, у консисторії вже між старшими канцеляристами і в архирея на прикеті, одно слово, сніп золотий!

— Хто се?

— Босодеренком звать. І ставненський ще й паничик, левержетом зачісуєть ся, ходить хоч зараз на бенкет...

— Може який процвиндюка?...

— От тобі і процвиндюка! Кажу вам парубок з глуздом, а гроші є, то чому-б молодому і не похвастикувати?! Оженить ся — инче на думці буде, а женити ся йому треба. Преосвящений обіцяв парафію дати.

— То як же-ж?... — тремтячою від вражіння вимовою почала і не скінчила Калитчиха.

— Бачте, він і запитував в мене якось поради. Хочете — я до його побіжу.

— А будь ласка, кумасю, спасибі вам. А як що зладнаєте, шерстяне платте ваше.

— Глядїть же! Ну, Боже поможи!

Німфодора Тарасівна почала убирати ся. Яко городянська дама, сьвідома у модніх звичаях, вона зместила собі на голову розквітчену шляпу з дивовижно великим пером ясно-жовто-гарячої фарби і, зрушена до дужчої сили душі належною на той час справою, подала ся поспішаючи до пані-матки Босодеренкової.

Німфодора Тарасівна, аж, здавало ся, помолодшала і, цілуючи на відході старшу Калитівну, жартовливо обізвала ся до неї:

— Знайдемо тобі, серденько, жениха хорошого, гарного, — і мплуючись на рожеві відбляски засоромлення, що заграли на щоках попівни, додала: — Не сором ся чого там соромитись, ти вже „бариння“ на порі, тобі чоловіка треба, річ сьвітова — і полоскотавши Калитівну під шиєю, щось сказала ще й на ухо та й подалась; та останні слова Нїмфодори Тарасівни нїяк не позбавили червоного колїру з щік Калитівни і під впливом тих слів думки її, хоч не закоханої, та вже схиленої до закохання, не могли вже обминути чарівної постатї Босодеренка, що знадливо стежила за нею і ввесь день і тоді навіть, як зійшов на неї дївоцький сон, вже не скоро, як усі полягали спати.

А Нїмфодора Тарасівна мистецьки узяла ся до будівлі порученого їй щастя молодих. Вона так завіряюче малювала Босодеренчисї користність надуманого шлюбу, від посагової тисячі і до хазайновитости та краси молодої, що знайшла в Босодеренчихи цілковите спочуттє до порідняння з Калитками.

Другого дня старі погостювали ся одно в одного. Побачивши молоду, та почувши у подробицях рахунок її посагових речей від Калитчихи, Босодеренчиха ще міцнїйше привернула ся до Богом призначеної долї її сина, як почала вже називати вона Калитівну.

Повершивши все залежне від них, панї-матки утнули для злучаю пуншику, залишивши повершенне справи на призвоїл молодим, коли другого дня на бенкетї побачать вони одно одного, та, щоб не закомезив ся молодий, Нїмфодора Тарасівна довго та красно наказувала йому про чарівні принади Калитівни, про красу її, а враз і про те, що не гаразд було-б, забарившись шлюбом, попустити Преосьвященому забути його обїтницї.

Горницї Нїмфодори Тарасівни давно вже не бачили такої почесної компанїї і такого пишного збору гостей, які збирали ся в них третьої години другого дня на бучний бенкет пан-отця Макара Калитки.

Пан-отець Макар, шануючи поважний стан гостей, звеселений надїями не пошкодував для такого випадку кошту, і на столї, що заставив собою чи не усю салю Нїмфодори Та-

расівни, між усяких домових лагоминів та трунків від мистецької праці Калитчихи, гостям кидали ся у очи ще пляшок з пять ксересів, руму і мадейри та мисочки з кавяром та баликом, гуртом на небідний кошт дванадцять карбованців, що ним не поскупів господар.

На другому столі, що настланий у менчій хаті поруч, не було вже такої пишноти, а самі лише домові ласощі; атже гості повинні відати кожен свій стан, то й посортують ся певно, кому куди личить, і як у менчій хаті сидіти муть лише паничі і панночки, то на правдиву думку Калитки їм танцювати меть ся і після самої наливки, а молодого то й панотець Макар може кликнути кільки там разів, мов на окрему розмову, та на самоті і почакувати чим кращим.

Пані-матка і Німфодора Тарасівна бігають заклопочені, брязкаючи ключами; панночки повбирали ся зарання та, чекаючи на гостей, сновігають з обережністю, щоб не помяти убори та одно зазирають у зеркальця, що разу знаходячи обсмикати якусь збірку, прилизати брівку, притулити неслухняне пасмо волосся, а навіть потерти пучками ніс, мов сподіваючись тим його вирівняти.

Пайпоперід почали збирати ся панночки і паничі ріжного вигляду. Був тут білявий маленький, без краплини крови на зеленому виду канцелярист Заяложений. Правду мовити, не міг він вразити нікого своєю красою, отже жених був з найкращих, бо хоч певно і брехня, наче він ближчий родич Пресьвященному ніж те-б личило, так же кожному видко, що Пресьвящений кохає його над усіх. Був і сугулий, з низькими грудями та маленькою головою, що на ній настобурчило ся на усі боки волосся, столоначальник Хохуля. Цей мав хіба одну лише хибу, що праве око йому скосило ся та чогось червоїло, так за теж він додержував моди і пробривав свою бороду, як сам казав, на англійський „кшталт“, облишаючи лише два крильця волосся поїд ухами; отже не мав він потрібного часу голити ся часто і через те підбородде чорніючи збавляло трохи краси такого фасону. Сюртук пана Хохулі справлений був з обережністю, про злучай, що господар поглядшає, але-ж, хоч по певних прикметах і минуло тому вже чимало часу, надіям пана Хохулі не довелось справдитись і сюртук, обвисаючи на плечах, позначав стан господаря не цілком відповідний клясичним взірцям. Тим ча-

сом і сей, дарма на тридцять п'ять років, був жених і геть не поганий як через посаду столоначальника, так і через дві каменіці та гаразд полагожене господарство, які придбав на службі.

Найшло ще багато панців різних колірів, вдачі та краси, але щось забарився сам сподіваний молодий. Вже навіть зійшлося доволі поважних гостей: два жонаті столоначальники, і пан-отець протодиякон, навіть кількох пан-отців і сам секретар консисторії, а з обідом барилися тільки, виглядаючи двох пан-отців радників; та молодого нечуть та й нечуть і на почування усіх Калиток це робило значно неприємне вражіння, бо з порушенням навіть ввічливості одно позирали і старі і молода у віконце, забуваючи навіть розважати гостей розмовою. А гості давно поглядають вже скося на закуску не байдужим оком, від сили правлячи поважну розмову.

— Ну! — казав молодий, чорнявий та худий з себе пан-отець, що носив бороду та волосся на взір як малюють Ісуса Христа: — мені так здається, що Юдин гріх не так вже великий і гріх...

— Но? — аж злякався старенький пан-отець, що сидів поруч.

— Не жахайтеся! почитали-б сьвіцьких письменників. За останні роки багацько їх пише про церковні питання...

— То це в них ви й читали?...

— Так! — мотнув головою молодий пан-отець.

— Тож бо й воно!... — безнадійно зітхнув старенький.

— От вже і зітхаєте! Не в привселюдности-ж кажеться, — між своїми, а що правда, то правда.

— Де й його чести...

— А як же й ні, атже від віку було призначено постраждати Богови-Синови.

— Було.

— І то від кого?

— Від Бога.

— То Юда справдив тільки Божу волю, а це хіба гріх?

— Та же-ж писано: „Краще не родити ся...“

— Мало що писано, а лиха через Юду не сталося ніякого, і без його Христа розпинали-б, і він же те відав,

може, сердега, ще думав: однаково вбють, краще-ж хоч бідним якихсь тридцять срібників вигадати...

І пан-отець зхитра підморгнув одним оком.

— Нарешті тільки його й провини, що завчасу утасовав ся не до своєї справи!

— Одно слово, ви і давно вже любите філософувати, і то-ж без пуття.

— От тобі! А чом і не так?...

— Та тим, що не так...

І пан-отці враз поглянули на чарки і зітхнули.

— Ох і час би вже.

— Та ще і як би час... — пошенки погодив ся старенький батюшка, потираючи шишкою собі живіт попід рясою.

Аж ось пан-отець Макар, взоривши у вікно Босодеренка, що аж упарив ся поспішаючи, подавсь мерщій оповістити про те дочці і жінці. Обидві заметляли ся попереду, але, враз схаменувшись, стара узяла ся переставляти заново вже розставлений по столу посуд, а дочка, похваткою причепурившись, присьвятила ся на ослонці.

Пан-отець Макар стрів Босодеренка у сїнях. Цей був бравенький парубок, трохи худий, але високого зросту і з чорним настобурченим над низьким лобом волоссям, зачесаним по-хвастецьки, та з звичкою балакати голосно і впевнено. Мав він про себе думку дуже поважну, а особливо свою свідомість у звичаях і задля того вклоняючись, мотав головою з розгону, реготав ся здорово, здоровкаючись, руку заносив зпід стелі, неначе наміряючись вдарити, ногами шаркав пристукуючи, мов розгонивсь навприсядки, а сам вихитувавсь раз-у-раз, як гнучка тополя на вітрі.

Але-ж мимо того через хату, де сиділо старшенство, проскочив він счулившись та відмахуючи на усї боки низенькі поклони, а за дверима її почув себе геть то вільнійше. Тут враз накинув він оком старшу Калитівну і, прискочивши до неї, привитавсь любязно з властивим йому чудовим поведенням.

— Що се ви так забарили ся? — співучим, повним ласкавого докору, голосом чи промовила, чи простогнала Калитівна.

— Ах, велекрасна Неонильо Макарівно! — відказав розігнавшись Босодеренко: — ви і не вгадаєте, яка тра-

пила ся мені пригода. Збираючись до вас, я наміривсь справити собі деякі понови, узяв сукна, звичайно, щоб не можна вкрасти кравцеви, без зайвого і, щоб ви думали, не вгадав трохи; крутив, крутив проклятий кравець, ледве виладнав, так от через сі самі турбації я і припізнив ся до вас, велекрасна Неонильо Макарівно.

Та не встигла Неоніля Макарівна ще й виявити повну міру спочуття до пригод та турбації свого „нареченого“, як до ганку підкотив ся звощицький фастончик, а у йому почесна компанія пан-отців радників. Усі, скільки не було люду у господі, покинувши розмову, хоч на середині слова, а враз з усіма і Босодеренко, посунули їм на зустріч, а враз повитавшись, як хвиля від берега, подали ся до столів, мерщій хапаючись кожен за чарку.

Босодеренко сів поруч Калитівни, та на сей раз він не був балакучий, правда, бо і так було йому досить клопоту обдивити ся з усіх боків свою сусіду, що і робив він уважно та не без приємности. Калитівна-ж, хоч і не почувала від молодого ні про віщо просторої розмови, почувала себе дуже зрушеною, бо і сам вигляд його зробив на неї чудове вражіннє.

Останні гості, кожен потїшав ся відповідно своему звичаю і смаку: панночки паничами, паничі панночками та чарками, поважні люди самими чарками, і бенкет робив ся що хвилини бучнійший, розмова сипала ся як горох з лантуха, та, поки ще молоднеча не розійшла ся, найдужчий гомін розливав ся з великої хати, де поміж поважною компанією багачько питаннів здіймали велику потребу до порівняння думок.

— Ні! Як там хочте, а доконче можна запевнитись, що пан-отець ревізор, — лунав бас пан-отця протодиякона, — забув ся, що йому треба-б бути людиною порядною!

— Як то так?...

— А властиво що так, бо на віщо було-б йому нівечити справу, та порочити пан-отців, збиваючи школярів на екзаменах? Яка йому в тім користь? Коли вже не сором своїх підкусювати, хоч на те-б завважив, що і ніяк нам навчати дітій серед таких обставин, які по наших школах. Балакає: а на що писали, що маєте школу? От тобі! Як не напишеш,

як звелено? та і який чорт сподівав ся на таких ревізорів... І кажіть після сього, ну, що він тим та кому довів?

— Як то що? — А от те і довів, що вже усі тепер знаємо за пан-отця ревізора, що забувєь він, що йому дончче належало-б бути порядною людиною.

— Але-ж чи ви чули, які пан-отець Полунісний вигдавав штуки? — реготав ся з другого краю стола один з пан-отців радників. — Та і давно вже завіряє він скрізь, що може відмолити чорну та иньші болісти, випросити у Бога дощу, а це наміг ся ще ховрахи збавляти. Та завзятий! забороняє ще і вилівати... я, мовляв, і самою молитвою порозганяю їх по инчих дачах! Ну і нарізав ся, земство уплатало ся, збило бучу, пишуть у консисторию. Послав йому сьогодня пересторогу.

— От це вже ка-зна що! — знепокоїв ся другий радник.

— А що там? пусте... хай якось крутять ся. Це тільки для замітки добре; часом як треба, то і буде до чого і приченити ся, а поки шануєть ся, то і Господи поможи!...

— Годі вам... хоч би ви не в голос!

— Откакої?... це-ж не на людях... а між своїми. — Ви думаєте — вони не знають? Та тут кожен за гроші готовий і себе збавити не те ховрахи, та не у щім і річ...

Страва по страві і наближав ся кінець обідови... Похитуючись, зняли ся гості і старі почали переходити у менчу хату, а паничі заходились виносити з більшої — столи та ослонці, приготовляючи її до танків. По малім часі принесли арістона і почали ся польки та вальси. В тісній салі паратовкла ся повз пару часом довго на тому-ж місци, не завжди оберігаючись, щоб не штовхнути одно одного; після обідяних наливок зугарнійші паничі иноді навіть і навмисне, немов ненароком, штовхали, або закрутивши панночок падали з ними; але-ж, здіймаючи ще дужчі веселощі, це не чинило нікому неприємности. Очи в паничів і панночок блищали, щоки розжевірили ся і серед веселих танків багацько розсипало ся ласкавих з полумям паняньських поглядів, а у садку, куди вибігали панночки задля прохолоди, і запальних поцілунків, як нагорода танцюристим паничам. А паничі і справді покладали у танок і труд і душу, а над усіх Босодеренко,

щоб, либонь на останнє, анї хвильки не схибив танцюючи; тричі тільки за вечір вискакував він, важко дихаючи, у невеличкий закомірок побіля сїнїй та, скинувши там сорочку, викручував її з поту, знов з'одягав і, як народившись, вертав ся до танків, здїймаючи правдиву заздрість до Калитівни між її подругами.

А тим часом пан-отець Макар, забавивши старих гостей коло ратафїї, з жінкою, панї-маткою Босодеренчихою та Нїмфодорою Тарасівною відріжнили ся у крайню кімнату і, підновивши умови, покликали на часок молодих.

— От кажи, — обізвала ся до сина Босодеренчуха, — чи ти хочеш одружити ся з їхньою панночкою на мир та любов, як закон велить? Тобі бо вже і час, люди хороші трапляють ся, дають наверх усього господарства тисячу, панночка теж гарна, так міркуй та людей не гай і назад, щоб вже не вертатись...

— Та я що? Як би то я не згоден?! я закохав ся так, аж не вимовлю, — відказав молодий... — Так же, самі знаєте, — додав він, обертаючись до пан-отця Макара: — ожениш ся, так не жити меш, треба у батюшки постригати ся, сімя, клоїт..., так вже постриг щоб ваш.

Недовго помисливши, Калитка погодив ся, Калитівна на знак своєї згоди зачервонїла ся ще дужче, а вже надто як примусили її поцілувати молодого, хоч і виконала се не без запалу і охоти — і нарешті усї подали ся оголосити між гостей заручини, щоб і запити їх, як годить ся.

Отут почали ся справдешні веселощі: пили за молодих вкупі і нарізно, пили за батьків і матїрок рідних і хрещених, пили і „щоб щастило“ і „щоб родило“, пили і приказуючи і так просто: „а нум випємо!“ — а нарешті один з пан-отців забажав висловити промову.

Знявши свою чарку вгору одною рукою, постукав він по столу другою, щоб звернути на себе увагу, і сперши потім її на ослонець, а на неї голову, почав:

— „Тайна сія велика єсть“, кажець ся у Сьв. Письмі. А через що, собственно, велика? Во Христа, поелику і во церков! — Враз вид пан-отця чогось не в лад почав усьміхати ся і він заледве стримав його. — Братіє! — почав він задруге, подужавши усьміх. — Братіє! — „плодіте ся і мно-

жіте ся“, — такий закон і во сповнення: „Да оставить мужь отца и мать свою и да прилѣпится къ жєнѣ“.

— З якої речі?... — почала було сперечати ся Босодеренчиха, та її припинили.

— „По сему собственно и совершаютъ людїє сіє таинство, и по сему собственно бракъ есть бремя, а не услаждение, и имѣяй дѣти сполняетъ законъ и да воспытаетъ ихъ!“ — одно слово, доведе їх до розуму, як і його доведено і як усі ми діток своїх доводимо. — Підждіть но, слухайте!“ — перервав тут пан-отець промову, зачувши, що хтось шепотить поміж себе.

— „І Бог Всемилосердїїшїй, — промовив він за хвилину, — тоді пожалує труди твої і візьмеш „сторицею“. А через що, собственно, сторицею? „Ибо будешь рачитель у домъ свой“. Понеже що примусило-б нас клопотати ся день-у-день, швендяти у грязюці по потребах, нишпорити по канцеляриях, дерти зубами, чи то пак трудами, кожного пятака, і так... аж до смерти... Ой дітки, дітки! шануйте-ж батькові труди..., — цілком несподівано захлинав пан-отець... „ибо сіє закон... Ура!“ — ще більш несподівано скінчив він промову, підбадьоривши та перехилиючи чарку.

Короткі сльози пан-отця не схилили вражіння; кожен взяв на увагу з промови тільки те що до речі, усі чарки пішли навхилки, а „ура!“ загуло аж до неба.

* * *

— Та й чудова-ж з тебе людина, люблю тебе! — вже перед сьвітом цілував пан-отця Макара пан-отець радник. — Люблю тебе, ублажив ти мене. Не клопочись за Наумчика, і як би я тобі не зробив? Та й він парубійка хороший, дивись, як польку відпалює!...

Пан-отець Макар веселенький, пяненький, заспокоєний за Наумчика, радий за дочку весело походжає між гостей, а меткий розум його і тут не заспокоюючись спліта думку та думки: „Ох і хороше було-б засватати враз і більшого сина. „Баришні“ тут все хороші, богаті...“ І уплутавшись між гурт панночок, промовляє він в голос так, наче сам до себе:

— А, далєбі, не дурна буде та, що за мого Сидора замїж піде! Парубок хвацький, а і господар, бувши на при-

четницькому стані за два роки справив шарабан і коняку та ще триста карбованців грошей по процентах розпустив!...

* * *

Сьвітало. Гості почали рушати до дому; попідбивали ся і господарі, але спати вже не лягали. Калитчиха метнула ся по крамницях дещо докупувувати дочці на посаг, Калитка у консисторию виправляти Наумчикови „Назначеніє“, иньші усі хто куди.

Другого дня пан-отець Макар рушив до дому. Через місяць справив весілля дочці, невдовзі другій і третій, пере-годом поженив і синів, що двох вже мають парафії, та й живе собі зараз й вибрикує; а у консисторії довго ще згадували бучний бенкет та щасну вдачу пан-отця Макара Калитки.

— Так он як, — хвалить ся він згадуючи, — можна без великої втрати знайти посаду синові, засватати дочку, ще й почесним людям бенкет справити!...

31. грудня 1895.

2005

Твори Нечуя-Левіцького:

Кайдашева сім'я	Ціна	50 кр.
Над Чорним морем	»	90 »
Навіжена	»	20 »
Поміж ворогами	»	50 »
Хмари	1 збр.	50 »
Причепи	1 »	50 »
Микола Джеря	— »	80 »
Сьвітогляд	— »	30 »

С Л О В А Р

німецько-руський правничий дра К. Левіцького

Ціна 3. 50 кр.

Твори Т. Зіньківського.

— — — Том I і II по 1 зр. — — —

Переклади класиків:

- Одисея Гомера, пер. П. Ніщинського ч. I і II Ціна 2 збр 20 кр.
- Шекспірові твори, пер. Куліша Том I Ціна 1 збр.
- Орлеанська Діва, пер. Горницького Ціна 35 кр.
- Вільгельм Тель, пер. Кмициевича Ціна 30 кр.
- Книга пісень Гайного. пер. Українки і Ставицького Ціна 80 кр.
- Марія Стюарт, пер. Б. Грінченка.

Збіжчя в Новоросії, Г. Данилевського. Ціна 1 збр.

607145

В 1.720

В-1720

1986 1982

КОБЗАР Шевченка

три томи оправні 7 злр.

Ол. Кониський: Житєпись Т. Шевченка.

1. Дитиний вік. (37 стор. 8^о).
2. До викупу з кріпачтва підчас перебуваня в Академії Художеств (92 стор. 8^о).
3. Підчас висшого розцьвіту його кебети до арешту його (62 стор. 8^о).
4. В дорозі з заслання (45 стор. 8^о).

Всі 4 випуски коштують 80 кр.

Народописна карта УКРАЇНСЬКО-РУСЬКОГО НАРОДУ

*зладжена дром Г. Величком вийшла коштом товар.
„Просьвіта“.*

Ціна книгарєська карти 3 злр. 50 кр., а для членів „Просьвіти“ і для передилатників „Зорі“ тільки 2 злр. 50 кр. за примірик (На пересилку треба долучити 50 кр.)

Карта виконана в 19 красках і наліплена на полотні.

*Замовляти можна в канцелярії тов. „Просьвіта“
(у Львові, ринок ч. 10).*

